

**Пряшівська універзіта в Пряшові
Інштітут русиньского языка і културы**

**STUDIUM
CARPATO-RUTHENORUM
2013**

Штудії з карпаторусиністікы 5.

© Пряшівська універзіта в Пряшові – Інштітут русиньского языка і культуры

Studium Carpato-Ruthenorum 2013

Штудії з карпаторусиністіки 5.

Зоставителька і одповідна редакторка: ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.

Научна редакторка: проф. ПгДр. Юлія Дудашова, др. н.

Редакчна рада: доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД. (председкыня)

проф. Др. Павел Роберт Магочій

проф. Др. Елейн Русинко

проф. Др. Кірілл Шевченко, др. н.

Рецензенты: доц. ПгДр. Василь Ябур, к. н.

проф. Др. Михаил Капраль, к. н.

Фотографії і графічна управа: Мгр. Александер Зозуляк

Технічна редакторка: Мгр. Аліца Ветошевова

Перше видання

Тоту публікацію ани ей части не мож репродуковати без поволіня
власника авторських прав.

За языковий бік текстів одповідають авторы.

© Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Studium Carpato-Ruthenorum 2013

Štúdie z karpatorusinistiky 5.

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.

Vedecká redaktorka: prof. PhDr. Júlia Dudášová, DrSc.

Redakčná rada: doc. PhDr. Anna Plišková, PhD. (predsedníčka)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi

prof. Dr. Elaine Rusinko

prof. Dr. Kirill Ševčenko, DrSc.

Recenzenti: doc. PhDr. Vasil Jabur, CSc.

prof. Dr. Mihály Káprály, CSc.

Fotografie a grafická úprava: Mgr. Alexander Zozulák

Technická redaktorka: Mgr. Alica Wietoszewová

Prvé vydanie

Túto publikáciu ani jej časti nie je možné reprodukovat' bez súhlasu vlastníka
autorských práv.

Za jazykovú stránku príspevkov sú zodpovední autori.

ISBN 978-80-555-0946-4

ОБСЯГ

Вступне слово едіторкы 4

ПОЗВАНЫ РЕФЕРАТЫ 7

Андрій АНТОНЯК:

НАРИС ІСТОРІЇ КАРПАТОРУСИНЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI. – XXI.
СТОРОЧА ВАЛЕРІЯ ПАДЯКА (ПОГЛЯД НА КНИЖКУ) 8

Андрій АНТОНЯК:

НАЙКРАСІША ПРИПОВІДКА (ПОЗНАЧКИ НА АДРЕСУ КНИЖКИ МАРІЇ
МАЛЬЦОВСЬКОЇ НАЙКРАСІША ПРИПОВІДКА) 28

Michal ŠMIGEE:

AK SI „RUSSKIJ“, TVOJE MIESTO JE V RUSKU! PERIPETIE PRESÍDLANIA
SLOVENSKÝCH RUSÍNŮV DO SOVIETSKÉHO ZVÄZU V ROKU 1947 42

Jan MAKŠIMJUK:

KODYFIKACIJA PUDLAŠKOJI MOVY JAK PRŮBA PUDDERŽKI
BIŁORUŠKOJI IDENTITYČNOSTI V PÓLSČY 79

ОСНОВНЫ ІНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧІХ 87

Андрій АНТОНЯК 88

Ян МАКСІМІОК 90

Міхал ШМІГЕЛЬ 92

ДОДАТКОВЫ ШТУДІЇ 95

Júlia DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ:

FONOLOGICKÝ SYSTÉM SPISOVNEJ RUSÍNČINY Z TYPOLOGICKÉHO
HĽADISKA V ŠIRŠOM SLOVANSKOM KONTEXTE 96

Анна ПЛІШКОВА:

ЯЗЫК УЧЕБНИКІВ ДР. ІОАННА КІЗАКА ПРО ЦЕРЬКОВНЫ НАРОДНЫ
ШКОЛЫ І СУЧАСНЫЙ РУСИНЬСЬКИЙ ЯЗЫК 119

Валерій ПАДЯК:

ІВАН КІЗАК І ПРОБЛЕМА ОЦІНЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ
КАРПАТОРУСИНЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX
– ЗАЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: УПАДОК РУСОФІЛСТВА, СТАГНАЦІЯ
«МАДЯРОНСТВА» ЦИ КРИШТАЛІЗАЦІЯ РУСИНСТВА? 138

Валерій ПАДЯК:

НЕЗНАМЫЙ СЦЕНАРІЙ РУСИНЬСЬКОГО БЕТЛЕГЕМА ИЗ СЕЛА СТАВНЕ
НА ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСИ І ЇГО ОДПОВІДНИК ИЗ СЕЛА ВЕЛИКИЙ
ЛИПНИК НА ПРЯШІВСЬКІЙ РУСИ 152

Кветослава КОПОРОВА:

МІДЖІАЗЫКОВА ОМОНІМІЯ В СЛАВЯНСЬКИХ ЯЗЫКАХ (РУСИНЬСЬКО-
СЛОВЕНЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЛЕКСІКАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ) 163

Martin CUBJAK:

PRÍBEN WARHOLOVYCH CAMPBELLOVYCH POLIEVOK 171

Вступне слово едіторкы

Научны семінары карпаторусиністікы ся на Інституті русиньско-го языка і културы Пряшівской універзіты одбывають уж пять років. За тот, з погляду розвитку карпаторусиністікы як научної дісціпліны, недовгий період, здобули своїх регулярных навіщівників і сімпатізантів з рядів нелем Русинів, о котрых і про котрых ся семінары організують передовиштыкым, але ай з боку научної громады – професіональных бада-телів, котры ся замірюють на дакотру з областей карпаторусиністікы. Выступный зборник із семінарів *Studium Carpato-Ruthenorum* є про них можностёв каждый рік представити свої научны баданя шырокій гро-маді, враховано тых, котры суть предметом їх баданя – Русинів. Збор-ник за уведжений період перешов своїм розвитком, але од зачатку свого взнику мав амбіції сповняти вишыткы крітерії, котры суть кладжены на публікації научного характеру.

Studium Carpato-Ruthenorum 2013 приносить роботы із штирех об-ластей науки – історії, літературознательства, языкознательства і витварного уменя. Суть то рефераты, з якими позваны гости выступили на окремых семінарах карпаторусиністікы в році 2013, але ай додатковы штудії авторів, котры выслідкы своїх найновыих научных бадань хоць не презентовали на семінарах, але схосновали можност на їх опублікованя в зборнику, і так помогли тематічно росшырити обсяг тогорічного зборника.

Імпульзом на тему першого семінара ся стали найновыи виданя публі-кацій русиньскоязычной літературы. Реакціов на дві з них („Найкрас-шу приповідку“ Марії Мальцовской і „Нарис історії карпаторусиньской літературы XVI. – XXI. стороча“ автора Валерія Падеяка) ся стали статі **доц. ПгДр. Андрія Антоняка, к. н.**, котрый, як теоретік літера-туры, зробив дакілько позначок к обидвом публікаціям.

Інтересным гостём другого семінара був **Мгр. Ян Максимюк** з Прагы, котрый представив тему підляської міноріты (жыючой на Підляшу в Польщі) і свої пробы створити нормы підляського языка як інструмен-та на захрану того етнікума в рамках Европы.

Найжаданішыма темами з боку регулярных навіщівників семінарів суть все темы з історії карпатських Русинів. В році 2013 на третім се-мінарі карпаторусиністікы представив тему оптацій до бывшого Со-ветьського союзу **доц. ПгДр. Міхал Шмігель, ПгД.**, котрый як научный бадатель, але ай як особа, котрой ся оптації дотулили, подав образ

того неславного періоду з історії Русинів.

Тогорічний зборник, на розділ од попередніх, є богатый на додатковы штудії, з котрых собі читатель може выбрати тему з історії русинь-ского языка, спрацовану на основі публікацій **Др. Іоанна Кізака (доц. ПгДр. Анна Плішкова, ПгД.)**, погляд на сучасный статус русиньского літературного языка в контексті інших нововзникнутых славянських языків по році 1989 і порівняня ёго фонологічної сістемы зо сусідніма славянськыма языками (**проф. ПгДр. Юлія Дудашиова, др. н.**), і, нако-нець, тему русиньско-української і русиньско-словацької омонімії як на-слідку взаємной інтерференції тых славянських сусідніх языків (**ПгДр. Кветослава Копорова, ПгД.**). Дві темы (з русиньской літературы і з русиньской етнографії) як выслідкы своїх научных бадань запрезен-товав **Мгр. Валерій Падеяк, к. н.** Передовиштыкым історічний текст театралной сценкы бетлегема із села Ставне на Україні може быти добрым штудійным матеріалом про етнографів.

Зборник є закінченый штудіов **Мгр. Мартіна Цубяка** о Музею модер-ного уменя Енді Варгола в Міджілабірцях, але тыкать ся главно філо-зофії творчости краля поп-арту з русиньськым корінём – Енді Варгола.

В зборнику, як традично, друкуєме ай основны інформації о выступа-ючих, котры першопланово суть прочітаны на окремых семінарах пе-ред выступлїнём каждого гостя. Подля прийатой штруктуры, частёв каждого семінара были ай презентації найновыих публікацій з карпа-торусиністікы, котры бы сі жадали перспективно самостатне виданя у формі бібліографічної публікації.

ПгДр. Кветослава КОПОРОВА, ПгД.

ПОЗВАНЫ РЕФЕРАТЫ

НАРИС ІСТОРІЇ КАРПАТОРУСИНЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ XVI. – XXI. СТОРОЧА ВАЛЕРІЯ ПАДЯКА (ПОГЛЯД НА КНИЖКУ)¹

Андрій АНТОНЯК

*Вшитки нам Русинам міцно помагали,
жебы нас зо світа спрятали...*

Abstrakt

Náš príspevok vnímame ako rozšírenú recenziu na vyššie uvedenú knihu Valerija Paďaka, ktorú ponúka ako učebnicu pre študentov Prešovskej univerzity s aprobáciou rusínsky jazyk a literatúra. V štúdiu sme sa snažili poukázat' na klady a nedostatky knihy v kontexte už v minulosti napísaných podobných kníh, predovšetkým v kontexte knihy V. Birčaka a rozsiahlej na ňu recenzie G. Gerovského, ktorú napísal v roku 1943.

Ключові слова

História rusínskej literatúry, karpato-rusínska literatúra, kultúrno-národnostná politika, rusofilstvo, ukrajínofilstvo.

1. Каждє рішєня науковця написати словник або і написати хоць бы нарис історії народної літератури треба приїмати як велике геройство, бо є то надміру робота тяжка. Она выжадує універзално приправлено-го фахмана нєлєм з области самотных частей теорії літератури, але і з інших областей соціокультури – з історії, соціальної історії, історії віросповіданя, педагогіки, освіти, дипломатії і т. п.

Зачаточне слово книги „нарис“ нам означать много: оно підкрєслєує, який ціл автор поставив перед собою, т. зн., же він ся рішєв написати історію карпаторусинської літератури, котра бы послужила як едукативна публікація главні про студентів-русинів Пряшівської університету. Тым є даний книзі ані не так єй обсяг, як єй розсяг. Така книга – є компендіум і не наркує дотриманя вшитких акуратных научных норм, але мала бы обсяговати основны, і притім історично важны, факты нєлєм художнього

жывота даной народности або народа вызначеного часу. В нашім припадї автор ся рішєв обсягнути вшитко – од самых першых зачатків художніх проб наших предків – аж до днешніх днів. І кідь книжка обсягово наркує собі на універзалный розсяг, автор уж в *Передслові* конштатує, же нарис є лєм частєв великого баданя, што выкликує на першы похыбности о скutoчнім замїрі автора, бо велике баданя і учебник, то суть дві різны, квалітативно научны артефакты, які суть предзначєны двом категоріям людєй: в першім припадї на слово взятым науковцям, а в другім – студєнтам, котры лєм зачінають ся зознаєлєвати з основами науки.

В позначках к темі автор підкрєслєує комплікованость выбратой темы, котру за стороча єй розвитку позначили в позитивнім і негативнім змыслі вшєліякы центробіжны силы, што мало за наслідок нєєднакє поступованя культурного і літературного процесу в окремых регіонах Карпат де жыли Русины, і кідь од 1772 аж до 1918 року вшиткы Русины жыли в єдній – Австрійській, а нескорше в Австро-Угорській імперії. Окрем громадного простору ту были і другы, може, іщі важнішы условія споєности народа – была то церквы і освіта, а з нєв і школа, быв ту і психологічний момент русинської єдности.

Автор у вступній капітолї уводить дакотры важны історичны події, наприклад, vznik Унії (1596, 1646), т. є. грекокатолицької церкви а з нєв Перемишлянської і Мукачовської єпархії, повказує, як ся тот факт проявив у вшитких сферах жытєв русинського жытєвства, але главні в области освіти, школ і т. п. В тім контексті суть в публікації увєджены мєна найвызначнішых представитєлів Мукачовської, а пізніше і Пряшівської єпархії, як і інших представитєлів русинської інтелігенції, котры ся міров найвызначнішов ангажовали на творчій ниві (Йозєф Декамєліс, Іоан Базіловіч, Іоан Корницький, Георгій Геннадій Бізанєць, Михайло Ольшавський, Іоан Брадач, Андрій Бачинський, Анатолій Кралицький). Автор ся дотулив і найважнішых економічных, політичных, соціальных і церковно-адміністративных реформ відєньского двора, главні реформ імператоркы Марії Терезії і єй сына Йозєфа II.

Нам не є цалком яснє, чом ся автор в історичнім перегляді при споми-наних мєнах заставив, т. є. скінчив кінцєм 18. стороча. Чом ся аналогічно не доткнув і 19. і 20. стороча? Така переглядна вступна капітола бы студєнтові вгодні послужила в часово-просторовій орьєнтації даной проблематики. Правда, в такім припадї бы ся жадало змінити і назву капітолы з *Основны припоминокы к темі*, наприклад, на – *Найважнішы історичны і сполочєнсько-культурны події XVI. – XXI. стороча у Русинів*. Але назву

¹ ПАДЯК, В. *Нарис історії карпаторусинської літератури XVI. – XXI. стороча*. Пряшів: Сполок русинських писатєлів Словєньска, 2012. Перше виданя. ISBN 978-80-89441-25-9. 140 с.

споминаної капітоли треба і так змінити, бо в ній в скрутності не знаходимо ніяких припоминок к темі, але лем споминаний куртий перегляд дакотрих політичних і сполоченьських фактів періоду панованя австро-угорського імператора Йозефа II.

В *Основных припоминках к темі* бы сьме чекали, же автор задефінує крітерії, котры бы визначали граніці учебника як в горизонталнім, так і вертикалнім змыслі роботи. Думаєме на слідуючі крітерії: *естетичный* (мав бы быти основным і вирішалным, але позерати ся на русиньску літературу лем з погляду того крітерія є скоро нереалне до увагы приходить лем етично-дідактичний крітерій, в котрім ся „скривать“ естетична цінность літературы); *крітерій вывоёвого поетологічного імпульзу* (ту є потребне визначіти, котры умелецькы творы будеме поважовати з погляду далшого розвитку за найважнішы і будеме їх підкреслєвати, і кідь є ту “гачік“, же наш одгад може ся в будучности не наповнити); *релатівізачный крітерій* (предпокладать зміну в оцінєваню художніх текстів з оглядом на характер часовой народной літературы); *репрезентачный крітерій* (забезпечує вирівнаность учебника в змыслі рівномірного заступлєня тенденцій і поетик, што веде к об'єктивнішому заступлєню і тих явів, котры бы автор не брав до увагы); *компаратівно односный крітерій* (выражать одношіня даной, в нашім припаді русиньской літературы к принимаемым Русинами околностям) *народно-політичний крітерій* (вымагать од автора решпектовати общі моралны пожадавкы народного сполоченства, котры суть про дане сполоченство домінантны); *індівидуално-тенденчый крітерій* (вказує на суб'єктивны преференції, залюбы і смакы автора, котрый може тенденчнї выберати матеріал в сімпатічных про нєго пропорціях з погляду естетичных вкусів, ці політичної і релігійной орьєнтації); *крітерій часовой перспектївы* (выражать пропорції міджі минулостєв і сучасностєв).² Словом, крітерії на зачатку не были задефінованы, што поважуєме за такий методологічний недостаток книги, котрый ся наслідно негатівні одразив і на обсяговій сторінці книжки.

При нашім погляді на публікацію Нарис історії карпаторусиньской літературы XVI. – XXI. стороча В. Падыа мы, окрім іншого, брали в увагу вшыкы нам доступны „Історії“,³ в котрых ся єднотливы авторы в

минулости снажыли сумарізовати умелецьку творчость русиньских писателїв з тым цілєм, абы сьме мали достаток аргументів на компаратівне порівняня посліднєй книги з книгами, які были написаны веце як перед сімдесят роками. Правда, обертали сьме ся предовшыткым к текстам Володимира Бірчака і Георгія Геровского. В даній ситуації ся нам не „понукув“ вгодніший методологічний погляд на рецензовану публікацію.

На зачатку нашого погляду на публікацію-учебник Падыа ся приставаме при терміні „карпаторусиньский“ (література, культура, язык). В світі не найдемо подобну літературу, котра бы ся ідентифіковала подля географічного положіння: екзистує словенська а не татраньско-словенська, чеська, руська, польська, німецька, але не алпско-німецька, італіанська, французька, але не алпско-італіанська, не алпско-французька, не балкано-грецька, не баскїцько-піренейська або гімалайсько-чїнська і т. п., т. є. література, культура і язык были, суть і правдоподобно будуть споєваны з конкретным народом, народностєв, а не з горами, долинами або ріками де жыють люде. Нам ясно, коли і чом таке ідентифікачне слово о Русинах vznikло. Авторами были русофілы, котры приходять з тым понятєм, абы русскому читателєви в Москві яснїше вказали, де жыють іщі іншы русские, т. є. – в Карпатах. А слово „Карпаты“, „карпатський“ ся „зрозуміло“, легко і вгодні перенесло на іншы форми живота ту жыючіх Русинів. Є то семіотичный знак споєный з етносом Русинів, котры жили і жыють в области Выходных Карпат. Але тот знак ся часто „натягує“ і на Русинів, котры не жили і не жыють в даній локаліті, што поважуєме з научного погляду за неточне і несправне. Наприклад, И. Ф. Лемкин в своїй публікації Історія Лемковини⁴ не спомяне, же Лемкы суть карпаторусиньский народ. Він дослідно поужывать терміны Лемковина, Лемкы, тоты Лемкы, котры были найбіднішы на території Галичини, говорить о лемківскім языку, культурі, говорить о народі, котрый жыє в прекрасній природі карпатських гор і т. п., што розумиме як позітивну сторону єго публікації. На другім боці уведемо приклад зо штудії Елейн Русинко⁵, котра уж в першім речіню пише: „Približne 1,3 karpatskorusinskych Američanov má svoje korene v karpatskom regióne východnej Európy“ (s. 99), ... Karpatskí Rusíni, ktorí nemali... (s. 99),“ а pod. Термін

ізображені Володимира Бірчака (1943); ПЕТРОВ, А. Л. Історія подкарпаторуської літературы. Унгвар, 1942 і іншы.

4. ЛЕМКИН, И. Ф. История Лемковины. Издание Лемко-союза в С.Ш.А и Канаді. Нью-Йорк: Юнкерс, 1969.

5. RUSINKO, E. Karpatorusínska literatúra v USA (v preklade do slovenského jazyka). In: Копорова, К. (ед.). Studium Carpato-Ruthenorum. 2011. Штудії з карпаторусиністики. Пряшів: ІРЯК-ПУ, 2011. ISBN 978-80-555-0469-8, s. 98-103.

2 Позерай подрбнїше: POSPÍŠIL, I. *Pátrání po nové identitě*. Brno, 2008, s. 209-210.

3 ІГНАТКОВ, Ю. *Обозрение історії русской словесности* (Свет, 1867); БІРЧАК, В. *Літературні стремління Підкарпатської Русі. Друге доповнене видання* (1937); АРІСТОВ, F. F. *Литературное развитие Подкарпатской (Угорской Руси)*, 1928; НЕДЗЕЛЬСКИЙ, Е. Л. *Очерк карпаторусской литературы*; ГЕРОВСКИЙ, Г. *История угро-русской литературы в*

„карпаторусиньскы Америчане“ є неясный і неточный, бо і теперішні Америчане (напр. участники языкового курсу русиньского языка) ся не поважують за „карпаторусиньскых Америчанів“, але лем за Америчанів, котры мають русиньске коріння. Терміны „карпаторусиньскы Америчане“ і Америчане, котры мають русиньске коріння – то не є то істе. В другім абзаці на тій самій сторінці авторка продовжує: „Přivodné práce rusínských autorov sa objavili...“ Чом уж лем „русиньскы“ а не „карпаторусиньскы“. З подобным неточным вживанєм споминаных термінів ся стрічає і в русиньській пресі на Словеньску. Треба ся глубше задумати і над поуживанєм таких термінів, як „Карпатська Русь“, „Пряшівська Русь“ і т. п., бо они, як о них уважує і Павел Роберт Магочій⁶, можуть послужити лем як „помічний“ термін *de facto*, але не мають підпору в *de jure*.

Абы сьме были добрі похопены: многы завжываны терміны, котры ся тикають Русинів, vznikали спонтанні на емоціоналній основі в тоці двох послідніх стороч. Їх авторами в переважній мірі была русофільска інтелігенція, котра і термінологічний апарат підпорядковала своїм ідеологічним цілям. Тото вшытко треба решпектовати. Але зачаток 21. стороча нам уж „діктує“, абы сьме термінологію, котра ся тикає Русинів на цілім світї, увели до днешнього ставу *de jure*. Наконєць, нам не є ясне, чом ся по Першій світовій війні, точніше, по Сен Жерменським мировім договорі (1919), котрый Русинам гарантовав (ст. 10 Договору) нелем vznik автономной державы Подкарпатська Русь, але дозволили Русинам хосновати „універзалный“ термін „Русинія“, „Русиньско“, сі ёго Русины не освоїли.⁷ Чом бы „Русинія“, „Русиньско“ ся не могли стати членами европской родини, де є Словенія, Словакія і другы народы (холом на термінологічній уровні)? Наконєць і в минулости многы науковці⁸ дость пресні хосновали термінологічний апарат.

П. Р. Магочій в другім числі Народных новинок за 2013 рік пише: „...найрознішы одстредивы силы в животі Русинів „запрічінили“, же до днешніх днів не были сформулованы літературны штандарты языка, без которого ся не може активно розвивати і літературный язык.

6 МАГОЧІЙ, П. Р. Карпатська Русь – регіон сполужыты народів і народностей без насилства. In: Копорова, К. (ед.). *Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Штудії з карпаторусиніткы*. Пряшів: ІРЯК-ПУ, 2009. ISBN 978-80-555-0104-8, с. 6-22.

7 Чеськым науковцям термін „Русиньско“ або „Русинія“ не є чуждїй і ёго часто ужывавють в своїх роботах. Подробніше: BUDÍN, Viktor. *Podkarpatská Rus očima Čechů*. 12. svazek. Praha: Edice statí, reportáží, vzpomínek a dokumentů, 1996.

8 МАГОЧІЙ, П. Р. Кодифікація русиньского языка на Словеньску очами історіка. In: *Народны новинкы*, ч. 2, 2013, с. 2-3.

А на днешній день правда є така, же ся зачали формувати **штири** літературны штандарты – про Русинів-Лемків, про словацькых Русинів, про підкарпатських Русинів і войводинських Русинів з перспективов вытворити пятый варіант – сполочну языкову норму⁹. Ці ся то раз стане реалностєв, ці нї, то уж не є проблемом моєї генерації. Правда є така, же ся зачали формувати єднотливы літературны штандарты, котрым мусить одповідати і характер єднотливых художніх літератур. То значить – же мы бы мали говорити о художній літературі Русинів на Словеньску, в Мадярьску, на Закарпатю, в США, у Лемків, але і о русиньській літературі як такій в цілосвітовім розмірі.

До увагы треба брати і істы психологічны, культурны, сполоченьскы, політичны, але передовшыткым менталны особитости, котры ся як домінантны характеровы власности одзеркалюють в умельцькій літературі в єднотливых русиньскых регіонах.

Наш погляд на „термінологічний“ проблем можемо підперти і соціокультурныма, но передовшыткым гуманітарныма змінами, котры ся реалізовали в другій половині минулого стороча, про котры є характерне обновління научного языка, описаня і высвітління реального світа актівізаційов міджідисциплінарных одношінь і выявлінєм новых тенденцій і процесів. Быстре динамічне темпо перемін нутить задумати ся над старыма стереотіпныма концепціями; в сучасности став наук є такый, котрый бы сьме могли назвати – кардіналов змін парадігм (деконструкція), котра проходить під тиском новых соціокультурных змін, де новы проблеми уж не є можливе высвітлити старыма моделями і схемами. Зміна парадігм одзеркалює неодкладну потребу выпрацюваня новой теорії і систему понять, абы было легше і ясніше прогнозувати розвиток соціума і самой культури. Є нам ясно, же проблематика, на котру повказуєме, сі выжадує барз довгий час, бо старый комплекс ідей і представ є глубоко закоріненый в менталіті народа як тот найсправніший, а він ся часто проявлює як інтелектуалный деспотизм, ці як научный авторитаризм, котры активні выступують проти новым ідеям і векторам в науці.

В публікації ся часто стрічає з термінами „карпаторусиньска теріторія“ і „карпаторусиньскый регіон“. Теріторія і регіон семантично не суть слова єдного ряду, прото бы ся жадало в тім змыслі приділити веце позорности тому проблему. Видить ся тыж, же в публікації є надміру часто поужыване слово „карпаторусиньска“, котре по часі своєв частотов зачінає „різати“ уха. В тім змыслі жадало бы ся іщі веце попрацо-

9 Тамже.

вати над штілістичнов сторонов книги. „Термінологічний“ проблем бы сі заслужыв самостатну діскузію.

Обсяг книги автор розділив до слідуючих капітол: Літературна критіка XIX. – зачатку XXI. стороча о карпаторусиньскім писменстві, Основны припомінки к темі, Карпаторусиньска література XVI. – XVII. стороча, Література XVIII. – першой половини XIX. стороча, Перше народне возроджіня (друга половина XIX. – зачаток XX. стороча, Карпаторусиньска література в часі паду австро-угорьскої імперії, Карпаторусиньска література в міджівойновім періоді (20. і 30. роки XX. стороча), Карпаторусиньска література почас другой світової войны, Період заказаня русиньскої народности (1945 – 1991) і Карпаторусиньска література в епосі третёго народного возроджіня (од року 1991) + Додаткы: Карпатська Русь (мапа) і Література.

Методологічна непродуманость ся проявила такой на зачатку книги в тім, же публікація ся зачінає капітолом „Літературна критіка...“. Як добрі знаме, літературна теорія о умелецькім тексті ся складать зо самотной теоретічної поетіки, умелецького тексту, історії літературы і літературной критіки. Тым хочеме назначіти, же тема „літературна критіка“ бы сі заслужыла самостатну книгу (научну штудію) і не треба єй зачленёвати до історії літературы. В нашім припаді, кідь є то з погляду автора нутне, потім бы ся жадало єй умістити на кінцю книги як самостатну часть. Першов капітолов в книзі мали быти *Общі позначкы*, в котрій бы были выяснены вшыткы заміры автора о концепції книги, уточнены терміны, цілі, розсяг і т.п., як і споминаны критерії, котры сьме споминали выше.

В капітолі *Літературна критіка XIX. – зачатку XXI. стороча* главну позорность автор, окрем іншого, уділює „споїню“ двох ідеологічных концепцій – русофільскої і україньскої, котры ся усилювали на протяжі цілого XIX. і XX. стороча внутити свій погляд на генезу русиньско-го языка і на ёго можности далшого розвитку. Автор далше уваждать многы, а притім і важны научны публікації, котрыма ся Русины представили в єднотливых русиньских регіонах до, і по 1989 році: в бывшій Югославії то був Александер Дуліченко, в Естонії Р. Е. Романчік, в Канаді П. Р. Магочій, в США Е. Русинко, Іоан Полянський на Лемківщині (Історія Лемковины), Василь Хома на Словеньску. З аналогічныма активностями ся стрічає в Малярську, Румуньску, на Україні, в Росії і т. п. Словом – в даній капітолі штудент найде і кідь основну, але не повну інформацію о минулім і сучаснім літературнім животі Русинів.

Не знаме, чом автор не уділив глубшу позорность аналізі работ, котры были написаны о Русинах в минулости. Маме на думці работы Юрія Игнаткова, Е.Л. Недзельского, Володимира Бірчака, Георгія Геровского, але і А. Л. Петрова, і кідь з часу на час їх цїтує.

На тім місті бы сьме ся хотіли заставити при двох менах, котры вступили до історії літературной русиньскої критіки в першій половині XX. стороча – при В. Бірчакові, котрый надруковав в 1921 році книжку *„Літературне стремленя Подкарпатской Руси“*, а в 1937 році єй значні до-робив. Другым є Г. Геровський і ёго реакція на книгу Бірчака, яка увіділа світ в Ужгороді в 1943 році: *Історія угро-русской літературы в изображеніи Володимира Бирчака*. Подля нашого нагляду, і кідь ани єден з них не „мав русиньску кров“ і каждый із них тягав Русинів до свого дому, але до історії русиньскої літературной критіки они всупили як великы велічіны, котры сі заслужать омного векшу позорность. Мы того на-гляду, же Г. Геровський, котрый реаговав на споминану книгу В. Бірчака формов розсяглої рецензії, достаточні превказав свої вшестранны научны схопности як в области історії русиньскої літературы, так і в области теорії языка, котра і днесь не стратила свою ціну. Г. Геровський превказав в своїх аналізах єднотливых проблемів ненаподобителну ерудіцію, высокый професіональний погляд языкового ай літературно-го науковця, меном которого в тім часі бы ся гордила каждая європска універзіта.

Днесь, коли мусиме высловити свій погляд на наше минуле, нам не може перешкоджовати їх ідеологічний русофільський або українофільський підтекст погляду на русиньску літературу, але є нутне обективні і научно указати на їх позитівны і негатівны погляды, котрыма ся записали до русиньскої історії, култуы і літературы.

Рецензія Г. Геровского сі заслугоє самостатну дебат. Дозволиме сі вказати холем на пару ёго поглядів в контексті капітолы Карпаторусиньска література XVI. – XVII. стороча в публікації В. Падыак.

Падыак на зачатку капітолы *Карпаторусиньска література XVI. – XVII. стороча* конштатує, же „прикладів світської літературной творчости той епохы (аж до зачатку XVIII. стороча) ся сохранило об-малъ“. Таке конштатованя є на місці, але чом автор не збачів і *несвітсь-ку* літературу, кідь мы добрі знаме, же в тім часі могла екзистовати передовшыткым она. Капітолка з пять і пів сторінками є в скutoчност-ти венована лем „світськым пісням-віршам, а тыж „штудентськым віршам“ (с. 26). Далше ся Падыак венує єдній баладі о Штефанови-воево-

дови XVI. („Дунаю, Дунаю, чему смутен течеш...“), вказує на факт, де была записана, уводить ей строгий обсяг, споминать в тім контексті і чеського бадателя Яна Благослава і ёго Чеську граматіку, в котрій автор споминать тоту баладу як приклад незнамого „славянського діалекту“. Балада, подля чеського ученця vznikла на території Молдавії, о чім свідчить і пергаментний Мукачовський псалтырь. Вказує і на факт, же і в бібліотеці Мукачовського єпископства в Ужгороді ся сохранияють такы книги як *Четвероєвангеліє*, опубліковане Філіпом Молдованом у 1546 році в Молдавії, а тыж *Четвероєвангеліє*, надруковане в Брашєві.

Далше ся автор венує двом віршам („Песнь о образе Клоковевском“ і „Песні о Будіне“) – першым сілабічним віршам, в котрых ся читатель має можность дознати о будованю камінной церкви Мукачовського монастиря, але і о мोगых інших інтересных фактах о животі Русинів в часі, коли справкыня Мукачовського замку Жофія Баторіова меновала Іоанна Зейкана єпископом. Автор сі не освоїв назор українсты В. Микитася на споминаны віршы, котрый ся о них высловив „дость прямо-чаро“ (треба доказати, „чом пямочаро“ а не лем конштатовати), позітївніше внимать “стриманішы высновкы І. Франка“. В кінці капітолы Падяк розаналізовав ідеї віршів з погляду авторів, де конштатує, же „авторы обох віршів – скutoчны патріоты своєї „угерской отчизны“ (с. 30). Думку закінчує конштатаціов, же „народна світська поезія XVI. – XVII. стороча была писана бісідным русиньським языком, што было під впливом фолклорных традицій і духовной поезії“ (с. 31).

Попозераме ся, што о русиньській літературі XVI. – XVII. стороча пише В. Бірчак:

„З першой doby дішли до нас богослужебні книжки, в цілости, або тільки їх уривки, при чому треба завжди памятати, що ці книжки могли бути написані на території Підкарпатської Руси, але й могли сюди бути занесені з Галичини, України, з Румунії, або південної Словянщини.

З віків XII-XIII. дішли до нас дрібні уривки Мінеї, та євангелія, писані на пергаміні, Ужгородський Полустав – молитвослов, з кінця XIV віку, Ужгородська Празнична Мінея XV-XVI віку, Тереблянський Пролог мабуть з другой половини XVI віку захохався й Мукачівський псалтир, нині в мукачевській монастирі, але ця книжка мабуть не була написана на Підкарпатській Русі, а занесена“ (с. 11).

Моменталні нас не будуть інтересовати припомінкы Геровского к періодизації Бірчака, і кідь она скutoчній є неприродна, свойвольна і пострадать глубшу логіку діліня розвитку русиньської художньої писмености.

Нас буде вєще інтересовати, што крітікує Геровський в книзі Бірчака. Крітікує то, же Бірчакови не суть знамы іншы писменны памятники, котры были написаны до XVI. стороча. Тыкать ся то Теребельского Пролога, не суть му знамы ани памятники часу реформації XVI. стороча, „изданы А. Л. Петровым по Нятовскому списку 1758 року“, *незнаме Бірчаку є і Поученія на Євагеліє конца XVI року, котре, як твердить Геровський „это первый самостоятельный памятник угро-русской литературы, замечательный по содержанию и по языку, как попытка создать литературный язык ... на основе мароморошского говора“ (с. 11). „Отсутствие упоминания об этом замечательном памятнике угро-русской старинной литературы является существенным пробелом в изложении старого периода в книге Бирчака“ (с. 11).*

А мы мусиме додати, же В. Падяк о тых памятках русиньської писмености найстаршого періоду, о котрых говорить Бірчак і Геровський, не стратив ани слово. В учебнику бы то было вгодне здоводнити, з якої причіны ся таке могло стати. Поважуєме то за важный недостаток капітолы, але і самотной книги.

Попозераме ся, што говорить Бірчак і Геровський о русиньській літературі XVII. стороча. Бірчак: Писменству II. doby ся вєновав на сторінках 14-52, на 53 сторінці ся уж венує літертурі XVIII. стороча, де говорить о „загально європейскім культурнім і релігійнім відродженні“, впливу реформації Лютера, о релігійнім запасі, який ся розгорів на українських землях при кінці XVI. і в XVII. стороча, што запричінило заведжіня унії і як унія наслідно „вплинула на одроджіня української літературы в змісті, формі і ідеях“. Великого значіння в тій боротьбі приобріла бісїда, язык, яким ся пригваряють духовны своїм вірникам, святе писмо ся перекладало в цілій Європі, оно теперь доступне і посполитым людём, гуманізм, котрый переходив через Карпаты з культурных осередків, як Львів, Вільна, Остріг, Київ, з Чех, Словакії і з Мадярщини захопив і Русинів. А молодеж, яка ся вертала з Вітенберга, поселєвала ся на Земплінських і Шарішських землях, де шырила нову науку і культуру, зачав ся шырити таксамо протестантизм.

Дале Бірчак пише о школах і єднотливых жанрах писменства – з перевагов народного языка. Позітївнов сторонов книги є дость богатый матеріал умелецької літературы, автор приводить обсяг віршів („Песнь о Будіне“, „Песнь о образе Клоковевском“), котрыма вгодні доповнює теоретічну часть учебника.

І. Геровський конштатує о Бірчакови, же „реформація і єё великое

просветительное общекультурное значение очерчены слишком бледно и вполне недостаточно“, „автору неизвестно о том, что уже в XVI. стол. в Сиготе, главном городе Мороморыши, существовала высшая школа, кальвинская коллегия, предназначенная для русского и румынского населения“, што „по отношению к реформации автор ограничивается пренебрежительным выражением „агітація протестантов“. Геровский уточнює і неточну інформацію о зніщенні Грушевського монастиря – не в 1664 році, як угадують Бірчак, але почас повстання Текелія на кінці, або на зачатку XVIII. стр. і протестує, же Бірчак „чрезвычайно высоко расценивает положение после введения уни – однако это была... отжившая средневековая схоластика“. В главі о школах ся Геровский погоршує, же Бірчак ніч не знає о Пряшівській лютеранській колегії, о єзуїтській колегії в Гуменнім, котра vznikла в 1613 році і котру перенесли до Ужгороду в 1646 році. Далше Геровский доповнює, же школы были і в Кошіцях, в Левочі, в Сукмарі і в других містах, котры были доступнішы про жытелів того краю, як, наприклад, Тырнава або Ягер. Словом, южно-карпатська языкова область не была аж так без школ, як то зображать Бірчак і додавать – „вообще, автор не дает никакой картины действительных отношений в области просвещения на южном Подкарпатии“. Геровский вказує на факт, же „Учительное Евангелие Бірчак путат с поучениями на Евангелие і со сборниками, от чево возникает путаница, в которой ні автор, ні читатель не могут разбраться...“, критікує Бірчака ай зато, же ся высловлює к повествовательной писменности, к полемічній літературі, к стихам і віршам, де автор „не объясняет, что угро-русский народ веце был тогда против Габсбургов, участвовал в востаніях против них – Ракоці II. 1703 і 1706 роках, же він не упоминает об искусственных исторических письмах, котры ся находят в изданіи Яворского – „Песнь Архангелу Михаилу“, „Песнь о Пресвятой Богородице Хотинской“, не упомянута песня „О руснаках“, котра носить отпечаток XVII. стор.“.

Мы здалека не выменовали вшыток матеріал зо XVII. стороча, о котрім говорять в своїх роботах Бірчак, Геровский ці Лелекач. На почудованя, В. Падык з того ніч не угадують в своїй книзі, котра сі нарокує на високошкольський учебник. Є на велику шкоду, же ся „затаює“ такый богатый художній матеріал XVII. стороча о жывоті Русинів, котрый сі выжадує роботу на семінарах може ай на цілый семестер.

2. Далшу капітолу книги В. Падык присвячує *Літературі XVIII. – першой половины XIX. стороча*. Він в ній говорить о терезіансько-

йозефіньських реформах і о їх позитивнім впливі на розвой літературной творчости. Конштатує, же гасне сілабічна і розвивать ся сілаботонічна система віршів, а з нёв ся розвивать і тематичный округ поезії – передовшыткым із соціалнов тематіков. В тій части споминає і „Песнь о Руснаках“, т. є. зачленює єй до doby XVIII. стор. Геровский єй угадують в контексті XVII. стор., кідь конштатує, же обсягово носить „отпечаток XVII. столетия“.

Дале автор уділює позорность гуморістичній (фіглярській) літературі і переходить ід характерістіці особи Іоана Пастелія (1741 – 1799) без ясної сувязности з попереднім текстом. Падык споминає в контексті формованя языкового штандарту Іоана Кутку (1750 – 1812), який выдав в 1797 році „Букварь языка рускаго“ і іншы творы, які были написаны языком зрозумілым народу. Нам не є цілком ясно, чом в тій языковій сітуації ся автор вертатъ ку аналізі Нягівської постілы, котра патрить до літературы XVI. стор., але там о ній ніч не говорить.

Зіставать і недоповіджений і необяснений такый інтересный проблем, „чом, формуєчій свій писомный штандарт, аплікований в тогдышній умелецькій літературі в часі другой половины XVI. і за ціле XVII. стороча, Карапаторусины го не доказали утримати в наступных епохах, одвернули ся од своєї дідовизны, з єдного боку, на хосен латиньского языка (пізніше – мадярьского), а з другого – на хосен „язычія“ (с. 40). Про нас то є єдна з найінтереснішых метаморфоз генезы русиньской менталіты. Съме того погляду, же одкликованём ся на соціалну сітуацію і мадяроньським справованём ся части духовенства, проблем не выслітлеме достъ яснї.

В послідній части капітолы автор уділює позорность „схоластичній“ ліріці, професорови Львівської універзіты Пертови Лодієві (1764 – 1829), Арсенію Коцакови, Грігорію Тарковічови (1754 – 1841) і Василєві Довговічови (1783 – 1849). Нам не є ясно, чом не были в тім контексті спомянуты бодай лем такы особности, як – Николай Теодоровіч, Іоаникій Базіловіч, Іван Фогарашій, Михайло Лучкай, Іван Зейкан, Іван Орлай, Михайло Балудяньський, Василій Кукольник, Юрій Венелін-Гуца – вшыткы великы діятелі науки і освіты, бо они представляють славу русинства. Автором зостали неспомянуты такы памятки писменства, як Ужгородський рукопис із XVIII. стор., найджений І. Жатковічом, Пряшівський рукопис з початку XVIII. стор., який выдав Др. Іван Панькевич, Пістлярівський рукопис – Александрія, Гішторій о славном акедонском Александре, Хитарський рукопис, два рукописы із села Лит-

манова на Спішу – з початку XVIII. стор., Збірник Петра Колочавського з 1737 року, Белетристично-поучны твори: збірки повідань (Великое Зеркало – Магнум спекулум і Римські Діяння – Геста Романорум), апокріфи і повісти, о котрых говорить Бірчак. Таксамо Падяк не говорить о рукописах (Гуклівський рукопис, автор парох Мих. Григашій), о віршах, виданих збірниках І. Франка, В. Гнатюка, Я. Біленького, Ю. Яворського, І. Панькевича, М. Лелекача, Ф. Тіхого і др. Были то віршы-пісні, які вказують на культуру народа даного часу і які не были проаналізованы „що до мотивів, місця їх зроду, авторів (Пісня *Над Дунаєм глибоким...*, *Песня военска козацька и турецка...*, *Здобуття козаками Варни*“. К ним сміло можемо придати і *штудентскы віршы* – Василя і Юрія Тарасовичів із Шаріша, *лірічни віршы* – збірник Митра Дочінця (1832).

3. *Перше народне возроджіння* (друга половина XIX. – зачаток XX. стороча) с. 49-82. Тота капітола є една з видаренішых в книзі а по ей прочітанню не похыбуєме, же є то проблематика авторового сердця. В ній ся не мусив заподівати ани проблемом русофільско-українських одношінь, ани набоженьсков сітуаціов у Русинів. Є то чіста научна аналіза русиньской умелецькой літературы, представлены суть ей найвызначнішы представителі на обох бескідьских схылах – в пряшівскім, лемківскім і підкарпатськім регіоні, котрый одвіків заселяють Русины.

Достаточно обшырні в ній є представленый Александер Духновіч. Автор говорить о ёго людських і професіональных заслугах, вдяка котрым ся Пряшів змінив на культурный центр русиньской інтелігенції. Заслугов концентрації той інтелігенції ся Пряшів став заєдно ай містом, де ся зачала скutoчні формовати путь духовной себеореалізації Русинів, т. є., ту ся зачало формовати культурно-націоналне возроджіння русиньского народа.

Автор далше вказує на політичны причіны споминаного прогресу, на організаторську роботу Духновіча, на ёго умелецьку творчість, вдяка котрій він досправды вивызывав ід жывоту цілу плеяду русиньских писателів – могли бы сьме повісти – він створив свою школу і мав, як може нихто другый перед ним, але ай позад нёго, много своїх продовжователів (до днешніх днів!).

Збоку не зістав ани вопрос народного языка, який і під впливом політичных удалостей і сильной активізації русофільского руху, зачали в літературі хосновати як російський так і церковнославянський язык, што знову вытворило мізерну языкову сітуацію і на час пригамовало зачатый языковий розвой Русинів.

В далшій части капітолы Падяк споминать Николая Нодя і ёго зборник співанок „Русский соловей“, котрый був дость популярный міджі русиньсков інтелігенціов. Заслужену позорность венує і А. Павловичови, лемківскій поетці Клавдії Алексовіч, подробніше нас уводить до творчости Анатолія Кралицького (родака з села Чабины) – монаха і літератора, великого популарізатора културы многих славянських літератур, поета Лабірціны, автора повісти „Князь Лаборець“ і многих прозаічных романтічных повідань і повістей.

Як А. Кралицького, так і медайлон Володимира Хыляка – єдного з найвызначнішых писателів Лемківщини, котрый писав мемоары, етнографічны статі і фейтоны, повісти, повідкы, новелы, в котрых намалёвав шыроку панораму лемківскоо народа. Хыляк выкреслений автором так, же читатель дістає достаточні повну, обективну інформацію о писателёви. Аналогічну інформацію достане читатель і о пряшівскім прозаікови Петрови Яновічови, лемківских прозаіках Алексіови Тороньскім і Василёви Чернецькім, о підкарпатськім писателёви Іванови Сілваёви, Юліови Ставровскім-Попрадови, Евгеніови Фенцикови, Амбросіови Полянськім і ёго братови Петрови Полянськім.

В капітолі – „русиньска література“, перший раз, і лем раз, є спомянуте мено Адолфа Добрянського (!).

4. Проблематіці *Карпаторусиньска література в часі паду австро-угорьской імперії* (83-87) автор венує штири сторінкы і пару далшых рядків, де перечіслює основны культурно-сполоченьскы зміны, як дослідок приятых законів угорьсков адміністраціов в змыслі максімального огранічіння ці ліквідації вшыткых атрибутів, котры творили прасову русинства як народа – Апоніїв закон, заказ хоснованя азбуки, ліквідація часописів, книг і друкованого русиньского слова. Настали часы, кідь русиньске слово стало ся так „признаком государственной ненадежности“.

В роботі (може) треба было спомянути нелем мадярьску денаціоналізацну політику, але і конкретні школьску політику, котра „славила“ на зачатку XX. стороча великы успіхы. В послідніх двох десятироках XIX. стор. в регіоні Спіша, Шаріша і Земпліна было 237 основных русиньских школ, але в 1906 році їх зостало уж лем 23. Ту саму політику апліковала мадярьска влада і на Войводиньских Русинів, котрых ся снажила ізолювати од остатнёго русиньского світа. Репресії протів Русинів в тім часі набыли в перенесенім слова змыслі аж форму геноциды, котра выганяла Русинів за море – до Канады і США. Мадярізацна політи-

ка нутила здавати ся православної віри, організовала судны політичны процеси (Мармарош-Сігет; 1913 – 1914), загнала до концетрачных таборів в Терезині і Талергофі около 30 тисяч Русинів, де і многы повмерали, насилу внучовала грегорианський календарь і старала ся замінити азбуку латинков. А мы ся звидуємо – не заслужили бы сі Русины, котры умерали за свою віру і слободу, пару наших людських слов і в таких текстах, як суть учебники? Хто найперше бы мав знати о тім, як не наши штуденты? Тоты удалости бы сі мали найти своє місто всягды, де ся буде писати о судьбі Русинів. І таков формов бы сьме мали дати честь і глибоку поклону за їх велику жертвенность і в мені нашого живота. В публікації Падыка ніч о тім не найдеме.

5. *Карпаторусинська література в міджівойновім періоді – 20-ы і 30-ы роки ХХ. сторіча (88-109).* В указаній капітолі книги автор інформує читателя якы наслідкы про Русинів приніс пад австро-угорської імперії: о взнику самостатных републік, де ся Русины нашли в новій сполоченсько-економічній і культурній сітуації, о катастрофалных наслідках войны, о позітивній сітуації про Підкарпатську Русь, де настав небывалый розмах русиньской літературы, де зачала фунговати русиньска преса, выдавали ся алманахы од Мукачова аж по Прагу... Автор інформує о першых научных книжках з ретроспективным поглядом на творчость найвызначнішых русиньских прозаїків, поетів і драматургів, підчакує наростаючу атмосферу самоусвідомлїня Русинів, приводить назвы многих поетичных збірок і єдночасно назначує „вічний“ проблем з „русофільством“ і „українофільством“, вказує на їх нелогічну інтерпретацію русиньской літературы. Не обходить ани сітуацію в школах, де хыбовали русиньскы вчителі, што мало неблагы наслідкы про Русинів.

В другій части капітолы ся можеме дізнати о першых пробах мапованя літературного процесу (Д. Зубрицький, Н. Бескид, Є. Недзельський, С. Федор, А. Гартыл, В. Бірчак, О. Попов, Д. Вергун, Ф. Арістов, В. Гаджега, В. Францев і іншы), о літературнім животі, котрый творили десятки вєце ці менше талантованых писателїв і поетів, як наприклад, А. Волошин, А. Карабелеш, А. Полянський, І. Мураній, Д. Зубрицький і много далшых. Формов куртых “медайлоникив” автор приближує художню творчость Василя Гренджі-Доньского (1897 – 1974), А. Карабелеша (1906 – 1964), А. Бобульского (1877 – ?), Г. Костелніка (1886 – 1948), Емілія Кубека (1857 – 1940) і Д. Выслоцького (Ванё Гунянка, 1888 – 1968). На концю той части автор назначів сітуацію в русиньскім театрі

і драматургії, яка в тім часі клала свої основы.

Міджівойновий час ХХ. стороча характеризує як єден з найкомплікованішых періодів в історії Русинів, коли ся व्यострили вшыткы конфлікты міджі єднотливима ідеологічними „грачами“ – міджі русофілами, українофілами, чеськов владов, але і католицьков, греко-католицьков і православнов церьковлїв, котры сі рїшали свої політичны інтересы при мінімалнім огляді на потреби і очекованя Русинів. Єдным з найважнішых проблемів, котрый в найвысшій мірі міг позітивні напомочі благодатному розвитку Русинів, був языковий проблем. Чеська влада языковы права народностных меншын задефіновала в законі ч. 122/1920 і нескорше го уточнила владнов выглашков з 1926 року, де штатным языком в Чеськословєнську був выглашений „чеськословєнський язык“, што платило і про Підкарпатську Русь. Так минуле мадярьске языкове знасилнєваня Русинів было замінєне чеськым! Сітуацію не міг успішно вирішыти ани дочасный губернатор Подкарпатської Руси – Г. Жатковіч. Зачало ся одкрыто говорити о чехізації русиньского жытельства, ку котрому ся припоїли і Словацї, о чім говорять слїдуючі чїсла: кідь в 1920 році на Підкарпатю было 22 чеськых школ, то в 1938 році їх было уж 188, што далеко перевышовало потреби ту жыючого чеського етноса.¹⁰ Зо зачатку тридцятих років ХХ. стороча языковы конфлікты ся проглубили по зновупотвердженню Сенату Найвысшого Суду Чехословакії, же чеськословєнський язык мать на теріторії Подкарпатської Руси предность перед языком Русинів. В своїм бою з асімілачнов політіков Прагы русиньска інтелігенція вивжывала і скушености словацької інтелігенції (протест 130 словєнских писателїв протів реформы словєнского правопису, котры одвергли чеськы снагы зблизыти словєнський і чеськый язык).

Другов важнов областїв пражской і словацької адміністративы, котра негативні овпливнєвала живот Русинів, была єй „культурна“ політика, котров ся снажили асіміловати як Русинів Подкарпатської Руси, так і словацькых Русинів. Од самого зачатку Чеськословєнської републікы словєнска адміністратива робила вшытко про то, абы Русинів на Словєнську офіціалні было штонайменше. Так уж при першім зрахованю жытельства в 1919 році наших братів нутили, абы ся записали як „чехословацї“, русиньску інтелігенцію всягды єліміновали, а ставало ся і таке, же єй екзістенцію ани не признавали. В тім часі великов опо-

10 ШЕВЧЕНКО, К. В. *Славянская Атлантида : Карпатская Русь и русины в XIX-первой половине XX. века.* Москва: Издательский дом „Регнум“, 2010. (SELEKTA. XX) ISBN 987-5-91887-007-5, с. 375.

ров Русинів на Словенську був єпископ Пряшівської грекокатолицької єпархії Павел Гойдіч, котрий найдослідніше обгаєвав русинський національний і культурний рух („я не русский, і не українець, а русин, котрий ту хоче жыти і умерти“). Їго заслуги в 1932 році словацький язык був на русинських валалах замінений русинським языком.

Може найболевистішим містом в культурно-народностній політиці нового штату була проблематика релігії. По розпаді австро-угорської монархії позореме в Підкарпатській Русі масовий перехід людей на православну віру, котрий викликав великі страхи з боку чехословацької влади. Аби могла контролювати той процес, сама ініціювала vznik православной церкви в Чеськословенську (в Празі) на чолі з архієпископом з Чех і одночасні отворені підпорвала (і матеріально) грекокатолицьку церкву, чим ся одночасні снажила елімінувати активіти русофільської партії. Правда, проблем православія був тіснішим способом споєний зо снагами русинської русофільської інтелігенції, што была една з главных прекажок взнику автономії на Підкарпатській Русі.

Куртым поуказанём на пару найважніших соціокультурних проблемів Русинів міжвоєнного часу сьме хотіли назначіти, же високошкольський учебник історії літератури мусить обсяговати істу невыгнуту інформацію о шыршім сполоченсько-політичнім діяню, котре бы ся стало добрым інформачным фоном про подробніше настолія самотной художній проблематики. В книжці Падяк праві сполоченсько-політичнім подіям уділює недостаточну позорность.

6. *Карпаторусинська література почас другой світової війны (109-113).*

Автор ту конштатує, же в тім часі настала найприязніша ситуація про розвиток літератури і культури. В дослідку новых мадярських порядків біжать з Підкарпатя українські емігранти, в році 1944 ся зачала акція протів Жыдів і русофілів, што ся ту усадили по 1914 році. „Курізованя“ мадярської адміністрації Русинам ся проявило в широкім розмаху активіти русинської інтелігенції – основав ся широко-далеко нескорше знамый хор „Верховина“, малярство своїм визнамом перекрочило граніці Підкарпатя, а умельська література дістала можливість публікувати так, як ся до того часу писателям ані не снило. Зачало працювати Підкарпатське общество наук на чолі з Іваном Гарайдом. Їго граматика ся стала основов кодифікації писомного русинського языка і штандартом про журналістику. Зачала проквітати мала проза, фолклор, зачав грати і русинський Земський Подкарпаторусский народный театр. Словом,

на Підкарпатю ся вытворили можности на гармонічний розвой русинської творчої інтелігенції і самотного народа.

Недостатком той части є факт, же автор не поважовав за потребне „попозерати ся“ і на ситуацію словенських Русинів в споминанім часі. Наша позначка ся аналогічні тыкати і далшого часу – періоду заказаня русинської народности (1945 – 1991, стор. 114-119), і кідь ся споминають геополітичні наслідки по другій світовій війні про Русинів, про їх церкву, указує ся на грозбу тотальной асіміляції, де лем валальська родина зістала заруков захованя роду.

На Словенську ситуація Русинів в порівнянню з Русинами – Лемками і Русинами на Подкарпатю была „о мак“ інакша – внучена українізація ту была прията і кідь без отвореного протесту, але єднозначні негативні. І русофільські „любви излияния“ к великому братови были, як і в минулости, проблем лем єднотливців-русофілів, к яким патрив і Іван Шлепецький, який співав діфірамбы на славу „великим творцям русской культуры“. Але русинська народна маса так як в минулости і тепер стягла ся як „рак до своєї безпечної діри“, аби пережила (може) далшы часы геноциду. Інша ситуація Русинів на Словенську ся проявила і по 1968 році, кідь была регабілітована грекокатолицька церкву і поволило ся (і кідь лем часточні) поужувати русинський язык в русинськім регіоні. Русины чім дале, тым зретелніше, як конштатує Кірілл Шевченко, „в отлии от межвоенного периода, большинство современных русинских деятелей полностью отказлось от русофильских идей о русинах как части русского народа, трактуя русинское население как четвертый восточнославянский народ...“¹¹ А мы додаваме, же на зачатку XXI. стороча, русинська терпезливість, народна мудрість, віра в свої ідеали переконали вшиткі інтриги „вегементных приятелів“ Русинів, же Русины наконець „выплавали“ на спокійнішы і щастнішы часы в своїй історії.

Капітола *Карпаторусинська література в епосі третєго народного возроджєня (од року 1991)* є богата на фактографічний матеріал. В ній автор приводить много конретніших інформацій о ситуації в єднотливых областях Русинів карпатського регіону. Она є отворена, про то ся к ній не будеме на тот час высловлєвати.

Сумарны позначки на кінцю рецензії:

- методологічні обсяг, розсяг і ціль в роботі не продуманый;
- работа не є выважена з погляду інформацій о обших історічно-

11 ШЕВЧЕНКО, К. В. *Славянская Атлантида : Карпатская Русь и русины в XIX-первой половине XX вв.* Москва: Издательский дом „Регнум“, 2010. (SELEKTA. XX) ISBN 987-5-91887-007-5, с. 375.

культурних ситуаціях і самотного художнього матеріалу, котрий vznikав як реакція на нього;

- з погляду *індивідуально тенденчного критерія* автор ся проявив отворені тенденції нелем в приступі к селекції самотного матеріалу, але його тенденчність ся маркантні проявила і в ідеологічній ровині. Як приклад уведемо одношіня автора к персоні А. І. Добрянського, котрого, як сьме выше споминали, спомянув в публікації лем раз. Про нас, Русинів Словеньска, тот почін автора є дость неясний, бо і кідь Добрянський був дослідний русофіл, а в тім змыслі не міг в своїм часі відіти днешню ситуацію, він раз навсе зістане в історії Русинів Словеньска як велика персона, котра в своїм часі належала к найваженішым особностям в Середній Европі (важили сі ей як у Відню, так і на царьскім дворі в Росії). Але він був і єден з найдосліднішых адвокатів Русинів, што є нам многым добрі знаме. Він є важнов поставов історії, а мы не маме право історію не реєстровати. Тым веце, кідь ся то тыкать научного погляду на річі. Ігнорачію Добрянського мы бы могли внимати як нетактність підкарпатського Русина к Русинам Словеньска. В тім контексті публікацію можеме узнати лем як пробный, помічний матеріал про шудентів, но наісто не як научну публікацію про бадателів, котры ся русиньсков літературов заподівають з професіонального боку.

ЛІТЕРАТУРА

БИРЧАК, В. *Літературні стремління Підкарпатської Руси. Друге доповнене видання*. Ужгород, 1937.

ГЕРОВСКИЙ, Г. *История угро-русской литературы въ изображении Володимира Бирчака*. Ужгород, 1943.

ЛЕЛЕКАЧ, Н., ГРИГА, М. *Выбор из старого русьского письменства Подкарпатя*. Унгвар: Выдания Подкарпатского общества наук, 1943.

НЕДЗЬЛЬСКИЙ, Е. Л. *Очеркъ карпаторусской литературы*. Ужгород, 1932.

ПЕТРОВ, А. Л. *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391-1498 г.* Knihovna sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi při Slovenském ústavu, Vol. I. Prague: Orbis, 1930.

ПЕТРОВ, А. Л. *Исторія подкарпаторуськой литературы*. Унгвар, 1942.

ШЕВЧЕНКО, К. В. *Славянская Атлантида : Карпатская Русь и русины в XIX-первой половине XX вв.* Москва: Издательский дом „Регнум“, 2010. (SELEKTA. XX) ISBN 987-5-91887-007-5.

doc. PhDr. Andrej Antoňák, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Ul. 17. novembra č. 15
080 01 Prešov
e-mail: a.antonaaa@gmail.com

НАЙКРАСША ПРИПОВІДКА (ПОЗНАЧКИ НА АДРЕСУ КНИЖКИ МАРІЇ МАЛЬЦОВСКОЙ НАЙКРАСША ПРИПОВІДКА)¹

Андрій АНТОНЯК

Abstrakt

V príspevku venujeme pozornosť poetickej stránke poviedok Márie Maľcovskej, ktoré boli uverejnené v zbierke poviedok Najkrajšia rozprávka a vydané Spolkom rusínskych spisovateľov Slovenska v Prešove roku 2012.

КРiчовé словá

Poetika poviedky, téma, tematika, kompozícia, žáner, folklór, umelecký štýl.

1. В русинській літературній науці на Словеньську ся бадання проблеми взникну і розвитку жанру *повідки* зачинать в скutoчності в наших днях,² а то нелем в методологічнім, но і в фактологічнім значіню. Бадання є потребне, бо малый літературный жанер *повідка* ся може стати барометром творчих народных традицій як в минулости, так і днесь на єднім боці, а на другім боці, він нам може до великой міры одкрити тіпологічний розвиток, котрый наслідно може яснїше высвітлити путь

1 МАЛЬЦОВСКА, М. *Найкрасша приповідка*. Пряшів: Сполук русиньскых писателїв Словеньска, 2012. ISBN 978-80-89441-26-6.

2 РУСИНКО, Е. Найкрасша приповідка. In: Бенькова, М. (ед.) *Літературна творчость М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской літературы*. Зборник рефератів з Міжнародного літературного семінара к недожытым 60-ым народенинам авторкы 2. децембра 2011. Пряшів: ПУ – ІРЯК, 2011, ISBN 978-80-555-0470-4, с. 12-22.

КСЕНЯК, М. Мати в творах Марії Мальцовской. In: *Русин : Кiлтурно-христiанський часопис*, XXII, 3, 2012, с. 11-12.

РУСИНКО, Е.: Міджі і в просторі русиньской літературы. In: *Русин : Кiлтурно-христiанський часопис*, VII, 5-6, 1997.

ХОМА, В. Особитости художнього чутя в літературных творах Марії Мальцовской. In: Бенькова, М. (ед.) *Літературна творчость М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской літературы*, с. 23-29.

АНТОНЯК, А. Analýza úlohy a miesta epizódy v novele Márie Maľcovskej *Zelená fatamorgána*. In: Бенькова, М. (ед.) *Літературна творчость М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской літературы*, с. 30-41.

DŽUNDOVÁ, I. Žena v tvorbe Márie Maľcovskej. Typologická charakteristika ženských postáv v rusínskych arabeskách. In: Бенькова, М. (ед.) *Літературна творчость М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской літературы*, с. 42-48.

ПАДЯК, В. Ідея служення, авадь „властна кров“ у творчих роздумуваннях Марії Мальцовской. In: Бенькова, М. (ед.) *Літературна творчость М. Мальцовской в контексті сучасной русиньской літературы*, с. 49-56.

якісного поступованя літератур малых народів.

В повідці ся автор може обернути к важнішым сторінкам національного і сполоченсько-історічного усвідомління народа, выразити єго ідеалы, моралны і естетічны цінности, але і свої світонаглядовы позиції. З назначеного є ясне, же повідка мать і буде мати велике значіння при вызначованню ей місця і ролі при формованню історічных і кiлтурно-літературных традицій русиньского народа.

Писати о русиньській повідці є тым тяжше, же іщі не є написана публікація (научна штудія) *Історія русиньской літературы на Словеньську*, котра чекать на свого автора. Она бы могла указати общій вектор баданя во вертікалі і горізонікалі кiлтурнім контексті, повіли бы сьме, в „общорусиньскім контексті“. Пробаданя генезы того малого жанру є тым налігавіше, бо він єдночасні набывать важне історічно-літературне значіння тым, же нам може повісти о народнім літературнім процесі – од зачатку аж до днешніх днів.

Жанер³ приповідки мать свою довгу історію - він є найтіснїшым способом звязаний з реаліями каждоденного жывота на русиньскім селі і дотыкаться жывота найобычайнішых людей. Зато не є нічим чудным, же в повідці дость важну роль грать фолклор, бо каждая народна література ся в своїх зачатках операла на формы народной творчости, докінця ся то тыкаться і тых літератур, котры ся уж давнїше оддалили од прямого впливу фолклору. Фолклор в повідках выступать як стімулюючий фактор, бо він є в скutoчності ей історічным корінєм, корінєм русиньского валальского жывота, де ся хоче чоловікови „співати як малій дитині“, але де люде были щастны частїше лем в сні, а не в реалнім жывоті.

Приповідка – є малый, але дінамічний жанер, котрый претендує на найвірнїше постигнутя вышиткого народного, демократічного, трагічного, смутного і веселїшого на валалі і в місті, хоче одгалити читателєви скрыты і обнажены стороны людської екзистенції через духовный світ самого автора.

Марія Мальцовска – жена наших днів, яка дуже глубоко, інтензивні аж болестні переживала свій час. І тихо терпіла при гляданю тых найсправнїшых путей з нелегких сітуацій, в котрых ся одчула она сама і ей герої. Терпіла за своїх наблизших – нянька і маму – за їх „несправодливо обкраджену“ долю, терпіла за свої літературны образы, котры были нераз ей сусіды, валалчане, ці люде з ей близкого, добрі знамого краю.

3 Тіпологічний і компаратівный погляд на жанер приповідки не є в даній сітуації цілєм нашої штудії.

В такій „болестній“ ситуації ся находити шістьрічне дівчатко в повідці „Нянькова правда“, яке не може „доснити тот красний приповідковий сон“ о мотыликови. Доснив ся ей на полю, але не о мотыликови – приснив ся нянько з палицёв, бо робота на валалі не чекала. Не може ся рівнодушно позерати на кривду, яку приводять Оньці (*Стрижка*) трое хлопят, з Петром переживать ёго тяжкы хвілі в животі, кідь за свою снагу в чеськім заводі му назначать, же є лем „пришелцём“ (*Пришелець*). Ведно терпить з молодов Анцёв, котра жыє з мужем, хоробні скупым Бідным Богачом, котрому „сердце, як камінь, повитніцёв заросло“, а она „хляла, сохла перед очіма, пустіла...“, тяжко переживать незгоды і конфлікти міджі родічами і їх дітми (*Кресало*), боїть ся за Мартину, же бы ю не скалічив Воджатай на зачатку ей животной пути (*Росквітнута планка*), з нескриванов аверзіов выкреслює читателёви фігуру Готті Проповіча (*Розбиты надії*), котрый „хотів быти славным обходником, высокочестованым чоловіком в селі“, але він собі не міг усвідомити, же на досягнутя того ціля, собі зволив найневгоднішы форми – радовав ся з чужой біды і часто, де лем міг, выживав ей на свій хосен. Властну жену собі не важив, в селі каждым погордав, докінця і самым Вайдом. Але вынучены привілеїі ся часом змінили, а мусив ся них здати і Жыд Гоття – найвекша піявіця русиньскых сел, ці Цюкерманы або їм подобны Герцманы.

Як приклад бы сьме могли аналогічні увести много інших протагоністів з ей повідок, котры бы нам знова і знова потверджовали, же Марія Мальцовска є стілеснена справодливість. Справодливість є ай домінантнов властностёв ей характеру. Орьєнталне прислів'я говорить: „ліпша година справодливости, як сім років молитвы“. Мы не знаме, ці ся Марія Мальцовска молила, але з того короткого часу, што сьме сиділи як колегове в єдній канцеларії Інституту русиньского языка і культури Пряшівской універзіты в Пряшові єм набыв чутя, же она ся нїгда не мусила молити, бо она была обдарована і властностёв себerefлексії. Дякуючі ній ся твориво формовала в біді, котра в ній выпестовала нелем силне чутя справодливости, але і такы властности, як: великодушність, правдолюбость, дисципліну, одданость, покору, скромность, ученливість, споряданость, влюдность, ємность, сердечность, жертвовность і много далшых. Хотіли бы сьме підкреслити іщі єдну ей властность – змірливість. Она у Марії Мальцовской была в ей душі не лем же на переднім місці – она была така міцно „оката“, же докінця значні деформовала (і негатівні) сюжетово-фабулну структуру дакотрых ей повідок,

што ся тыкать главні новелы *Зелена фатаморгана*. Она хотіла „за каждую ціну“, абы ся вшитко скінічіло лем а лем добрї. Але наш (і русиньскый) світ є даяк чудні поставлений так, же в нїм чоловік є донучений непрестанно напопргати вшиткы свої сили, жебы собі заслужив фалаток хліба, жебы пережив свій живот з чутём людської достойности, а даколи і хвильков малой радости.

Умелецька творчость нашої авторкы є закінчена. Таким способом проштудованя жанру *повідки* нам давать можность указати на ей шпеціфіку, ідейно-тематічний і художнє-штїловый обсяг, мож прослідovati еволюцію цілой творчости Мальцовской і указати на ей особитость і орігінальність, а в контексті ей послїднєй русиньской повідки можеме назначити і основны контуры розвитку того жанру в літературнім животі Русинів Словакії, як і в інших русиньскых регіонах. Такой методологічний погляд на проблем є тым актуальніший, же в сучасній ситуації штудованя народностных і міджінародностных одношін в науці, на передній план ся доставають проблеми оброджіня културных традицій народностных меншын, котры ся з найрозлічнішых сполоченьско-політічных причін не могли розвивати подля своїх представ.

2. Жанер⁴ повідки і сучасне літературознавство. На повідку не є єднозначный погляд, бо она є своїм обсягом детермінована окремыма народныма літературами і народныма традиціями, але всякды ей беруть як малу форму прозы. В ній автор розповідать на малім просторі о малій пригоді, котра обсягує дію, де бере участь невелике число особ, які творять тоту пригоду. Могли бы сьме повісти і так, же повідка є коротка проза, в котрій ся автор снажить з надглядом вымоделовати выбранный момент людської екзистенції. Він ся зосереджує на єдну дієву лінію і на малу ситуацію живота. В порівнаню з новелов в повідці ся звязноє ей продукчна уволненость, ей отвореность ку вшиткым імпульзам каждоденного живота. В повідці ся кладе велика вага на ей дослідне наратівне обробліня і на активність субектївізованого розповідача. З того погляду повідка мать близко к черті, фейтону або репортажи. Она переберать їх поступы виражіня, а тым до нєй автор вносить в звышеній мірі ситуаційны моменты.

Повідка ся визначує властнов потенціов – ей виразова шпоровливість, інтензівна концентрація на найважніший з погляду прозаїка проблем людської екзистенції, зображує ей зо значнов невыгнутостёв, як і

4 Під літературным жанром *повідка* розуміме епічний вид малого або середнього розсягу з точно невыгнанима властностями.

зо силным акцентом на зобіжіння, котре веде читателя к тому, же текст за-
 чінає вникати як модел, а не як одраз навколишнього світа. Так ся нам
 аналізована повідка вказує як жанер, котрый є способный абсорбовати
 найрозлічнішы проявы сучасности, а ёго резігнацію на розповідання за-
 вершеной пригоди приймає як доказ того, же є отворений к вшиткому, і
 к неочекваному в нашім животі. Концентрованя повідки на контретный
 проблем будеме розуміти як релатівне порозуміння світа без того, жебы
 претендовало на об'єктивну і конечну правду. З того, што сьме назначі-
 ли, виплыває, же повідка, з єдного боку, має тенденцію быти обсяго-
 во і нарачній „без берегів“, а на другім боці она інклінує к лаконічності.
 Повідкова творчість руського писателя Антона Павловича Чехова є того
 найвыречнішим підтверджінєм.

Повідка ся визначає єдностєв часу, т. є. не години - двома або 24 го-
 динами, як того было у класіцистів. Але і так, стрітати ся з повідков,
 в котрій бы проходив цілий живот персонажа, є дость чудне. Єдність
 часу тісно звязана з єдностєв діянн, то значить, же і кідь в повідці дія об-
 сягує визначений період, вшитко єдно, він ся дотыкає лем єдною ак-
 ції, точніше повіджено, тыкає ся лем єдного ці двох главных конфлік-
 тів, котры проходять на визначенім місці або на дость ясній ограніченім
 просторі. В центрі повідки ся обычайні находить єден персонаж. Дакот-
 ли ту можуть быти і дві, три фігуры, але они в бівшій мірі представля-
 ють другорядне значіння в розвитку дії і функціональні служать авторови.
 Другорядны персонажы творять фон сітуацій, або комплікують живот
 главному протагоністови.

З композиційного погляду – єдність часу, дії, місця, а тыж персонаж -
 служать авторови на вытворіння єдності (фокуса, жрідла) повідки, бо
 она не може екзистувати без даякого центрального, домінантного зна-
 ку, котрый мусить „стяговати вшитко остатнє“. Так ці так, каждая повід-
 ка має свою главну дієву особу, котра коло себе організує остатній ху-
 дожній проблем, она є „продовжена“ рука автора, выражать ёго тему,
 ідею – а в найшыршій аспект – і кус історії свого часу. І так, основным
 прінципом композиційного будованя повідки є продумана економіка і про-
 думаність мотивів, з чого тыж виплыває, же найвекший гріх автора
 є в тім, кідь ся снажить пересытити текст непотребностями, деталі-
 зацій і нагромаджованєм неважных інформацій. З подобнов хыбов ся
 найчастіше стрічає у тих авторів, котры ся аж барз добросердечні од-
 носять к написаному, бо за каждую ціну хотять максіmalні выповісти о
 вшиткїм, што їх трапить. А таким прикладом є часточні і Марія Маль-

цовска. Дакотры ей повідки береме як росшырені тезы векшого полот-
 на, а з дакотрых бы сьме могли зробити і інтересный ціловечерный фільм.
 В повідці вшиткы мотивы мусять змыслово дослідні „грати“ на тему,
 розкрывати ей, а такы мотивы, котры суть змыслово порожні або „тяги-
 ють“ тему „до боку“, треба вчасні в тексті перечаркнути. Дало бы ся по-
 вісти і так, же майстровство повідкаря є в майстровско мотивованім мо-
 делованю центральной думкы повідки.

Тото майстровство спочиває і в моделованю фіналу повідки. Векшы
 прозовы творы (роман, епопея) ся можуть вічно продовжувати, бо гляда-
 ти страчений час чоловік може до неконечности так, як ся з тим стріча-
 ме, наприклад, в *Тройскім епосі* або і в епопеї *Война і мир* у Лева Толсто-
 го. Повідка ся моделує подля інакшого ключа. Конець повідки быває
 часто нечеканий, часто і парадоксний, што, як твердить Л. Выгодський,
 в першій ряді викликає у читателя катарзію. Повіли бы сьме, же про чи-
 тателя неочекований конець може викликати емоціональне взрушіння, ко-
 трє є споєне з естетічным прожитком. Такий конець може читателя ну-
 тити глибоше ся задумати над прочітаным, або докінця переоцінити того,
 о чім читав і не вшиткому порозумів, бо магічний вплив фіналу несе ся
 над каждым словом і каждов вольбов пригоди. То платить главні про
 гуморны повідки так, як сьме то віділи у Чехова в повідці *Повадив ся*
зо женов.

З морфологічного погляду повідка ся визначає високов інтензивностєв
 художнього моделованя. Автор го досягує за помочи вшеліаких худож-
 ніх поступів – інтензивности художнього зображованя, котре досягує кон-
 дензацій часу і простору (хронотоп), техніков назнаків, старостливым
 вибором деталів, аж „златніцьков“ внимавостєв в одношіню ід семан-
 тіці слова. Міморядну позорність при аналізованю тексту повідки тре-
 ба класти на ініціп (перше речіння), на інтродукцію (вступну сітуацію),
 як і на антиціпацію (предведжіння сітуації).

3. **Жанрова особитість творчости Мальцовской.** Жанер повідки, як на-
 значено выше, визначає ся істыма нормами, внутротекстовыма грані-
 цями і лем про Мальцовску призначныма композиційныма поступами. У
 ній ся стрічає з повідками, котры своєв композицій і іншыма указо-
 вателями одповідають знамым нормам (*Чудак, Розбиты надії, Стриж-
 ка, Жупан, Медведко, Приповідкова лучка, Карпатський медвідь* і іншы),
 але в іншых повідках видиме істу ей трансформацію, котра (може) не є
 выслідком еволюційованя жанру, але лем особитым виразом „писма“, та-
 ленту, сюжетности, але і русиньского аспекту прозаїчки. Трансформа-

ція ся указує і в тім, же повідка в ній небадані переходить до новели, як то видиме в припадї *Зеленой фатаморганы*, де повідкы зачінають витваряти еден цікл, споєний з долёв окремых протагоністів (*Манна і оскомина*, *Під русиньскым небом*, *Русиньскы арабескы*).

4. Тематика і проблематика *Повідок Марії Мальцовской*. Повідкы Мальцовской ся визначають русиньскым колорітом і нам близькыма образами, людськыма долями, богатством міцных емоцій і переживань, котры ся розвивають перед читателём при тихім дзурчаню потічків, мучаню коров, щекотаню птахів, дзвеніню кос на полі, в бідных хыжках, в корчмах, дома і в чужім світі, але главні тото вшытко ся діє в їх душах – невідачі, а притім „окато“, вшыткым на очах, герої ся часто змірюють зо своёв долёв, але частіше з нёв завзято боюють.

Проблематика повідок є чисто русиньска, в них ся стрічає зо знамыма просторами, полянами, лісами, річками, валальскыма людми, з їх каждоденным жывом, з їх проблемами, з радостёв і болестёв, з многыма проблемами, котры ся в недавній минулости дотыкали Русинів. Зато нас не заскочило, же феномен природы є важный елемент в композиції повідок Мальцовской. Валальський живот не є можный без природы – они доведна представляють основну тему творчости авторкы, їм є підпорядкована сюжетовость повідок так міцно, же ся нам видить, же русиньський чоловік не може жыти без валалу, в лонї природы. В місті ся (збівша) протагоністки чують недобрї, неісто, чуждо, ту на них, простых і нескушених, стереже нечіста сила, котрій суть схылны дость легко, аж легкомыселні увірити. Авторка як бы нам непрямо хотїла припомянути, же на валалї ся родять великы люде, же село скрывать іщі велё богатства і велё незнамого, не обявленого.

Проблематика жанру повідок Мальцовской не є барз комплікована і многогранна. Она є в бівшости диктована проблемами узшого кругу своєї родини, але і долями окремых ей близких людей зо села і близькой околиці. Зато многы соціально-культурны проблеми Русинів зістали нёв незбачены, а в тих, котрых ся дотыкать, успокоює ся лем формов конштатованя, описом, не снажить ся глубше проаналізувати выбратый конфлікт. На переднім плані у Мальцовской стоять людськы одношіня – родини, знамых, приятелів, одношіня міджі родічами і дітми, братами і сестрами, міджі валалчанами, котры ся авторков высвічують з погляду ей морально-естетичного аспекту – з погляду ей ідеалу і етичных цінностей. Они намалёваны з їм властныма рисами русиньского характеру і характерістками. Каждый із них глядять собі путь як выжыти і

пережыти, як найти дорогу к ліпшому жытову.

Немало місця в повідках Мальцовской належить найкрасшому людському чутю – любви, котра ся в жывоті проявлять в найрозмантітніших субективных подобах. Докінця ай няньків гнів (*Нянькова правда*) обсягує якусь модіфікацію ёго ласкы – к дітині, к повинностям, к порядку, „бо як од мала не научіш дітину на роботу, на голову ті вылізе, а як вырасте, нігда не распознать, што є біда, а што є добрі“. Любовь як тема домінує і в повідці *Чудак*, єдній з найкрасшых повідок в даній книжці. Стрічає ся ту (може) з найстаршым моделом любви в світовій літературі – з женьскым і мужскым поглядом на любовь, котрый є подмінений мужскым і женьскым розділным поглядом на світ. „Она“ ся успокоює з „малым“ родинным щастём, „Він“, „решпектований археолог“, котрый хоче „охабити за собов в жывоті сліды“, не може ся ограничіти ей „малым щастём“. Тяжко нам россудити, хто є з них векшый егоїста. Правда є така, як давніше повів Маркус Авреліус: „Чоловіче, запамятай собі, і кідь вшытко робиш про других, ты, в скutoчности, все думаеш на себе“. Епілог повідкы *Чудак* є „справодливый“. „Він“ за свою „абсолютну“ правду быв оцінений „абсолютнов“ нагородов – смертёв, а „Она“ была обдарована „найкрасшым даром на світі“ – сыном. Універзалность темы є потверджена і тым, же наші герої не мають свої мена (Она і Він). З подобным (любовным) конфліктом ся стрічає і в повідці *Пришелець* (Петро-Наташа).

На велику любовь на русиньских селах не было велё часу, роботам од скорого рана до пізної ночі не было кінця-края. Емоції мусили нераз уступити лопотї, котра выссавала з чоловіка послідні сили. Але сны все были, без снів бы чоловік вызерав як высохнута скіпа. В повідках Мальцовской сние не єдна женьска душа – бо інше їм ани не оставало. Мало-котра мала холем кус того щастя подля своїх представ. Не наповнили ся очекованя Анцькы (*Пята Божя заповідь*), она „згорїла“ в жывоті так, як згорів з каштелём і ей Бідный Богач. І молоду жену (*Кресало*) „пекло як вуглики молоде тіло“, кідь збачіла зраду молодого парібка. Не могла порозуміти, „чом якраз мені ся то мусило стати“? Была то нескушеность, наївность, або легкомыселне одношіня к собі? Єдно і друге, бо скutoчна любовь выжадує зрілого, культурного чоловіка, котрый ся не сполігать лем на своє природов шумні выформоване тіло, але в першім ряді на етичны і моралны цінности, яснїше повіджено, – сполігать ся на духовны цінности, котры му гарантують істоты і успіх в жывоті. У Мальцовской ся стрічає праві з такыма протагоністками, котры частіше „роздумують“

сердцем, спонтанні, сполігають ся на бабські ради, як то видиме у Ількы (*Залена фатаморгана*), в жывоті ся чують неісты, „несвої“... Але стара Поточнякова „не мала солодкий жывот... Быв час, кідь в моім жывоті лем слыза слызу доганяла... лемже я ся не здавала“. І зато не Ілька зо *Зеленой фатамарганы*, але стара Поточнякова (*Росквітнута планка*) є про нас реална репрезентантка русиньского роду. Бабка як з приповідкы – терпезлива і жылава – тілом і духом. Она сі заслужыла красну любов, мала право родити „як тот планка – каждый рік“. Повідков *Палага* авторка назначує і такы смутны skutky, котры ся ставали на селах з часу на час – замордованя нежеланой народженой дітины, лем жебы жена без сумліня „могла сновати новы планы“. В повідках *Палага*, *Кавецька свадьба* і *Чеканя на Петра* ся перед читателем розвивають судьбы трьх протагоністок – Палагы, Зужі і Наці, котры (може) і з недостатку іншой можности на валалі, хотіли найти своє людське щастя по боці Петра Пырія – найкрасшого валальского парібка, на котрім „женство собі ішло очі охабити“. Ёго „нехлопска“ натура – легкомыселность, незодповідность, поверхньность, богапуста надуманость і звірячий „талант“ покорити собі слабшого, давали му „право“ жыти без сумліня. Чекати скуточной любви од такого цініка могла лем сліпа душа – перша з них доплатила на ёго ласку каров, друга го як „пса“ одогнала од себе, третій ся подарило під загрозов суду принутити го на короткий час жыти по хрістіаньскы. Але недовго, бо в лісі го дерево привалило. Неправдов світом ішов, а назад ся не вернув. При гробі ся розлучали з Петром вшиткы три жены, „з котрыма быв даяк звязаний“, но лем Наця могла повісти: „Але быв мій!.. Лем мій... Перед Богом і перед людми!“ Тоту репліку Наці можемо внимати з усмівом на твари, бо она обсягує в собі ей „перемогу“ над остатніма противниками, і кідь тот „перемога“ была прогров вшиткых, котры были участны на тій некоректній „грі“ в жывоті. Марія Мальцовска може собі ани не усвідомила, же в споминаных трьх повідках читателям понукла (в простій наочній формі) великы трагедії, котры ся одогравали на наших русиньсках селах нелем в ей часі, але і в давній минулости, трагедії, котрых причінов была і худоба хліба, і худоба духа.

Тема любви в повідках Мальцовской ся не ограничує лем одношінем мужа і жены. Она мать далеко шырший розмір. Є то тыж любов родичів і дітей, любов к родному краю, к живому звіряти, к природі, к роботі, к необычайному краю, але є то в першій ряді любов к самому жывоту, тяжкому, выстраданому, але і красному, русиньскому. Авторка не закрыває очі ани перед такыма „ласками“ днешніх днів, з якими ся стрічає в по-

відці *Єдиначок*. Они ся стали дость тіпичным прикладом „модернізуючих ся“ одношінь постсоціалізму, в котрім віками выстраданы людськы моралны цінности суть поступні нагороджованы себелюбством, ароганціов, вулгарностев, злодійством, но котры ся не дотыкають лем жывота Русинів, але і остатній словацькой ці європейской „демократічної“ сполочности, в котрій переставать „фунговати“ пражакон гуманности – справедливость.

З повідок Мальцовской можемо выдедуковати іщі єден про Русинів дуже болячий проблем – выстяговалецтво наших людей. Конкретніше назначено, „выстяговалецтво“ русиньскых дітей до Чех. В повідці *Мамінка* в такій ситуації ся находить Янчо, котрый ся наконець вернув до родного краю. Але до днешніх днів ани історіци, ани соціологи, ани самы Русины (вірю, же ся то раз стане) ся не дотулили темы добровольных адопцій русиньскых дітей чеськыма родинами! Не є то нияка тайность, же русиньскы родини были богаты на діти, не в єдній родині было по пять і веце дітей, але по році 1945 якраз діти ся одчули в найтяжшій екзистенційній ситуації. А в тій ситуації нашим родинам пришли на поміч чеськы родини, котры собі зо згодов родичів адоптовали не десятки ани не стовкы маленьких русиньскых дітей, котры ся раз і навсе стратили в чеськім просторі!

5. Поетіка повідок М. Мальцовской. Поетичность – то є особитый аспект умельського твору, котрый одушевленное і піднимать ёго над каждоденный жывот. Діло не є в предметі зображіння, але в ёго „свідітелстві“, не в темі, не в сюжеті, але в їх высловлених емоційно-моралных акцентах. Поетичне є то, што читателёви приносить успокоїня через глибоке познання реалности. Єдна з можностей естетичного зажитку може быти і факт, же ся нам одкрыває тото, што сьме не віділи, не зазнали, і кідь то уж давно екзистовало. Але науковці ся приклоняють ід погляду, же велике уменя є все обявне і представлять читателёви погляд до новой правды.

Літературна наука диференцує біографічного і творчого автора, автора і розповідача епічної пригоди. Марію Мальцовску, аж на малы ситуації, можемо зачленити до біографічных авторів. Композіційні ся операть о макрокмпозіцію, т. є. предностні вывжываєть нарацію, опис, характерістіку, а на дакотрых місцях можемо ся стрітити і з увагами. Ёй домінантним поступом є опис, в котрім преферує субективне віджіння і доятя самого автора. Читателёви частіше нукать выкресліня характеровых властностей протагоністів, опис предметів і явів. І зато в ей текстах домінує субектив-

ність і особна ангажованість. При моделюванні окремих персонажів авторка частіше вивожуть пряму характеристику, але стрічає ся і з непрямов, як і з автохарактеристиків.

Слабшів сторінок авторського писма є мікрокомпозиція. Є то проблем членіня і одступіня тексту, розчленіня умельської прози на пасмо розповідача (авторська реч, напівпряма реч, невластна пряма реч і змішана реч) і пасмо персонажей. Тоту сторону авторського таланту береме як слабшу, бо проблем ся тькать диспарітного одношіня матеріалу⁵ і теми, т. є. автор мусить вшитко – чоловіка і природу, желізо і скло, кров і дерево, чувства і конфлікти, любов і ненависть, катастрофу перевтілити до тематічної ровини, інакше повіджено, він мусить вытворити новий фіктивний світ, в котрім в реалности є матеріал невидимый. Міджі матеріалом і темов лежить комплікована процедура формованя, котра найкрасше може указати на ціну умельського таланту. Є то процес, котрый нам давать єднозначный аргумент о тім, ці автор дость обявні і твориво вивожив конштрукчны, ставебны, штілістичны і языковы можности на реалізацію зволеної проблематіки, або і то, што не вивожив, або вивожив несправні. Недостаток якостной переміны животом понуканого матеріалу до тематічної позиції тексту мать за наслідок того, што в критичнім языку ся называють як „вербалізм“, „орнаменталізм“, „выконштрованоість“, „умелость“, „неавтентичность“, „папірєвость“ і т. п. Тот вшитко є причінов того, же найважнішы річі (пригоды) ся не достануть до текстового простору автором твореної фікції. Потім тот простор є плиткий, мало умельський, мало автетичный, а даколи і фалошний.

При читаню повідок Мальцовской сьме збачіли, же матеріал і тема суть часто ідентичны, же матеріал з поетологічного погляду не є трансформована, што назначує, же маме перед собов в значній мірі автобіографічний текст, кроніку, розшырений родинный зазнамник, в котрім ся не стрічає з члененов і напинавов дієв. Персонажы, з котрыма ся ту стрічаєме, суть обычайны представителі свого валальского окружіня, котры ся справують живелні, імпульзівні, в животі ся чують неісты, переживають наглы, псіхологічно непідперты (недокреслены) характеровы перероды (*Геленчіне кабатя*, *Материна правда*). Мерькуєме, же мотивоване розвиваня дії і конфліктной сітуації не все є логічно дотягнуте до кінця. Видиме то, наприклад, і в повідці *Стрижка*. Важный проблем авторці робить не все дослідне і продумане сюжетово-фабульне будованя тексту в контек-

сті єго ідеї (*Нянькова правда*). Не є нам дость ясна ідея повідки *Пукнута струна*, де ся ідеалізує думка краджіня в мені таланту хлопчіка Терка. Поінта повідки є фалошна, аморална, а з погляду духовности умельської літературы – прямо неприпустна, бо є то обгаєваня злодійства (Терко на вопрос: „чом єсь украв гуслі“, одповідать: „бо такы гуслі не до ваших рук“. Порівняйте: Украсти дакому шікарне авто, лем прото, же оно не є до ваших рук!!!

Автобіографічны тексты – *Під русиньським небом* і *Русиньскы арабескы* – суть про читателя інтересны тым, же му дають достовірну етнографічну выповідь о животі Русинів в недавній минулости. Авторка мать тенденцію відіти в русиньським світі веце біды, заосталости, нечінности, животной неістоты, але і неучености і некултурности. Не твердиме, же того, о чім говорять *Повідки* Мальцовской не было у Русинів дость, але і так ся нам видить, же є то образ о них дость єднобічний і невиважений. Може того было овпливнене і єй розпоруповным духовным світом, в котрім на око, як пише Елейн Русинко, „на конференціях была весела, сердечна, і приятельська“, але што ся робило в єй душі, може же не знали ані єй найблизшы.

Художня реч є єдна з форм книжной речі, котра обслугує область естетичного, особитого познаня чоловіка і єго світа не путєв логічного уважованя, але через образы і емоціоналне переживаня. Особите значіня при тім мать авторський погляд на зображовану проблематіку. Основный ціль художнєй комунікації є естетично вплинути на читателя, – дати му можність знову пережити „долі персонажів“, котры суть носителями сполоченьскы визначных цінностей і властностей.

Аналізувати умельський язык *Повідок* Марії Мальцовкой в пріснім погляді не мож, бо в скutoчности на умельський язык ся не могла ані оперти. В повідках вивожуть діалект свого родного села. То бы не была найвекша біда. При уважнім читаню окремих повідок сьме не мали чутя, жебы писателька была дость пожадуюча на прецізніший выбір найвгоднішого слова, жебы была емоційніша при выбері вызнамово найемнішого выразу на досягнутя якнайвысшого художнє-естетичного ефекту тексту. То конштатуєме наперек тому, же діалект єй дость выразні огранічовав при штілізованю окремих думок (...посідали сі вшиткы три **коло себе – баба, мама, внучка** – і стихли. Кідь вмер нянько, **стара жена** продала хыжу в селі і перешла жыти...; мала ся **збудила, бо ся бояла тмы (!)**; „уж в земли **гнила** моя старша сестра“ (чом гнила, а не спочівала?, *Материна свічка*), єй (дітины) голос ся ї здав як музика, ко-

5 Матеріал розумиме як мімолітературный світ, котрый є резервуаром теми, а тема є художнє оброблений россяг животных фактів, котры сі зволив автор.

тра **рїзала** серце“ (Кресало); на іншій місці часто поуживать лем слово **воргы, зморщкы** і под., не выуживать іншы штїлістїчны можности, котры бы свїдчили о виразовім семантичнім богатстві автора.

Могло бы ся нам здати, же в *Повідках* Мальцовской є дость банальности, але мали бы сьме знати, же в уменю споїня банальности і орігінальности пробігать непрерывні в свідомости як авторів, так і в свідомости самых читателїв. Якраз феномен банальности можно додавать текстам дашто неповторне, а по одношіню к іншым културам выступать як спеціфічне і орігінальне. Зато банальность не можеме внимати як дашто поверхне, плитке. Она ся може стати визначным средством комунікації з другыма културами, бо ся нам явить як праоснова вшитых култур в їх сінкретичнім ставі. А з того погляду умелецьку творчость Марії Мальцовской принимає як орігінальну, неповторуючу і обявну, і кідь она не вытворила свою школу. Лем час укаже, до якої міры ей умелецька скушеность овпливнить молоду генерацію русиньскых писателїв. Каждє слово выжадує далше продовжованя, а продовжовати є можне логічно, фонетічно, граматічно і римом – так ся розвивать язык. Бо того, што є высловене, нїгда не є кінцём, але лем окраєм речі, за котрым дякуючі екзистенції часу, все дашто наслідуює. А того, што наслідуює, є інтересніше, як того, што уж было повіджене ани не заслугу часу, але праві єму наперек.

Треба вірити, же скоро ся на русиньскім писательскім небі обявлять новы таланты, котры прийдуть з орігінальними авторьскыма выповідями, а попри штїлістичнім майстровстві принесуть і цінны імпульзы на уровни познання нелем русиньского етноса.

Позначкы к реедіції *Повідок*:

1. Повідкы зо збірки *Юлчина тайна* і *Поточїна* были переложены до сучасного русиньского языка. Переклад текстів може служыти як штудійный матеріал, як конштатує зоставитилька *Повідок*, але як штудійный матеріал з боку теорії літературы він страчат своє значіння. З простой причіны – переложений текст уж не є текст авторкы, не є ей душа, не є ей язык як средство комунікації, але главні ся уж не мож акуратні высловлєвати о штїлі, котрый є призначный лем і лем про Мальцовску. В іншій сітуації – на практичных языковых семінарах -- морфології, сінтаксису або штїлістики можуть переложены тексты добрі послужыти.

2. Дакотры повідкы написаны в роднім діалекті авторкы, котрый не мусить быти цалком зрозумілый читателєви. З той причіны бы ся жада-

ло під ліній высвітлити значіння многих семантично незрозумілых слов (патлатый, вкарятися, дрыган, вожен, кордупатый, курчак, дошкаменту, харабчіти, каша з бру, кевелитися, барнастый, стреміти, нїгда шуга, зажуйдати, вознавка, піклєвати, потыліця, луснути, закорногузити...).

3. Новела *Зелена фатаморгана* є „розторгнута“ – є ту публікована лем часть, без зачатку, котрый з композичного погляду давать змысел цілій новелі.

4. Тексты в книзі суть на дакотрых місцях розторганы.

5. В текстах є дость опечаток. Цілково *Повідкы* бы сі заслужыли вєце текстологічного мерькованя з боку видавателя, бо так опублікована форма знижує цілковый ефект книги.

ЛІТЕРАТУРА

ANTOŇÁK, A. *Sociokultúrna interpretácia umeleckého textu*. Prešov, 2005. 132 s.

RAKÚS, S. Látka, téma, problém, tvar (Náčrt teoretických a terminologických východisk). In: *Realizácie textu*. Levoča: Modrý Peter, 1994, s. 5-12.

RAKÚS, S. Textové a „netextové“ priestory literárneho diela. In: *Realizácie textu 2*. Levoča: Modrý Peter, 1995, s. 5-10.

SABOLOVÁ, O. K problematike vzťahu kompozície a sémantiky v prozaickom texte. In: *Realizácie textu*. Levoča: Modrý Peter, 1994, s. 19-25.

HRABÁK, J., ŠTĚPÁNEK, V. *Úvod do teorie literatury*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987, s. 269.

RICOEUR, P. *Teória interpretácie: diskurz a prebytok významu*. Bratislava: Archa, 1997, s. 135.

doc. PhDr. Andrej Antoňák, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Ul. 17. novembra č. 15
080 01 Prešov
e-mail: a.antonaaa@gmail.com

„AK SI „RUSSKIJ“, TVOJE MIESTO JE V RUSKU!“ PERIPETIE PRESÍDLENIA SLOVENSKÝCH RUSÍNŮV DO SOVIETSKÉHO ZVÄZU V ROKU 1947

Michal ŠMIGEL

Abstract

The first postwar years after the WW II in the renascent Czechoslovakia were marked by disposing of minorities and by building of ethnically homogeneous state of Czech and Slovak. After the resettlement of German minority and the already running process of mutual exchange of citizens between Slovakia and Hungary, and as a consequence of political development in Ruthenia and the raising of so-called "Ukrainian" issue in the eastern Slovakia, aimed the Czechoslovak government between 1945–1947 its attention on the Ruthenian minority which inhabited the north-eastern regions of Slovakia. Based on the Agreement between Czechoslovakia and USSR of abandonment of Ruthenia (Carpatho-Ukraine) to the Soviet Union, the Protocol to the Agreement of 29th June 1945 and based on the Agreement of 10th July 1946, the Czechoslovak government started the process of option and mutual resettlement of citizens with USSR. Through massive pointed propaganda, soviet agitation and praising of situation in the USSR, which was carried out by soviet agitators with the support of Czechoslovak government and Slovak communists in particular, on the turn of 1946 and 1947, they recruited for the option and resettlement to USSR 12.000 Czechoslovak citizens, which mostly consisted of Slovak Ruthenians.

Key words

Option, resettlement of population, Slovak Ruthenians, northeastern Slovakia, USSR

Prvé povojnové roky po 2. svetovej vojne prežívalo Československo vo zvláštnom, neopakovateľnom ovzduší. Spoločnosť sa dala do „pohybu“ – doslovne a v prenesenom slova zmysle. Obrovské masy obyvateľstva migrovali po krajine: prebiehal odsun Nemcov do „materskej krajiny“, výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, deportácia Maďarov z južného Slovenska do českého pohraničia, vnútorná kolonizácia. Do svojej vlasti

– ČSR sa z táborov vracali odvlečení vojaci a civilisti, Slováci z Rumunska, Bulharska, Juhoslávie, ale aj z Poľska, Francúzska a iných európskych krajín. Prebiehalo sťahovanie Slovákov a Čechov z Podkarpatskej Rusi, do Čiech sa vracali reemigrujúci volynskí Česi a zo Slovenska do Sovietskeho zväzu odchádzalo opciou naverbované rusínske obyvateľstvo.

Podobná situácia sa vyskytovala aj v susedných štátoch. V Maďarsku prebiehal odsun Nemcov a už spomínaná slovensko-maďarská výmena obyvateľstva. V Poľsku, okrem odsunu Nemcov, sa uskutočnila výmena obyvateľstva so ZSSR a neskoršie vnútroštátne deportácie pozostatkov ukrajinského a rusínskeho obyvateľstva. Krajinu masovo opúšťalo židovské obyvateľstvo a aj Slováci utekajúci z bývalých inkorporovaných území. V ZSSR deportovali Čečencov, Ingušov, Karačajcov, Balkarov, Kalmykov, povolžských Nemcov, krymských Tatárov i Grékov a príslušníkov iných etník a národností.¹ Ako svojho času konštatoval historik M. Barnovský, „akési novodobé sťahovanie etník stalo sa realitou“.²

Tieto povojnové procesy – presídlenia a transfery obyvateľstva boli nielen dôsledkom vojny, následkom jaltsko-postupimského systému, veľmocenskej politiky, ale aj snahou o etnicko-homogénne usporiadanie štátov bez národnostných menšín. „Idea etnický čistého národného štátu bola taká účinná, že ochranu menšín, zakotvenú v Spoločnosti národov, OSN ako jej nástupkyňa po vojne neprevzala. Etnické menšiny považovali vedúci politici po skončení vojny za príčinu konfliktov per se, ktorú je potrebné nielen odstraňovať – napríklad integráciou do štátneho národa – ale pre budúcnosť sa ich radšej rovno vystríhať a v žiadnom prípade ich už neochraňovať“.³

Myšlienka transferov a výmeny obyvateľstva sa veľmi rýchlo udomácnila v povojnovej ČSR. Okrem prezidenta Eduarda Beneša našla podporu takmer u všetkých politických subjektov vtedajšieho ČSR. Výnimkou nebolo ani Slovensko. Popredný slovenský komunista a štátnik Gustáv Husák na plenárnom zasadnutí Slovenskej národnej rady (SNR) 26. mája 1945 zvlášť zdôrazňoval: „Počíta sa so široko vymysleným presídlením obyvateľstva, zvlášť inonárodného, a súčasne s návratom našich ľudí a ich presídlením z chudob-

* Štúdia je výstupom z projektu VEGA č. 1/0145/12 „Migračné procesy na Slovensku v rokoch 1918 – 1948“.

1 Pozri: VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha, 2000, s. 30; BABEROWSKI, Jörg. *Rudý teror. Dějiny stalinismu*. Praha: 2004, s. 173.

2 BARNOVSKÝ, Michal. Historické súvislosti opcie a presídlenia Rusínov-Ukrajincov v roku 1947. In: *Čo dala – vzala našim rodákom optácia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia*. [Ed.:] M. Gajdoš. Košice – Prešov, 2002, s. 8.

3 LEMBERG, Hans. *Hranice a menšiny ve východní Evropě – genéze a korelace. Soudobé dějiny*, roč. 7, 2000, č. 4, s. 671.

ných rajónov Slovenska. Plánované presídlenia sú tak obrovské, že v histórii takého malého národa nemajú obdobu“.⁴ V júni 1945 na stránkach „*Nového slova*“ G. Husák svoju úvahu o riešení menšinovej problematiky v Československu ukončil vetou, ktorá ani nepotrebuje zvláštny komentár: „*Wilson videl garanciu mieru v ochrane menšín. Dnes vidíme garanciu v odstránení menšín*“.⁵ Tento smer sa presadzoval aj napriek tomu, že „*československá demokracia bola vždy založená na opačnej zásade, v rámci ktorej na základe spravodlivého a slobodného poriadku môžu občania rôznych národností žiť vedľa seba priateľsky*“.⁶ Ako uviedol I. Bajcura, celková línia obnoveného ľudovo-demokratického Československa spočívala v tom, aby sa republika obnovila ako štát dvoch rovnoprávných národov Čechov a Slovákov, zbavila sa národnostných menšín a nevracala sa k menšinovým štatútom z obdobia prvej republiky. „Oveľa výhodnejšie bolo zvaliť všetku zodpovednosť na národnostné menšiny a na tom budovať protimenšinovú politiku“.⁷

Národnostné menšiny netvorili v Československu jednoliaty celok, a preto sa v prístupe k nim nemohol uplatniť jednotný postup. Navyše bol potrebný aj rozdielny prístup k tejto otázke, keďže išlo o slovenské (rusínsku a poľskú) a neslovenské (nemeckú, maďarskú a napokon aj židovskú) menšiny. Kým sa nemecká a maďarská otázka riešila na medzinárodnej úrovni a to so súhlasom veľmocí, otázka Rusínov (Ukrajincov) a Poliakov – s ohľadom na ich slovenský pôvod, sa mohla riešiť iba na bilaterálnej úrovni so susednými štátmi, t.j. ZSSR a Poľskom. Otázka židovskej menšiny v krajine mala špecifický podtón a charakter.

Práve odobratie československého štátneho občianstva nemeckej a maďarskej menšine, položilo základ pre ich presídlenie z územia ČSR do materských krajín. Nasledovný súhlas Postupimskej konferencie na odsun Nemcov z Maďarska, Poľska a ČSR začal proces zbavovania sa národnostných minorít v Československu. Po odsune sudetských i karpatských Nemcov a rozbehnutí procesu vzájomnej výmeny obyvateľstva medzi Slovenskom a Maďarskom, následne – v súvislosti so situáciou okolo odstúpenia Podkarpatskej Rusi ZSSR a nastolení tzv. ukrajinskej otázky na východnom Slovensku – prišiel

4 ВАНАТ, Иван. *Волинська акція. Обмін населенням між Чехословаччиною і Радянським Союзом навесні 1947 року*. Пряшів, 2001, s. 11.

5 GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa – OLEJNÍK, Milan. Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. In: *Acta Carpatho-Germanica XII*. Bratislava, 2004, s. 84.

6 Ešte roku 1941 Beneš uverejnil článok v revue *Nineteenth Century and After*, kde poznamenal: „O probléme národnostných menšín sa bude uvažovať systematickejšie a radikálnejšie než po poslednej vojne. Prijímam zásadu presídlenia obyvateľstva...“ SACHER, Vilém. *Dukla bez legend*. Bratislava, 1969, s. 171.

7 BAJCURA, Ivan. Národnostné menšiny v politike KSČ. In: *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Košice: 1983, s. 19-20, 24.

rad aj na slovenských Rusínov a to na spôsob opcie a presídlenie do Sovietskeho zväzu. Opcia a presídlenie obyvateľov ČSR do ZSSR na jar roku 1947 bola bezpodmienečne súčasťou procesu zbavenia sa národnostných menšín, ktoré boli vo vtedajšom chápaní považované za zdroj konfliktov a politickej nestability.

* * * * *

Inštitút opcie⁸ vznikol v Československu v súvislosti s odstúpením Podkarpatskej Rusi ZSSR v roku 1945. Právnu osnovu opcie predstavovali Dohoda medzi Československou republikou a Zväzom sovietskych socialistických republík o pripojení Zakarpatskej Ukrajiny k Ukrajinskej sovietskej socialistickej republike z 29. júna 1945 a Protokol k Dohode.⁹

Československo-sovietskou dohodou o Zakarpatskej Ukrajine sa stalo československé územie – Podkarpatská Rus súčasťou Ukrajinskej SSR, respektíve Sovietskeho zväzu. Podľa tejto zmluvy sa stávali dovtedajší československí občania žijúci na území Podkarpatskej Rusi (Zakarpatskej Ukrajiny) sovietskymi štátnymi príslušníkmi. Avšak práve Protokol k Dohode o Zakarpatskej Ukrajine v čl. 2 ods. 1 umožňoval časti z nich – osobám českej a slovenskej národnosti s trvalým pobytom na území Zakarpatskej Ukrajiny – do 1. januára 1946 optovať podľa československých zákonov pre štátne občianstvo Československej republiky.¹⁰ V praxi bola opcia rozšírená aj na „vojenské osoby ruskej alebo ukrajinskej národnosti, ktoré sa zúčastnili v radoch československej armády vojny proti Nemecku za oslobodenie Československa a členov ich rodín žijúcich na území Zakarpatskej Ukrajiny“.

8 V medzinárodnom verejnom práve, sa vo všeobecnosti opciou nazýva každé oprávnenie fyzických osôb určiť si prejavom vlastnej vôle pomer príslušnosti k štátu. Optant (t.j. osoba podieľajúca sa na opcii) má určitú štátnu príslušnosť a opciou si volí inú štátnu príslušnosť, respektíve aspoň istú príslušnosť zamietá. Teda opciou rozumieme právo fyzických osôb voliť spravidla medzi občianstvom dvoch alebo viacerých štátov. Ide o zánik doterajšieho a zároveň nadobudnutie nového štátneho občianstva. Najčastejšie sa opcia vyskytuje pri zmene štátnych hraníc, pri *cesii* územia (postúpení územného teritória jedným štátom druhému), keď sa určitým kategóriám osôb žijúcim na konkrétnom území, ktoré na základe medzinárodnej zmluvy prechádza pod suverénnu moc iného štátu, umožňuje voliť medzi občianstvom doterajším a novým. MRÁZ, Stanislav – POREDOŠ, František – VRŠANSKÝ, Peter. *Medzinárodne verejné právo*. Bratislava, 2003, s. 148.

9 Dohodu a Protokol k Dohode zo dňa 29. 6. 1945 sa publikujú v: *ČSR a SSR 1945 – 1948. Dokumenty mezivládnych jednání*. Eds. K. Kaplan, A. Špiritová. Brno, 1997, s. 75-78. V zbierke Zákonov a nariadení Republiky Československej vyšli s oneskorením až v časti 81 ako zákon č. 186 Zb., z roku 1946.

10 Vzhľadom na to, že československé Dočasné národné zhromaždenie prijalo zákon o Zakarpatskej Ukrajine a zákon o úprave štátnych hraníc so ZSSR až 22. novembra 1945 (informovala Pravda, 24. novembra 1945), vláda ČSR už 7. decembra 1945 uložila MZV ČSR požiadať sovietskú vládu o predĺženie opčnej lehoty do 1. júla 1946. Lehota bola po dohode so sovietskym veľvyslancom V. Zorinom predĺžená najprv do 1. marca, neskôr do 1. apríla 1946. VACULÍK, Jaroslav. *Hledali svou vlast*. Edice Podkarpatská Rus. Praha, 1995, s. 11.

Ako poznamenal historik S. Konečný, „na prvý pohľad išlo o logické a oprávnené riešenie voľby štátneho občianstva (osôb z odstúpeného územia – *pozn. aut.*), v skutočnosti však už znenie uvedenej úpravy zakladalo viaceré problémy. Opierala sa o nacionálny princíp, ktorý spravidla vždy prináša viaceré ťažkosti. Územné vymedzenie nebolo rovnocenné a odhaľovalo pragmatický rozmer stipulovanej reciprocity“.¹¹ Právo slobodnej opcie bolo de iure odoprené bývalým československým občanom iných – než českej a slovenskej – národností, napríklad židovskej, maďarskej či ruskej a ukrajinskej, respektíve rusínskej (t.j. nebojujúcich v československých oddieloch), ktorí sa automaticky stávali občanmi Sovietskeho zväzu a zostávali na území ZSSR bez práva požiadať o opciu československého štátneho občianstva (pričom, ako ukázala neskoršia prax, to vo viacerých prípadoch viedlo k nelegálnym útekom na územie ČSR).

Všetko teda nasvedčovalo tomu, že vláda ČSR mala záujem iba o Čechov a Slovákov a protifašistických bojovníkov bojujúcich za oslobodenie republiky v radoch československej armády. „Československá administratíva silne ovplyvnená chimérou budovania národného štátu a značne prestúpená komunistami so servilným postojom k záujmom ZSSR, sa v tomto smere k Rusínom (zakarpatským Rusínom – *pozn. aut.*) správala macošsky.“¹² Skrátka iné národnosti – potenciálne menšinové obyvateľstvo ju nezaujímali. Pramenilo to aj zo stanoviska ZSSR, ktorý absolútne nemal záujem na väčšom úbytku obyvateľstva z pričleneného územia.

Podpísaním Dohody o odstúpení Podkarpatskej Rusi ZSSR pôvodná predstava z obdobia Slovenského národného povstania (SNP), podľa ktorej obnovené Československo malo sa stať federatívnym štátom troch slovanských národov: Čechov, Slovákov a Podkarpatských Ukrajincov – prestala byť aktuálnou.¹³ Okrem iného to znamenalo, že národná osobitosť rusínskeho (ukrajinského) obyvateľstva na Slovensku mohla byť akceptovaná už len vo forme uznania statusu národnostnej menšiny.¹⁴ A k menšinám mala povojnová československá vláda osobitný postoj. V duchu budovania etnicky homogénneho štátu bez národnostných menšín vláda ČSR mala na mysli – predpokladáme

11 KONEČNÝ, Stanislav. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku po druhej svetovej vojne. In: *Čo dala – vzala našim rodákom optácia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia*. [Ed.:] Gajdoš, M. Košice – Prešov, 2002, s. 31.

12 KONEČNÝ, S. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku..., s. 34.

13 Pozri VANAT, Ivan. K niektorým otázkam zahraničného odboja zakarpatských Ukrajincov počas druhej svetovej vojny. In: *Жовтень і українська культура*. Пряшів, 1968, s. 367.

14 GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav. *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Svazek 21*. Praha, 1994, s. 14.

vzhľadom na nedávne udalosti okolo vzniku Ukrajinskej národnej rady Priateľštiny (UNRP) a jej počiatkových separatistických tendencií¹⁵ – riešiť aj otázku novovytvorenej ukrajinskej menšiny na východnom Slovensku. Keďže išlo o slovanskú menšinu, ktorá dokonca mala svoje korene v ZSSR, nebolo možné na ňu použiť scenár uplatnený na neslovanské menšiny – Nemcov a Maďarov v Československu. Situácia si vyžadovala dobre premyslený postup.

Práve ten bol zakotvený v Protokole k Dohode v čl. 2 ods. 2, kde sa osobám ukrajinskej a ruskej národnosti, ktoré žili na území ČSR (v okresoch Slovenska) ponúkala možnosť do 1. januára 1946 optovať podľa sovietskeho zákonodarstva štátne občianstvo ZSSR.¹⁶

Ako uviedol historik M. Barnovský, hoci Benešovu štátnu ideu budovania ČSR ako národného štátu Čechov a Slovákov bez národnostných menšín prijali všetky politické strany, vrátane KSČ a KSS, zdá sa, že v postoji k riešeniu „ukrajinskej“ otázky na Slovensku predsa len existovali určité diferencie. Kým komunisti sa prikláňali k myšlienke priznať Ukrajincom práva národnostnej menšiny, prezident E. Beneš sa usiloval riešiť túto otázku predovšetkým výmenou obyvateľstva.¹⁷ V rozhovore s V. Molotovom už 21. marca 1945 (t.j. tri týždne od vzniku UNRP) uviedol, „že podľa jeho názoru otázka Ukrajincov na Slovensku, by sa mohla riešiť presídlením a výmenou obyvateľstva medzi Slovenskom a Zakarpatskou Ukrajinou, kde žije časť Slovákov. Na otázku E. Beneša, ako sa na to pozerá V. Molotov, menovaný vyhlásil, že tu neexistuje žiadny problém, o výmene sa možno, samozrejme, dohodnúť“.¹⁸ Podľa nášho názoru, napriek vtedajším rokovaniam E. Beneš bol odhodlaný túto taktiku uplatniť nielen na výmenu Slovákov (ale aj Čechov) zo Zakarpatska (podľa Dohody o Zakarpatskej Ukrajine), ale, ako uvidíme ďalej, aj na výmenu Čechov z Volyne (podľa ďalšej opčnej dohody z 10. júla 1946).

Zatiaľ však, analyzujúc Protokol k Dohode o Zakarpatskej Ukrajine, je možné po formálnej stránke hovoriť o klasickej opcii, splňajúcej sprievodné

15 Bližšie k problematike: GAJDOŠ, Marián. Pripojenie Zakarpatskej Ukrajiny k ZSSR a Ukrajinská národná rada Priateľštiny. In: *Rusíni: otázky dejín a kultúry // Русины: вопросы истории и культуры*. Пряшів, 1994, s. 105-113; ŠMIGEL, Michal. Ukrajinská národná rada Priateľštiny a hnutie za pričlenenie severovýchodného Slovenska k sovietskej Ukrajine (1945). In: *Národné rady v regióne Karpát na sklonku druhej svetovej vojny*. Zost. M. Gajdoš, S. Konečný, M. Šmigel. Krakov, 2013, s. 102-121.

16 Pozri *Пряшевицина*, 23. decembra 1945 a 21. februára 1946.

17 Pozri: BAJCURA, I. Národnostné menšiny v politike KSČ, s. 22-23; KOVAČ, Andrej: Povoynový vývoj ukrajinskej otázky v Československu. In: *Národnostná otázka a mládež v politike KSČ*. Košice, 1983, s. 65.

18 BARNOVSKÝ, Michal. K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 44, č. 1, 1996, s. 67.

atribúty tohto inštitútu. S ohľadom na vecnú stránku, treba poznamenať, že právo opcie sa viazalo na etnickú príslušnosť občana, čo v skutočnosti bolo veľmi vzdialené od slobody a spravodlivosti.

Napriek všetkému, a to skôr ako došlo k samotnej realizácii opcie na báze Dohody o Zakarpatskej Ukrajine, sa verejnosti oznámilo, že 10. júla 1946 bola v Moskve podpísaná ďalšia (v poradí druhá) zmluva týkajúca sa opcie sovietskeho občianstva obyvateľstvom ČSR. Nová československo-sovietska dohoda tentoraz riešila právo opcie a vzájomného presídlenia: Čechov a Slovákov – občanov ZSSR – z oblasti Volyne na západnej Ukrajine, ktorým sa poskytovalo právo optovať československé štátne občianstvo a presťahovať sa do Československa; a opätovne československých občanov *ukrajinskej, ruskej* a navyše aj *bieloruskej národnosti*, ktorým sa poskytovala možnosť optovať si sovietske štátne občianstvo a presídlieť sa do ZSSR.

Podpísanie druhej opčnej dohody medzi Československom a Sovietskym zväzom naznačovalo, že československá vláda to s opciou myslí vážne a práve na spôsob opcie pokračuje v riešení „ukrajinskej“ otázky nastolenej na východnom Slovensku, sledujúc pritom aj svoje vlastné záujmy.

Dohoda z 10. júla 1946 odštartovala ďalší opčný proces v Československu. Bola na rozdiel od prvej opčnej zmluvy omnoho širšie koncipovaná. Oproti opcii na báze Dohody o odstúpení Podkarpatskej Rusi sa zrodila v inom historickom kontexte, konkrétne pri povojnových snahách českej minority bývajúcej na ukrajinskej Volyni (tzv. volyňskí Česi)¹⁹ o reemigráciu do pôvodnej vlasti – Čiech.

Oficiálne rokovania so ZSSR sa začali v júli 1945, keď československá delegácia pri príležitosti rokovania o odstúpení Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu predložila námestníkovi ľudového komisára zahraničných vecí ZSSR A. J. Vyšinskému aide-mémoire, týkajúce sa podmienok presídlenia volyňských Čechov. Od tej doby sa rokovania viedli na úrovni obidvoch ministerstiev zahraničných vecí.²⁰

Sovietska strana pristupovala k rozhodnutiu o eventuálnom súhlase s reemigráciou volyňských Čechov veľmi opatrne a všestranne uvažovala nad

19 Volyňskí Česi – minorita Čechov na ukrajinskej Volyni (za cárskeho Ruska – *Volyňská gubernia*) pôsobila na území Ukrajiny od 80. rokov 19. storočia do roku 1947. Po nastolení boľševického režimu v cárskom Rusku roku 1917 sa všestranne snažili o návrat do pôvodnej vlasti. Prvá žiadosť bola zaznamenaná v roku 1919 a bola doručená prezidentovi T. G. Masarykovi. Roku 1939 bola ďalšia prijatá na československom veľvyslanectve vo Varšave. Manifestačne predloženú žiadosť dostal aj exilový prezident E. Beneš v roku 1940, neskôr v roku 1943 od vojakov – volyňských Čechov. Podrobnejšie pozri VACULÍK, Jaroslav. *Dějiny volyňských Čechů I., II. a III díl*. Brno, 1997 – 2001.

20 VACULÍK, Jaroslav. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945 – 1948*. Brno, 1984, s. 70.

jeho dosahom. K poznámke československého veľvyslanca v Moskve Dr. J. Horáka na adresu Vyšinského v novembri 1945, že pre ČSR má 40 tisíc obyvateľov (t. j. volyňských Čechov) veľký význam, ale pre ZSSR to prakticky nič neznamená, odpovedal Vyšinskij: „*Pre ZSSR ako celok to možno väčší význam nemá, ale pre región, odkiaľ sa títo ľudia odsťahujú, je to rozhodne významné*“. Odpoveď Vyšinského bola adekvátna povojnovej situácii na Volyni, kde v súvislosti s nacistickou genocídou ukrajinského a židovského obyvateľstva i povojnovou deportáciou Poliakov a Židov do Poľska klesol počet obyvateľov takmer o polovicu. Podobne vedúci IV. (európskeho) odboru Ľudového komisariátu zahraničných vecí ZSSR A. P. Pavlov upozorňoval, že ZSSR práve v tejto oblasti postihnutej vojnou potrebuje také pracovné sily, akými sú tamojší Česi.²¹ Pavlov zároveň upozorňoval na nutnosť uzavrieť v prípade realizácie transferu zvláštnu zmluvu. Československá vláda za vzniknutej situácie navrhovala za istý precedens Dohodu medzi vládou Ukrajinskej SSR a Poľským výborom národného oslobodenia o obojstrannom presídlení z roku 1944. Práve táto zmluva Československej vláde vyhovovala, pretože mala zámer uskutočniť podobný transfer. Ukrajinsko-poľská dohoda z 9. septembra 1944 (tzv. Lublinská dohoda) zaviazala zmluvné strany pristúpiť k evakuácii všetkých poľských občanov národnosti ukrajinskej, ruskej, bieloruskej a rusínskej z teritória Poľska na Ukrajinu a pristúpiť k evakuácii všetkých Poliakov a Židov, ktorí boli do 17. septembra 1939 poľskými občanmi a žili v západných oblastiach Ukrajiny z jej teritória do Poľska.²²

Sovietska vláda dlho otáľala s konkrétnou odpoveďou a bolo vidieť, že celá akcia jej nie je po chuti. Po radoch urgencií však prijala kladné rozhodnutie. Jedenásteho decembra 1945 československé veľvyslanectvo v Moskve dostalo od ľudového komisára zahraničných vecí ZSSR Viačeslava Molotova oficiálnu nótu. V nej sa oznamovalo, že vláda ZSSR vyšla v ústrety prianiam československej vlády a schválila rozhodnutie o priznaní volyňským Čechom právo na opciu pre občianstvo ČSR a presídlenie do Československa. Sovietska vláda pri tejto príležitosti vyžadovala, aby vláda Československa postu-

21 VACULÍK, Jaroslav. *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945 – 1950*. Brno, 1993, s. 40.

22 Dohodu publikuje: Ukrajins'ka SSR v mižnarodnych vidnosynach. Kyjev, 1957, s. 193. Na základe tejto Dohody v rokoch 1944 – 1946 represívnym spôsobom a v neľudských podmienkach bolo donútených k presídleniu z územia juhovýchodného Poľska na Ukrajinu takmer 500 tisíc osôb ukrajinskej, bieloruskej, ruskej a rusínskej národnosti. Z územia západnej Ukrajiny do Poľska bolo podobným spôsobom presídlených okolo 800 tisíc osôb poľskej a židovskej národnosti. Pozri: ЩЕРБА, Галина. Проблеми українсько-польських переселинь в 1944 – 1948 роках у світлі соціологічних досліджень. In: *Etnické minority na Slovensku*. Košice, 1997, s. 235-244.

povala podobne a zaručila analogické právo československým občanom ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti žijúcim v ČSR na opciu a presídlenie do ZSSR.²³ Sovietska vláda s týmto cieľom vyžadovala uzavretie príslušnej medzistátnej dohody.

V priebehu januára 1946 československá medziministerská komisia vzala na vedomie požiadavku sovietskej strany a pripravila návrh dohody o obojstrannom presídlení, ako aj predpokladala podľa vzoru tzv. Lublinskej dohody. Koncom mesiaca návrh odovzdala sovietskej strane, ktorá ho posunula na posúdenie svojmu právnomu oddielu a takisto vláde Ukrajinskej SSR.

K podpísaniu samotnej dohody však stále nedochádzalo. V druhej polovici marca 1946 sa obrátil prezident E. Beneš listom na J. V. Stalina, v ktorom uviedol, že on sám a generál L. Svoboda prisľúbili počas vojny volyńským Čechom, že po jej skončení budú mať možnosť návratu do starej vlasti. Požiadal ho, „aby dal láskavý súhlas a pokyn, aby zmluva bola čím najskôr podpísaná a čím skorej urýchlene prevezená“.²⁴

Napokon 3. júna 1946 Československé veľvyslanectvo v Moskve dostalo sovietsky protinávrh dohody.²⁵ K podpísaniu samotnej zmluvy došlo až 10. júla 1946 v Moskve. Dohoda medzi vládou Československej republiky a vládou Zväzu sovietskych socialistických republík o práve opcie a vzájomného presídlenia občanov českej a slovenskej národnosti žijúcich v ZSSR na území bývalej Volyńskej gubernie a československých občanov národnosti ukrajinskej, ruskej a bieloruskej žijúcich na území Československa zdôrazňovala, že vzájomný prechod do druhého občianstva a presídlenie na územie druhého z uvedených štátov sa má uskutočniť na princípe úplnej dobrovoľnosti.²⁶

Na realizáciu Dohody sa zmluvné strany rozhodli zriadiť Zmiešanú československo-sovietsku komisiu so sídlom v Moskve.²⁷ Následne každá zo

zmluvných strán menovala na území druhého štátu hlavného splnomocnenca, druhá strana popri splnomocnencovi menovala hlavného zástupcu. Tí zase menovali rajónnych zástupcov a splnomocnencov, ktorí boli rozmiestnení v ČSR: v Prahe, Plzni, Brne, Bratislave, Prešove, Bardejove, Medzilaborciach, Humennom. Na teritóriu ZSSR: v Lucku, Sehkevyčivci, Rivnom, Dubne, Verbe, Zdolbunove, Žitomire a v Šepetovke.

V skutočnosti už po podpísaní Inštrukcie o spôsobe realizácie Dohody (14. októbra 1946) prebiehali všetky prípravné práce, a to na oboch stranách. V záujme urýchlíť proces reemigrácie volyńských Čechov sa obrátil koncom októbra 1946 minister národnej obrany ČSR L. Svoboda listom na predsedu Sovietu ministrov Ukrajinskej SSR Nikitu Chruščova. Pripomínajúc ich spoluprácu počas vojny Svoboda upozornil Chruščova na rozhodnutie prezidenta Beneša udeliť mu československé rady Bieleho leva, Za víťazstvo – hviezda prvého stupňa a Československý vojnový kríž. Popritom Svoboda zase zdôraznil veľké zásluhy volyńských Čechov v antifašistickom boji a prosil Chruščova o urýchlienie procesu ich návratu do Československa.²⁸

Vzhľadom na to, že pôvodná lehota na prihlásenie sa k opcii a presídleniu bola v Dohode stanovená do 15. septembra 1946, a práce ešte stále neprebíhali, bolo 25. októbra 1946 v tlači publikované komuniké o predĺžení tohto termínu do 12. decembra 1946. Podobne sa posúval i termín na ukončenie celkových prác spojených s presídlením do 15. marca 1947.²⁹

Dvadsať piateho októbra 1945 vyslovilo MZV ZSSR súhlas s vycestovaním členov československej presídľovacej misie, ktorí mali začať proces reemigrácie českej minority z bývalej Volyńskej gubernie na západnej Ukrajine, zároveň im boli udelené vstupné víza. Misia vycestovala z Prahy 13. novembra 1946. Na teritóriu ZSSR členovia misie, po krátkej porade v Ľvove, následne vycestovali na svoje miesta v ôsmich presídľovacích rajónoch na Volyni.³⁰ Na druhej strane 6. decembra 1946 pricestovala do Košíc 50-člená sovietska misia pod vedením A. Mogilu, ktorá mala začať opčný proces Ukrajincov, Rusov a Bielorusov na území ČSR. Dvadsaťštyri jej členov ihneď odcestovalo do Prahy, ostatní sa rozišli po rajónnych sídlach.³¹ Proces opcie a obojstranného presídlenia sa mohol začať realizovať.

V čase, keď reemigrácia volyńských Čechov do Československa prebie-

23 A MZV ČR Praha, f. FMZ do. 1945-1959, k. 23, s. 6-7. Správa MZV ČSR. Praha, 9. 11. 1946.

24 VACULÍK, J. *Reemigrace a usídlování volyńských Čechů v letech 1945 – 1948*, s. 72-73.

25 A MZV ČR Praha, f. FMZ do. 1945-1959, k. 23, s. 7-8. Správa MZV ČSR. Praha, 9. 11. 1946.

26 V nasledujúcich dňoch po podpísaní Dohody bolo v sovietskej a československej tlači publikované komuniké. Pozri napríklad Pravda, 15. júla 1946.

27 Osoby, ktoré chceli optovať pre druhé štátne občianstvo, museli podať písomnú žiadosť, a to najneskôr do 15. septembra 1946. Dohoda im umožňovala vziať si so sebou vlastný hnuťelný majetok. Spôsob vzájomného vyrovnania zanechaného nehnuteľného majetku, podobne ako vzájomného vyúčtovania všetkých výdavov v súvislosti s dopravou optantov, mal byť určený neskôr zvláštnou zmluvou. Presídlenie malo byť uskutočnené najneskôr do 15. novembra 1946. Technické podrobnosti postupu presídlenia mala určiť špeciálna inštrukcia vypracovaná Zmiešanou československo-sovietskou komisiou, eventuálne ďalšie nariadenia.

Právo opcie mali samostatné osoby, ktoré dosiahli vek 18 rokov alebo celé rodiny. V tom prípade hlava rodiny vystupovala v mene plnoletých členov rodiny. Deťom od 14 rokov sa priznávalo právo vlastného vyslovenia názoru. Občania, ktorí by prejavili záujem o opciu a následné presídlenie do ZSSR, mali byť usídlení na teritóriu Volynskej, Rovenskej, Žitomirskej a Kamenec-Podoľskej oblastí. Občania, ktorí by prejavili záujem o presídlenie zo ZSSR do Československa, mali byť rozmiestnení a usadení v západných okresoch ČSR. Pozri: Inštrukcie o spôsobe realizácie Dohody

medzi vládami ČSR a ZSSR od 10. 7. 1946. In: *ČSR a SSR 1945 – 1948. Dokumenty mezivládnych jednání*, s. 296-301.

28 BAHAT, I. *Волинська акція*, s. 20-21.

29 VACULÍK, J. *Reemigrace a usídlování volyńských Čechů v letech 1945 – 1948*, s. 78.

30 A MZV ČR Praha, f. FMZ do. 1945-1959, k. 23, s. 18. Správa MZV ČSR. Praha 9. 11. 1946.

31 BAHAT, I. *Волинська акція*, s. 22, aj *Вýchodoslovenská pravda*, 7. decembra 1946.

hala vo väčšej miere bez problémov, sa to isté nedá povedať o opcii československých občanov národnosti ukrajinskej, ruskej a bieloruskej pre ZSSR. Pričom v tomto okamihu je potrebné sa vrátiť k samotnej Dohode a konkrétnejšie si vysvetliť jej znenie a súvislosti s ňou spojené. V článku 1 Dohody sa obidve zmluvné strany zaviazali na nasledovnom. Vláda ZSSR dala súhlas na poskytnutie *sovietskym občanom českej a slovenskej národnosti žijúcim na území bývalej Volyňskej gubernie* právo optovať československé štátne občianstvo a presídliť sa do ČSR. Vláda Československej republiky sa zaviazala poskytnúť *československým občanom ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti žijúcim na území Československa* právo optovať sovietske štátne občianstvo a presídliť sa do ZSSR.

Uvedené vymedzenie osôb, ktorým sa poskytovala možnosť opcie a presídlenia na teritórium druhého zmluvného štátu, však otvára potrebu zodpovedania niekoľkých problematických otázok. V prvej časti vyššie uvedeného článku sa hovorí o občanoch „*českej a slovenskej národnosti žijúcich v ZSSR na území bývalej Volyňskej gubernie*“. V tom prípade je veľmi diskutabilnou otázka sovietskych občanov *slovenskej národnosti*, keďže tí sa na území Volyne predtým nikdy nespomínali, ba ani nikdy nevyskytovali. Otázna je aj druhá časť článku. Hovorí o československých občanoch *ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti*, ktorí by mali optovať a presídliť sa do Sovietskeho zväzu. Ale o ktorých Rusoch, Ukrajincoch a Bielorusoch bola reč? O koho teda išlo?

Automaticky sa v tomto prípade otvárajú dve roviny. Buď ide o skutočných Rusov, Ukrajincov a Bielorusov v tej dobe bývajúcich v Československu – teda emigrantov a utečencov zo sovietskeho Ruska – neskoršieho ZSSR, alebo ide o slovenských Rusínov, ktorých, ako je známe, UNRP prezentovala ako Ukrajincov, ale aj celkovo boli v tom období označovaní raz za Ukrajincov, raz za Rusov (presnejšie Rus'kych). Ďalšia možnosť – že ide o obidve zložky naraz. Tá sa však javí ako skutočne reálna.

Domnievame sa, že tvorcovia dohody volili rafinovanú taktiku. Totiž nejednoznačným vymenovaním osôb v Dohode, t.j. Rusov, Ukrajincov a Bielorusov, ktorým sa poskytovala možnosť nadobudnutia sovietskeho občianstva a presídlenia na územie ZSSR, celú záležitosť posunuli do dvojznačného ponímania, pričom jedna alternatíva sa dopĺňovala tou druhou, respektíve sa navzájom nevyklúčovali.

Zastávame názor, že vo svojej podstate druhá opčná zmluva sa mala vzťahovať ako na Rusov a Ukrajincov (a Bielorusov) – emigrantov zo sovietskeho Ruska, respektíve ZSSR, ktorí v rokoch 1918 – 1939 z tých či iných prí-

čin opustili svoju vlasť a našli v ČSR priaznivé podmienky na svoje živobytie (napokon už samotné zaradenie medzi nich *Bielorusov* tomu nasvedčuje), tak aj na miestnych „Ukrajincov a Rusov“, teda slovenských Rusínov, a to okrem iného aj vďaka problému s identifikáciou rusínskej minority, respektíve v dôsledku neujasnenosti národnej orientácie. Totiž práve nedoriešenosť otázok národnostnej príslušnosti a všeobecne akceptovaného pomenovania rusínskeho etnika, ktoré sa menlivo prikláňalo ku karpatoruskému (rusínskemu), ruskému (veľkoruskému) a nakoniec ukrajinskému (maloruskému) smeru – bola jednou z príčin, že rusínske obyvateľstvo severovýchodného Slovenska bolo zainteresovanými osobami v ČSR automaticky zaraďované do kategórie osôb interpretovaných Dohodou z 10. júla 1946, t.j. Rusov a Ukrajincov.

Jedným z presvedčivých dôkazov dvojznačného ponímania procesu je fakt, že opcia na základe Dohody z 10. júla 1946 sa vzťahovala na celé územie ČSR a opčné rajóny, respektíve opčné komisie (na príjem a registráciu žiadosti o opcii) sa rozmiestňovali ako v západnej časti republiky (Praha, Plzeň, Brno, Bratislava), tak aj v jej východnej časti (Bardejov, Humenné, Medzilaborce, Prešov). Teda v potenciálnych centrách Rusov i Ukrajincov – emigrantov a v sídelnej oblasti Rusov i Ukrajincov – Rusínov.

Podpísaním Dohody zo dňa 10. júla 1946 sa vláde ČSR naskytla možnosť riešiť na tú dobu aktuálne otázky ohľadom volyňských Čechov a československých Ukrajincov a Rusov. Výmenou za volyňských Čechov, o ktorých mala eminentný záujem, sa československá administratíva odhodlala obetovať v prospech ZSSR, po prvé, *bývalých ruských a ukrajinských emigrantov bývajúcich v republike*, ktorým už pred februárom 1948 nedôverovala, vytýkala spoluprácu s Nemcami počas vojny a upodozrievala ich aj z podpory banderovcov. Po druhé, s konečnou platnosťou doriešiť otázky tzv. ukrajinského separatizmu a „ukrajinskej“ národnostnej menšiny na východnom Slovensku. Prostredníctvom opcie sa československej vláde črtala možnosť definitívne a navždy pochovať myšlienku pripojenia severovýchodných území Slovenska k ZSSR, a to spôsobom nie pripojenia územia k ZSSR, ale *presídlením časti obyvateľstva z uvedeného regiónu do Sovietskeho zväzu* (čo bolo aj logickým rozriešením problému). Tým zároveň očakávala, že odlivom časti minority oslabí rady podporujúce politiku UNRP, čo by umožnilo postupnú likvidáciu tohto nežiaduceho politického subjektu. Okrem toho sa predpokladalo, že odsunom časti obyvateľstva sa vyrieši nielen kritická politická, ale aj sociálno-ekonomická situácia povojnového východného Slovenska.

Inými slovami – hoci v teoretickom znení opcia mala byť zameraná (aj) na „ruskú“ emigráciu bývajúcu v Československu, napriek tomu, v praktic-

kom kontexte (a ako ukázala prax nasledujúceho obdobia) sa v hlavnej miere „zvrtila“ na osoby, ktoré nikdy predtým neboli príslušníkmi bývalého Ruského impéria či Sovietskeho zväzu – na slovenských Rusínov. Uvedenú myšlienku podporuje aj ukrajinský historik I. Vovkanyč, ktorý v tejto súvislosti konštatoval, že „v rokoch 1945 – 1947 orientácia UNRP na zjednotenie Prjaševščiny s Ukrajinou, takisto snaha o dosiahnutie kultúrno-národnostnej autonómie regiónu, bola jednou z najdôležitejších príčin na prijatie rozhodnutia československých a slovenských štátnych orgánov o masovom presídlení ukrajinského obyvateľstva z východného Slovenska do ZSSR prostredníctvom opcie v roku 1947“.³²

V tomto okamihu je potrebné upozorniť, že Dohoda z 10. júla 1946 (ako aj Protokol z Dohody o odstúpení Podkarpatskej Rusi) explicitne nemenuje Rusínov za tých, ktorým sa poskytuje možnosť opcie sovietskeho občianstva, a to aj napriek tomu, že „ako Ukrajinci sa vtedy identifikovali iba niektorí z ich celkového počtu“.³³ Pripomíname to z toho dôvodu, že v tzv. Lublinskej dohode zo dňa 9. septembra 1944, ktorá dokonca poslúžila ako istý precedens a aj predloha pre druhú československo-sovietsku opčnú dohodu, de facto a de iure rusínska národnosť je explicitne uvedená. V konečnom dôsledku sa situácia vyvinula tak, že československá strana popri emigrantoch mala na mysli aj slovenských Rusínov a sovietska strana bola ochotná prijať všetkých, lebo potrebovala pre krajinu pracovnú silu, ktorá by napomohla k výstavbe hospodárstva zruinovaného vojnou a zároveň vystriedala Čechov na Volyni. Sovietski predstavitelia jednoducho vedeli využiť priaznivú situáciu, veď prax nadobudli počas presídľovacej akcie v Poľsku (1944 – 1946). Pre československých občanov „ruskej“ národnosti vymysleli heslo „Ak si Ruskej – tvoje miesto je v Rusku“.³⁴

* * * * *

Aj keď opcia a presídlenie mali byť uskutočnené na princípe dobrovoľnosti, koncom júla 1946 (ani necelý mesiac od podpísania druhej opčnej Dohody) „Národná obroda“ zverejnila správu o prejave Dr. Daniela Okáliho – vládneho splnomocnenca pre výmenu slovenského a maďarského obyvateľstva, na kongrese Antifašistického frontu Slovanov v Békéscsabe. Dňa 27. júla 1946 D. Okáli vyhlásil, že „československá vláda vstúpila do rokovaní s vládou ZSSR v správe presídlenia všetkých Ukrajincov z východného Slovenska do

ZSSR výmenou za Slovákov z Ukrajiny“.³⁵ Prejav takého zástancu a propagátora teórie národnej homogenosti Československa, akým bol vládny splnomocnenec D. Okáli, zrejme nebol náhodný a de facto zdôrazňoval postoj vtedajšej vlády k riešeniu národnostnej otázky. V danom prípade išlo konkrétne o „ukrajinskú“ otázku.

Vyhlásenie D. Okáliho malo veľkú odozvu takmer po celom Slovensku a bolo podrobne komentované mnohými vtedajšími novinami.³⁶ Vyvolalo pobúrenie hlavne medzi obyvateľmi východného Slovenska a viedlo k rezolútnym protestom. Inteligencia vystúpila s kritikou vlády a upozorňovala na odstúpenie od pôvodnej Dohody. Vzhľadom na to (bolo zrejmé, že tu išlo o neúradné vyhlásenie) sa obracalo dotknuté obyvateľstvo na príslušných verejných a vládnych činiteľov o bližšie vysvetlenie tohto činu.³⁷

Ostrý protest proti vyhláseniu D. Okáliho vzniklo aj samotné Predsedníctvo UNRP. Poslanec SNR a člen ÚV KSS Vasil Kapišovský na zasadnutí pléna tohto orgánu na začiatku augusta 1946 vo veci obsahu kolujúcich správ vyhlásil, že „Ukrajincov roztrpčila najmä skutočnosť, že boli postavení na úroveň Nemcov a Maďarov“. Zdôraznil, že „ukrajinské obyvateľstvo sa nebojí ZSSR, iba takých metód, akými sa uskutočňuje presídľovanie Ukrajincov v Poľsku“.³⁸ Vyššie uvedené konštatovanie dosvedčovalo, že politické podmienky v susednom Poľsku vyvolali v časti „ukrajinského“ obyvateľstva Slovenska očividný strach pred núteným vysídlením do Sovietskeho zväzu, hlavne keď ich obavy potvrdzovalo vyhlásenie predstaviteľa úradných kruhov.³⁹

Začiatkom augusta 1946 pod tlakom verejnej mienky na uvedenú situáciu reagoval, alebo skôr bol nútený reagovať na stránkach „*Východoslovenskej pravdy*“ podpredseda vlády Viliam Široký, ktorý vyhlásenie D. Okáliho poprel a dementoval. V. Široký nazval tieto informácie za mylné a neopodstatnené.⁴⁰ Zbor povereníkov SNR sa celým prípadom zaoberal na svojom zasadnutí 5. augusta 1946. Vypočul referát predsedu Československej presídľovacej komisie D. Okáliho a nasledovne vydal vyhlásenie, v ktorom (podobne podpredsedovi vlády ČSR) dementoval rozširované poplašné správy.

35 *Národná obroda*, 30. júla 1946.

36 Pozri: Čas, 31. júla 1946; *Východoslovenská pravda*, 6. augusta 1946; *Svobodné noviny*, 31. júla 1946 atď.

37 *Východoslovenská pravda*, 6. augusta 1946.

38 GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice, 1991, s. 61.

39 Pozri: ŠMIGEL, Michal. Lemkovskí utečenci na Slovensku (1946): hromadné prechody na územie krajiny, internácia v Strážskom a odsun. In: *Lemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa. Tom II*. Zielona Góra – Ślupsk, 2009, s. 97-114.

40 *Východoslovenská pravda*, 6. augusta 1946; *Pravda*, 6. septembra 1946.

32 БОБКАНИЧ, Иван. *Чехословакия в 1945 – 1948 годах*. Ужгород, 2000, s. 254.

33 KONEČNÝ, S. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajině a opcia občianstva ZSSR na Slovensku..., s. 31.

34 Súkromný archív Š. Kruška, Prešov. Informačný list č. 2/1946.

Konštatoval, že „novinová správa ohľadom výmeny ukrajinského obyvateľstva na východnom Slovensku za Slovákov a Čechov, žijúcich v Sovietskom zväze, je neopodstatnená a nezakladá sa na pravde. Uvedené výroky neboli vôbec povedané a v behu nie sú nijaké iné akcie ako tie, ktoré sa dotýkajú dobrovoľného využitia opčného práva, vyplývajúceho zo zmluvy medzi ČSR a Sovietskym zväzom“. ⁴¹ Chýry o násilnom vystaňovaní Ukrajincov z Československa jednoznačne odmietol aj predstaviteľ MNO ČSR na konferencii zástupcov okresov Svidník, Stropkov, Snina a Medzilaborce. ⁴²

V dňoch 14. – 18. októbra 1946 pricestovali upokojuvať situáciu na východnom Slovensku predseda Zboru povereníkov Dr. G. Husák, povereník vnútra gen. Dr. Mikuláš Ferjenčík a povereník techniky Ing. Jozef Styk. Na zhromaždení občanov G. Husák verejne prehlásil, že „občania ruskej a ukrajinskej národnosti násilne vystaňovaní nebudú“. ⁴³

Nakoniec aj samotná UNRP prostredníctvom svojho predsedu V. Karamana a tajomníka Dr. I. Rohaľa-Il'kiva vydala vyhlásenie, v ktorom ubezpečovala obyvateľstvo, že rokovania ohľadom vysídlenia Ukrajincov sú nepravdivé. Za zdroj fám UNRP označovala „reakciu a schovaných fašistov“, cieľom ktorých na jednej strane je denacionalizácia obyvateľstva, na strane druhej – snaha všetkými možnými spôsobmi poškvŕniť priateľské vzťahy medzi ZSSR a ČSR. Zároveň UNRP vyzývala všetkých „Rusov a Ukrajincov“ na Slovensku k ďalšej pokojnej práci. ⁴⁴ Napriek všetkým tvrdeniam, vyhláseniam a upokojovaniu, že Ukrajincov a Rusov, respektíve Rusínov z Československa nikto vyvážať za hranice nebude, skutočný rozruch vyvolalo nariadenie Povereníctva vnútra z 2. januára 1947 o povinnom súpise osôb ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti žijúcich na území Slovenska. ⁴⁵ Chod udalostí týmto naberal na vážnosti situácie.

V ďalších dňoch, na základe uvedeného nariadenia Povereníctva vnútra, po jednotlivých ONV na východnom Slovensku putoval rozkaz, ktorý ohľadom opcie obyvateľstva pre ZSSR národným výborom nariaďoval, „aby ste ruskej

41 *Východoslovenská pravda*, 8. augusta 1946; *Пряшевщина*, 22. augusta 1946.

42 GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*, s. 61.

43 КРУШКО, С. *Оптанты*, s. 52. Pozri aj *Пряшевщина*, 17. októbra 1946.

44 VACULÍK, Jaroslav. Souvislosti reemigrace volyňských Čechů a přesídlení slovenských Rusínů. In: *Čo dala – vzala našim rodákom optácia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia*. [Ed.:] M. Gajdoš. Košice – Prešov, 2002, s. 21.

45 Obežník Povereníctva vnútra v tejto súvislosti hlásil: „Za účelom uľahčenia a hladkého priebehu činnosti týchto (opčných – pozn. aut.) komisií nech titulné úrady urobia ihneď opatrenia, aby miestne národné výbory v ich obvodoch previedli súpis osôb ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti podľa pripojeného vzoru“. Zároveň sa v nariadení uvádzalo, že vyhotovené „zoznamy nech sú dané k dispozícii členom opčných komisií na ich dožiadanie“. ŠA v Košiciach pob. Michalovce, f. ONV Michalovce 1945 – 1948, k. 55, č. 263/1947 adm. Obežník PV č. 51060/1-IV/1-1946.

oblastnej komisii v každom ohľade išli po ruke, v prípade potreby dali svojich zamestnancov a vo všetkom pokračovali tak, aby hladký priebeh presídlenia a prípravných prác s tým súvisiacich bol zaručený“. ⁴⁶ Navyše, ako svedčia dobové dokumenty, pracovníci sovietskej opčnej misie požiadali niektoré ONV na východnom Slovensku o poskytnutie štatistických dát o sčítaní ľudu z 30-tych a 40-tych rokov. ⁴⁷

Týmto sa vytváral seriózny dojem, že vládny kruhom záleží na tom, aby bol uskutočnený celkový detailný prehľad o občanoch uvedených národností, respektíve mali na mysli dostať týchto občanov pod drobnohľad sovietskych opčných komisií, čo v tomto prípade už spochybňovalo dobrovoľnosť celej pripravovanej akcie. Podobná akcia prebiehala na Slovensku v marci – apríli roku 1946 a bola sústredená v tom čase na súpis osôb maďarskej a nemeckej národnosti určených na presídlenie, respektíve odsun do krajiny ich pôvodu (Maďarska či Nemecka). Taktiež bola uskutočnená v zmysle vyhlášky – nariadenia Povereníctva vnútra. Ľudia sa na to ešte pamätali, veď neprešiel ani rok. Dokonca o tom dosť podrobne informovala tlač. ⁴⁸ Z tohto dôvodu obyvateľstvo automaticky chápalo povinný súpis „osôb ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti“ na Slovensku – ako rovnaký krok spravený v roku 1946 na Maďaroch a Nemcoch, ktorý viedol k ich odsunu z republiky.

Nariadenie Povereníctva vnútra sa šírilo „rýchlosťou svetla“ a vyvolalo až paniku obyvateľstva, ktoré sa považovalo, respektíve bolo označované za ukrajinské či ruské, teda rusínske. Bola to druhá informácia (po vyhlásení Dr. D. Okáliho), ktorá zaznela na margo opcie, a preto naznačovala, že predsa v spôsobe opcie a presídlenia do ZSSR zo strany československej vlády môžu existovať bližšie neurčené ambície a predstavy jej realizácie. Veď práve na to obyvateľstvo východného Slovenska upozorňovali Lemkovia, utekajúci z juhovýchodného Poľska.

Na národné výbory, UNRP, Gréckokatolícku eparchiu v Prešove prichádzali delegácie a desiatky sťažností. Situácia na východnom Slovensku sa vyostrila do krajnosti. Veľké znepokojenie obyvateľstva pozorovalo viacero miestnych národných výborov, ktoré nadriadeným orgánom v tejto súvislosti hlásili: „občania rusínskej národnosti sa obávajú, že budú musieť všetci odísť do ZSSR a optovať pre ZSSR“. ⁴⁹

46 ŠA v Levoči pob. Poprad, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 120, č. 441/1947 adm. „Prevádzanie dohody medzi ZSSR a ČSR“ – nariadenie ONV v Prešove č. 41.155/1946 z 4. 1. 1947.

47 ŠA v Prešove pob. Humenné, f. ONV Humenné 1945 – 1948, k. 14, č. 580/1947 prez. Zápisnica ONV.

48 *Čas*, 9. marca 1946; *Pravda*, 7. marca 1946.

49 ŠA v Levoči pob. Poprad, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 29, č. 2/1947 prez. Situačné správy – hlásenia ObÚ v Holumnici č. 21/1947.

Výstižne charakterizuje vyostrenie situácie na východnom Slovensku obsah listu ONV v Medzilaborciach adresovaný Úradu predsedníctva vlády: „Tento prejav (rozumej nariadenie súpisu – *pozn. aut.*) sa dostal do najvzdialenejších obcí a veľmi zle zapôsobil na morálku týchto ľudí. Ľudia cítia veľkú nedôveru k vláde Národného frontu, stratili chuť do práce. Mladší sa chcú presťahovať na západ alebo vôbec z krajiny emigrovať. Obyvatelia sú poplašeni, že budú nútení presťahovať sa do ZSSR, aj keď sú vlasteneckou zločkou ČSR“. ⁵⁰ Za týchto okolností, napríklad ONV v Sabinove registroval zvýšený záujem rusínskeho obyvateľstva o kolonizáciu v Čechách a na Morave a „veľký počet prihlásených na južné kraje Slovenska“. ⁵¹

Predstavitelia UNRP, predtým kritizovaní za svoju nečinnosť, vzniesli proti povinnej registrácii ostrý protest. ⁵² Delegácia UNRP dokonca osobne navštívila MV ČSR v Prahe, kde žiadala o pozastavenie vyhotovovania registrov. Zdôvodňovala to tým, že situáciu zneužívajú nepriateľské elementy na zastrašovanie Ukrajincov. Šíria medzi nimi správy, že ich všetkých budú násilne vyvážať do ZSSR. ⁵³

Pod tlakom verejnosti, UNRP a jednotlivých občianskych, miestnych a cirkevných organizácií Ministerstvo vnútra ČSR muselo koncom januára 1947 rozkaz o zostavovaní zoznamov odvolať. Nasledovne Povereníctvo vnútra vydalo obežník, ktorým informovalo jednotlivé úrady na Slovensku: „Odvolávam 4. odstavce obežníka PV zo dňa 2. januára 1947 č. 51060/1-IV/1-1946 a netrvám na tom, aby titulné úrady a MNV v ich obvodoch previedli súpis osôb ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti“. ⁵⁴

Hneď nato predseda UNRP V. Karaman z Prahy telegramom informoval všetky výbory UNRP na východnom Slovensku: „Vyhláška o súpise Ukrajincov odvolaná. Optácia výlučne dobrovoľná. Informujte naše obyvateľstvo. Agitácia a poplašné správy sú trestné“. ⁵⁵

Predstavitelia vládnych kruhov týmto pravdepodobne nakoniec pochopili, že k optantskej akcii musia pristupovať premyslene a citlivejšie. V tomto prípade potrebovali nájsť a preorientovať sa na novú stratégiu. Navonok neškodnú, ktorá by však mala nemenej účinný efekt.

S ohľadom na uvedené skutočnosti a ťažkosti, s ktorými prebiehala optácia, hlavne s malým počtom záujemcov optovať v prospech ZSSR, v polovici januára 1947 vláda ČSR po druhýkrát požiadala sovietskú stranu o predĺženie lehoty optácie sovietskeho občianstva, v čom jej bolo opäť vyhovené. ⁵⁶ Po novom prihlásiť sa k opcii bolo možné do 15. marca 1947. Lehota na presídlenie sa predlžovala do 10. mája 1947. ⁵⁷ O tom československé obyvateľstvo bolo informované prostredníctvom opčných komisií ⁵⁸ a najmä tlače. ⁵⁹ Napríklad, „Prjaševščina“ v tejto súvislosti uviedla, že termín podania žiadosti o optáciu pre ZSSR bol predĺžený v dôsledku technických záležitostí akcie. Súčasne zdôrazňovala, že optácia je absolútne dobrovoľná. ⁶⁰

Táto informácia viedla (do tretice) k šíreniu ďalších zvestí, akoby prolonovaním opčnej lehoty si ZSSR stanovilo za cieľ vyvieť z Československa všetkých Rusov a Ukrajincov, pričom optantov budú internovať do „akýchsi sibírskeho koncentračných táborov“ ⁶¹ a, že „najlepšie pre všetkých ruských, Ukrajincov a Bielorusov sa bude vyhlásiť za Slovákov, nakoľko ich čakajú rôzne druhy perzekúcií“. ⁶² Ďalšie zvesti rozširované na východnom Slovensku hovorili o tom, že každý, kto sa bude hlásiť za Ukrajinca, bude násilne vyvezený do ZSSR. ⁶³ Túto informáciu potvrdila aj Ukrajinsko-ruská sekcia DS, ktorá uviedla, že podobné chýry sa šíria hlavne v Medzilaboreckom a Sninskom okrese a navádzajú, že dôjde k násilnému presídleniu všetkých Rusov a Ukrajincov. Dokonca samotné obyvateľstvo našlo spôsob, ako sa pred vysídlením zachrániť: „Aby sa dalo vyhnúť takej evakuácii, každý ruský a Ukrajinec sa musí vydávať za Slováka, lebo na tých sa evakuácia nevzťahuje“. ⁶⁴ V podobnom duchu aj dobová tlač varovala Rusínov a odporú-

56 V liste J. Stalinovi na margo toho V. Molotov uviedol: „Tohto času bol na území ZSSR príjem žiadostí o optáciu a presídlenie ukončený v stanovenom termíne (tzn. voľníckych Čechov – *pozn. aut.*), na území Československa prípravné práce na presídlenie neboli však ukončené a preto československá vláda opätovne požiadala o nové predĺženie termínu optácie. *Keďže máme záujem o presídlenie osôb ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti z Československa na sovietske územie*, považujem za možné vyjsť v ústrety československej vláde a predĺžiť lehotu podania žiadostí o optáciu do 15. marca t.r. a termín presídlenia uvedených osôb posunúť do 10. mája t.r. Prosím o Váš súhlas“. (ГА РФ Москва, ф. 5446, оп. 49а, д. 176.)

57 ŠA v Košiciach pob. Michalovce, f. ONV Michalovce 1945 – 1948, k. 59, č. 3225/1947 adm. Oznámenie rajónneho zástupcu vlády ČSR pre optáciu a presídlenie so sídlom v Humennom č. 78/1947.

58 ŠA v Levoči pob. Poprad, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 120, č. 441/1947 adm. Oznámenie rajónneho zástupcu vlády ČSR pre optáciu a presídlenie so sídlom v Prešove, č. 28/1947.

59 *Východoslovenská pravda*, 15. februára a 7. marca 1947.

60 *Пряшевщина*, 16. januára 1947.

61 *Демократический голос*, 16. februára 1947.

62 *Пряшевщина*, 16. januára 1947.

63 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*, s. 77.

64 *Демократический голос*, 16. februára 1947.

50 VACULÍK, J. *Souvislosti reemigrace voľníckých Čechů a přesídlení slovenských Rusínů*, s. 21.

51 ŠA v Prešove pob. Prešov, f. ONV Sabinov 1945 – 1960, k. 21, č. 200/1947 prez. Hlásenie ONV v Sabinove č. 257/1947 prez.

52 BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice, 1967, s. 170.

53 КРВИШКО, С. *Оптанту*, s. 53. Pozri aj *Демократический голос*, 16. februára 1947.

54 ŠA v Košiciach pob. Michalovce, f. ONV Michalovce 1945 – 1948, k. 26, č. 55/1947 adm. Obežník PV č. 6433/1-IV/1-1947.

55 КРВИШКО, С. *Оптанту*, s. 53.

čala im, že „jedinou spásou je zrieknutie sa ukrajinskej či ruskej národnosti a viery“.⁶⁵

Podľa hlásení niektorých ONV skutočne začalo na severovýchodnom Slovensku dochádzať k zmene národnej orientácie občanov. Tak ONV v Spišskej Starej Vsi pri tejto príležitosti hlásil: „...v poslednom čase, keď akcia presídľovania Ukrajincov (Rusínov) do ZSSR prišla do behu, všetko obyvateľstvo týchto prevažne ukrajinských (rusínskych) obcí, sa hlási spontánne k národnosti slovenskej“. Zároveň ONV podotýkal, že „reč obyvateľstva týchto „ukrajinských“ obcí, tvoria vlastne slovenské slová s niektorými ruskými koncovkami. Príslušnosť k ukrajinskej národnosti je tu diktovaná náboženstvom (gréckokatolíckym – pozn. aut.). Mnohí obyvatelia týchto obcí sa teraz dožadujú aj slovenskej školy, keďže dosiaľ tam boli školy s vyučovacím jazykom ukrajinským“.⁶⁶ Podobne sa uvádza aj v hlásení sabinovského ONV, že v gréckokatolíckych obciach sa čoraz menej občanov hlási k rusínskej národnosti, zvlášť mladšia generácia sa hlási k slovenskej národnosti.⁶⁷ To isté potvrdil za svoj okres ONV v Kežmarku.⁶⁸ Dokonca kežmarský ONV konštatoval, že medzi „ukrajinským“ obyvateľstvom sa pozoruje zmena v správaní, stávajú sa poslušnými a ochotnými.⁶⁹

Poverenie vnútra SNR pružne reagovalo na tieto prípady, ako aj na šírenie poplašných správ rozširovaných v regióne východného Slovenska a žiadalo jednotlivé ONV a Národnú bezpečnosť, aby ďalšiemu šíreniu týchto informácií zamedzilo. Podobne aj aby proti šíriteľom fám hanobiacim pomery v ZSSR čo najrazantnejšie zakročilo.⁷⁰

Za týchto okolností 1. februára 1947 sa v Medzilaborciach uskutočnilo zasadnutie Okresného výboru UNRP za prítomnosti predstaviteľov ONV, Mestského národného výboru (MsNV), MNV z obcí okresu a obyvateľstva. Zasadnutia sa zúčastnil aj rajónny splnomocnenec vlády ZSSR so sídlom v Medzilaborciach F. A. Rudenko. S problematikou postavenia Rusov-Ukrajincov Prjaševščiny, v dôsledku situácie okolo realizácie opcie, najprv vystú-

pil tajomník Okresného výboru KSS v Medzilaborciach V. Kapišovskij, ktorý chýry o násilnom presídlení obyvateľstva označil za „lživú propagandu proti ZSSR a ČSR zo strany reakčných elementov a pozostatkov fašizmu z bývalej gardy Macha a Tisu“.⁷¹ Na margo zmeny národnosti vyhlásil: „Každý z nás, kto zmení svoju národnosť, je nepriateľom ZSSR, Československa a zároveň aj slovanstva!“

Do upokojujúcej situácie opäť zasiahla dobová tlač. Komunistická „*Východoslovenská pravda*“ v článku „Po banderovcoch kšeftárenie s opciou“ v tejto súvislosti uviedla: „Túto priateľskú a jasnú dohodu sa snažia zlomyseľne zneužiť temné elementy nepriateľské ZSSR a našej ľudovodemokratickej republike tým, že rozširujú šepkanú propagandu o údajnom násilnom vývoze všetkých Ukrajincov a Rusov z ČSR. Touto propagandou sledujú za cieľ poškodiť dobré meno ZSSR a zastrašiť tú časť ukrajinsko-ruského obyvateľstva, ktorá snáď nepoužije možnosť optovať, aby sa vzdala svojej ukrajinskej alebo ruskej národnosti, po prípade i straníckej príslušnosti. Niekomu na východnom Slovensku je nemilé a nepohodlné, že tu žijú Ukrajinci-Rusi a že vo voľbách vo veľkej miere hlasovali za KSS. Ukrajincem-Rusom sa radí, aby zanechali svoju národnosť ako aj KSS, prihlásili sa za Slovákov a vstúpili do tej strany, ktorá ich zachráni pred údajným násilným vývozom z ČSR. Každého, kto sa ešte aj teraz hlási k ukrajinskej – ruskej národnosti donútiť vraj k vývozu z ČSR a KSS nie je vraj dostatočným garantom toho, že sa tak nestane. Ciele, ktoré sa tým sledujú, sú jasné. Nie je to po prvý raz, že sa na východnom Slovensku rozširovali podobné správy, spomenieme si len na záchrancov pred banderovcami“. Na záver článku sa zdôrazňovalo: „Naši Ukrajinci-Rusi nech len kľudne pracujú, verní svojej národnosti a presvedčeniu. Tí, ktorí chcú optovať, môžu tak urobiť, iste im Sovietsky zväz plne nahradí doterajší domov. Tí, ktorí nebudú optovať, zostanú tu v ČSR ako plnoprávni občania. Toto je skutočnosť, ostatné je podlá lož, ktorá bude vyvrátená“.⁷²

Pod vplyvom vyostrenej situácii na východnom Slovensku sa k opcii a presídleniu do ZSSR hlásilo veľmi málo československých občanov ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti, bez ohľadu na to, či to boli tzv. ruskí emigranti alebo slovenskí Rusíni. Z tohto dôvodu A. Mogila, hlavný splno-

65 VACULÍK, J. *Souvislosti reemigrace volyňských Čechů a přesídlení slovenských Rusínů*, s. 22.

66 ŠA v Levoči pob. Poprad, f. ONV Spišská Stará Ves 1945 – 1952, k. 23, č. 70/1947 prez. Situačná správa za február 1947 – hlásenie ONV v Spišskej Starej Vsi č. 70/1947 prez.

67 ŠA v Prešove pob. Prešov, f. ONV Sabinov 1945 – 1960, k. 21, č. 200/1947 prez. Podávanie mesačných situačných správ – hlásenie ONV v Sabinove.

68 ŠA v Levoči pob. Poprad, ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 29, č. 2/1947 prez. Situačné správy – hlásenia OÚ MNV v Kežmarku č. 21/1947.

69 Tamtiež, ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 29, č. 2/1947 prez. Situačné správy – hlásenia ONV v Kežmarku č. 390 prez./1947.

70 ŠA v Prešove pob. Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, k. 8, č. 406/1946 prez. Obežník PV č. 13080/I-1946-III/3.

71 Po páde totality v Československu, v 90. rokoch 20. storočia, V. Kapišovskij v jednom z publikovaných rozhovorov uviedol: „...A my sme tak verili tomu, o čom nám vtedy hovorili. Tie vtedajšie pravdy a teórie sme tlmočili ľuďom, v presvedčení o ich pravdivosti. Ale dobre, že sa to všetko stáva pre ľudí dostupným. V temnote či ružovom svetle sa večne žiť nedá. Národ musí vedieť čiru, aj keď horkú pravdu“. КРУШКО, Степан. *Діалоги. Спогади моїх сучасників записані у 1988 – 2004 роках*. Пряшів, 2004, s. 45.

72 *Východoslovenská pravda*, 22. januára 1947.

mocnenec vlády ZSSR pre opciu a presídlenie, ktorý mal bohatú skúsenosť s presídlením Ukrajincov a Rusínov z Poľska (počas ktorého poľská strana intenzívne spolupracovala so sovietskou presídľovacou misiou), sa sťažoval vyššie postaveným orgánom sovietskej vlády, že „aj keď československá strana nešetří na pozdravy a pekné slová, lenže prácu odkladá a ľudí do Ruska asi posielat' nechce“. Takýto chod vecí, samozrejme, nevyhovoval sovietskej strane, ktorá si stanovila za cieľ nadobudnúť čo najviac optantov. V tejto práci, podľa slov A. Mogilu, im prekáža Demokratická strana a duchovenstvo, ktorí akoby útočia a ohovárajú Sovietsky zväz a jeho sociálnu orientáciu. Dokonca aj UNRP, ktorá bola známa svojou lojalitou k ZSSR, podľa A. Mogilu „dala inštrukcie svojim miestnym výborom, aby čím najmenej ľudí optovalo do Sovietskeho zväzu, lebo presídlenie občanov ukrajinskej a ruskej národnosti do ZSSR by im zmenšilo bázu“. ⁷³ V dôsledku toho 27. decembra 1946 V. Zorin, veľvyslanec ZSSR v Prahe, podal MZV ČSR ohľadom opcie protestnú nótu. ⁷⁴

V skutočnosti proti opcii nevyvíjala činnosť žiadna z politických strán v ČSR. To prakticky ani nebolo možné, lebo ZSSR ako svetová veľmoc, ako osloboditeľ, spojenec i garant nezávislosti ČSR bol už vtedy nekritizovateľný. Je známe, že DS sa viac-menej v tejto veci snažila držať bokom, aj keď čelila obvineniu komunistov, že majú na svedomí šírenie zvestí o deportácii všetkých Rusov a Ukrajincov do ZSSR. Podobne aj klérus nebol naklonený k celej akcii priaznivo, ale navonok bol zdržanlivý. Ako uvádza M. Barnovský, „v zložitej situácii sa ocitla UNRP“, ktorá na začiatku bola za opciu, ale aj s vlastnou pôdou (čo znamenalo pričlenenie príslušného územia Slovenska k ZSSR). ⁷⁵ Vďaka tomu čelila nedôvere zo strany štátnej moci. ⁷⁶ Po prechode na líniu košického vládneho programu UNRP preferovala pred opciou skôr vnútornú kolonizáciu, t.j. presídlenie obyvateľstva zo severovýchodných chudobnejších a vojnou zničených obcí, do obcí predtým obývaných nemeckými a maďarskými obyvateľmi. ⁷⁷ Keď sa začal samotný proces opcie, UNRP síce propagovala pozitívne príklady, ale zároveň sa skutočne obávala zmenšenia svojej bázy, ale aj toho, aby neochota k presídleniu nevrhla tieň práve na

ňu. Pozornosť zároveň púta fakt – ako vyplýva zo situačnej správy Oblastného sekretariátu DS v Prešove z decembra 1946 – že samotní členovia UNRP pre ZSSR neoptovali. ⁷⁸

Na rozdiel od ostatných prejavovali komunisti vo všetkom lojalitu a maximálne vychádzali v ústrety sovietskej presídľovacej misii (hoci zo strany sovietskych predstaviteľov bolo komunistom vyčítané, že ich tlač nevenovala otázke opcie potrebnú pozornosť a nerobila príslušnú propagáciu akcie). Boli ochotní skoncovať s „ukrajinskou“ otázkou, ale súčasne sa taktiež (do určitej miery) báli, aby opcia pre ZSSR neoslabila autoritu KSS a jej politický vplyv i zázemie: „Z doterajšieho priebehu opcie je zrejmé, že len menšia čiastka Ukrajincov-Rusov žijúcich na východnom Slovensku bude optovať do ZSSR. (...) Už teraz je jasné, že opcia nevyrieši otázku Ukrajincov-Rusov v ČSR. Absolútna väčšina Ukrajincov-Rusov zostane v ČSR. Československo a ZSSR musia mať záujem na zmýšľaní a chovaní obyvateľstva žijúceho v pohraničných okresoch. Z tohto hľadiska pri doterajšom priebehu opcie vynoruje sa isté nebezpečie. Do ZSSR optujú totiž takmer výlučne len Ukrajinci-Rusi zmýšľania komunistického (táto pasáž v skutočnosti nezodpovedá realite – pozn. aut.). Nie je známy prípad, aby Ukrajinec, príslušník DS, optoval do ZSSR. Pričom od nás odchádzajú nielen členovia strany, ale aj funkcionári strany (okresný tajomník KSS vo Svidníku, okresný tajomník KSS v Bardejove Onufer a pod.). Organizačná sieť našej strany bude opciou silne narušená, alebo úplne zničená, pričom ale v týchto oblastiach stále ešte zostane veľký počet Ukrajincov-Rusov, na zmýšľaní ktorých nám musí stále záležať. Princíp dobrovoľnosti opcie nie je možno, ani radno porušiť. Akékoľvek priame alebo nepriame narušenie princípu dobrovoľnosti opcie by vyvolalo opačné účinky. Ľudia by sa naľakali a chránili by sa pred opciou trebárs aj tým, že by sa hlásili za Slovákov. Je jasné, že človek, ktorý zo strachu pred vývozom do ZSSR by zaprel svoju národnosť, nikdy nebude komunistom. (...) Z ukrajinských oblastí aj v minulosti odchádzali ľudia hŕfne do USA, Kanady a Južnej Ameriky a len prospeje tým krajom, keď z nich čiastka obyvateľstva odíde do Sovietskeho zväzu. Pritom však treba dbať na to, aby pozície našej strany na východnom Slovensku najmä v pohraničných oblastiach neboli vážne ohrozené.“ ⁷⁹

Je potrebné zdôrazniť, že viacerí slovenskí vládni predstavitelia zaujali kladný postoj k opcii a presídleniu „ukrajinskej“ menšiny do ZSSR, keďže týmto očakávali čiastkovú konsolidáciu zložitej politickej a sociálnej situácie

73 БАНАТ, І. *Волинська акція*, s. 28-29.

74 *ČSR a SSR 1945 – 1948. Dokumenty mezivládních jednání*, s. 247.

75 GAJDOŠ, Marián. Rusíni a Ukrajinci na Slovensku a činnosť UNRP. In: GAJDOŠ, Marián – KONEČNÝ, Stanislav – MUŠINKA, Alexander. *UNRP v dokumentoch*. Prešov, 2006, s. 20, 43; ŠUTAJ, Štefan. Ukrajinská otázka v činnosti politických strán na Slovensku (1944 – 1948). In: *Nové obzory*, roč. 30, 1988, s. 72-73.

76 BARNOVSKÝ, M. *Historické súvislosti opcie a presídlenia Rusínov-Ukrajincov v roku 1947*, s. 17-18.

77 KONEČNÝ, S. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajině a opcia občianstva ZSSR na Slovensku..., s. 36.

78 GAJDOŠ, M. – KONEČNÝ, S. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*, s. 60.

79 БАНАТ, І. *Волинська акція*, s. 156-157.

na východnom Slovensku. Predpokladali, že odsun časti obyvateľstva z tohto regiónu by v značnej miere prospel riešeniu ťažkých sociálnych aspektov aj v iných regiónoch Slovenska.⁸⁰ Ako už bolo uvedené, domnievali sa, že by sa mohla zopakovať situácia z prelomu 19. – 20. storočia, keď migrácia časti obyvateľstva do zaoceánskych a západoeurópskych krajín sa stala stimulátorom ozdravenia slabo vyvinutej ekonomiky a vyriešila zložité sociálne problémy regiónu, t.j. preľudnenosť dedín, chudobu obyvateľstva a pod.

Po zhodnotení situácie sa sovietska strana rozhodla celú akciu opcie a presídlenia do ZSSR pevne vziať do svojich rúk. Neúspech s bývalými ruskými emigrantmi v západnej časti republiky donútil sovietskych predstaviteľov zmeniť stratégiu a sústrediť svoju pozornosť na Slovensko. Vsadili najmä na intenzívnu propagandu opcie a presídlenia a jej horlivú agitáciu.

V januári 1947 sa čelní predstavitelia sovietskej opčnej misie presunuli do Bratislavy, kde rokovali ohľadom priebehu opcie s predsedom Zboru povereníkov G. Husákom, povereníkom vnútra M. Ferjenčíkom a povereníkom SNR vo veci sociálnej starostlivosti J. Šoltészom. Rokovali o rade otázok týkajúcich sa pobytu a činnosti sovietskej presídľovacej misie na Slovensku. Neskôr sa premiestnili ďalej na východ, navštívili takmer všetky okresné mestá vrátane Košíc a Prešova, kde dôkladne informovali miestne národné výbory o poverenej misii a žiadali ich o tesnú spoluprácu.⁸¹ „V najbližšej dobe sa k Vám dostavia členovia sovietskej misie, aby vec bližšie s Vami prediskutovali. Podporujte preto ich všetkými prostriedkami k vykonaniu ich úkolov a dajte im k dispozícii auto k ich urýchlenému a bezpečnému dopraveniu sa do ďalšieho okresu“ – hlásil obežník Úradu hlavného zástupcu vlády československej republiky pre opciu a presídlenie občanov ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti z ČSR do ZSSR v Prahe.⁸²

Propaganda opcie a presídlenia bola posilnená najskôr prostredníctvom tlačených letákov a vyhlášok. V ruskom a slovenskom jazyku ich vyvesovali MNV na verejných miestach v obciach na celom Slovensku – aj v čisto slovenských okresoch na strednom a západnom Slovensku. Maximum pozornosti sa však sústredilo hlavne na východné Slovensko.⁸³ Miestnym národným výborom v regióne sa nariaďovalo: „Realizácia dohody vlády ZSSR a vlády ČSR zo dňa 10. júla 1946 o opcii a presídlení občanov ruskej, ukrajinskej alebo bieloruskej národnosti vyžaduje široké informovanie obyvateľ-

stva. Za týmto účelom sú alebo budú Vám zaslané príslušné vyhlášky. Je totiž bezpodmienečne nutné vyvesiť ich na miestach verejne prístupných, aby vyšli riadne pre všeobecnú známosť“.⁸⁴

Východné Slovensko bolo v ďalšom období zaplavené sovietskymi agitátormi uskutočňujúcimi príslušnú masovú agitáciu medzi miestnymi Rusínmi. V mestách a obciach východného Slovenska boli zvolávané zhromaždenia občanov, na ktorých obyvateľov verbovali na opciu a presídlenie do ZSSR. Súčasne ľuďom sľubovali prosperitu v „spravodlivej a čestnej“ krajine sovietskych, krásnu budúcnosť, dostatok a neobmedzené možnosti: pôdu, prácu, bezplatné školstvo a zdravotníctvo, veľkolepé príbytky a hospodárstva po voľňských Čechoch, možnosť zobrať si so sebou obilie, domáce a poľnohospodárske náradie ako aj vlastný dobytok. Sľubovali (ale nikdy nespĺnili), že v prípade nespokojnosti im sovietske úrady umožnia čo najrýchlejší návrat do vlasti. Jednoducho propagovali opciu tak, ako to chcel chudobný a mnohohodný roľník počuť. Ako uviedol historik S. Konečný, pracovníci sovietskych presídľovacích komisií – agitátori boli v obciach prijímaní spravidla s dôverou. „Ľudia dostávali zvyčajne uspokojivé odpovede, hoci ich záujem na mieste sa presvedčiť o výhodách budúcich domovov prostredníctvom vyslaných zástupcov nebol akceptovaný“.⁸⁵

Napriek nekonečným sľubom pracovníci sovietskej opčnej misie a ich agitátori často zabúdali spomenúť aj tie negatívne stránky sovietskej reality. Zabúdali hovoriť o neľútostnom hladu, ktorý objal takmer celú Ukrajinu a kulminoval akurát na prelome rokov 1946 – 1947, o podvyživených sovietskych ľuďoch migrujúcich po celej krajine v snahe nájsť kúsok chleba a úkryt nad hlavou, o obrovských materiálnych škodách spôsobených vojnou, o bojoch v súvislosti s likvidáciou pozostatkov UPA a z toho vyplývajúceho zatýkania a deportácií civilistov na Sibír a pod.

Z druhej strany – po podaní protestnej nóty sovietskou vládou – sa aj československé, respektíve slovenské vládne orgány intenzívnejšie začali prejavovať a vyvíjať činnosť na propagáciu opcie a presídlenia do ZSSR. Napríklad začiatkom januára 1947 Povereníctvo vnútra v Bratislave v tomto duchu vyzývalo ONV na Slovensku, aby sa v propagácii opcie zamerali najmä na potencionálnych optantov. Uviedlo: „Všetky v úvahu prichádzajúce osoby je potrebné upozorniť na právo opcie a vyzvať ich, aby opčné vyhlásenie podávali u uvedených opčných orgánov“.⁸⁶ Podobne aj rajónne opčné komisie za-

80 Tamtiež, s. 27-28.

81 ŠA v Prešove pob. Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, k. 8, č. 406/1946 prez. List UNRP.

82 ŠA v Prešove pob. Humenné, f. ONV Humenné 1945 – 1948, k. 4, č. 121/1947 prez. Nariadenie hlavného zástupcu vlády ČSR pre opciu a presídlenie č. 3121 z 18. 12. 1946.

83 ŠA v Košiciach pob. Košice, f. ONV Košice-okolie 1945 – 1948, k. 225, č. 34163/1947 adm.

84 ŠA v Prešove pob. Humenné, f. ONV Humenné 1945 – 1948, k. 4, 121/1947 prez. Nariadenie hlavného zástupcu vlády ČSR pre opciu a presídlenie č. 3121 z 18. 12. 1946.

85 KONEČNÝ, S. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku..., s. 35.

86 ŠA v Bytči pob. Žilina, f. ONV Žilina 1945-1948, k. 192, č. 357/1947 adm. Obežník PV.

čala československá strana vybavovať rovnakým počtom personálu, aký mali komisie zo sovietskej strany. Rozbehla sa aj užšia spolupráca i komunikácia so sovietskymi predstaviteľmi. Popri sovietskych agitátoroch začali pôsobiť miestni aktivisti, ako ináč, komunistického zmýšľania, ktorí ani zďaleka nevedeli o situácii a pomeroch v Sovietskom zväze a nemali ani potuchu, ako sa na ukrajinskej Volyni žije. Napriek tomu svojich krajanov agitovali a verbovali na presídlenie do ZSSR. Často slúžili vzorom, keďže sa sami prihlásili k opcii a presídleniu na ukrajinskú Volyň.

Rovnako aj slovenskí komunisti zobrali na vedomie výčitky sovietskej opčnej misie a začiatkom roku 1947 na stránkach svojich tlačových orgánov rozbehli mohutnú kampaň na propagáciu opcie a presídlenia do ZSSR. Napríklad na stránkach „*Pravdy*“ sa podrobne komentovali súvislosti spojené s opciou – nariadenia opčných komisií, vyhlásenia kompetentných predstaviteľov ČSR a ZSSR, niektoré inštrukcie a nariadenia.⁸⁷ Oveľa silnejšia propaganda prebiehala na stránkach „*Východoslovenskej pravdy*“, ktorá pokrývala východoslovenský región – hlavné dejisko opcie a presídlenia do ZSSR. Od dementovania poplašných správ a chýrov rozširovaných na východnom Slovensku v roku 1946, prešla v roku 1947 „*Východoslovenská pravda*“ do podrobného informovania obyvateľstva o realizácii akcie tohto druhu. Hlavné miesto v kampani zaberalo vychvaľovanie pomerov a situácie v ZSSR. Sovietsky zväz v nej vystupoval ako hospodársky gigant, najdemokratickejšia krajina s humánnym a spravodlivým politickým i sociálnym systémom, ako krajina slobody, poriadku a neobmedzených možností.⁸⁸

Všetko totiž malo prilákať obyvateľstvo na presídlenie do ZSSR. Jednoducho takto podávané správy – popisujúce život v ZSSR, museli byť pre chudobného a málo vzdelaného roľníka vojnou zničeného a v problémoch sa utápajúceho východného Slovenska veľmi lákavou ponukou na začatie nového života v susednej socialistickej a slovanskej veľmoci. Iste je namieste názor, že intenzívna agitácia i propaganda opcie a presídlenia do ZSSR uskutočnená sovietskymi agitátormi, domácimi štátnymi a komunistickými orgánmi, bola najdôležitejším činiteľom získavania obyvateľstva pre ZSSR.

Práve pod vplyvom dôslednej sovietskej agitácie a komunistickej propagandy sa po určitom čase časť východoslovenského obyvateľstva začala prikláňať k tejto myšlienke a neskôr súhlasila s optovaním sovietskeho štátneho občianstva a presídlením sa na ukrajinskú Volyň. Tí najodvážnejší boli sprá-

87 Pozri: *Pravda*, január – apríl 1947.

88 Pozri ŠMIGEL, Michal. Komunistická propaganda a agitácia ako rozhodujúci faktor opcie a presídlenia do Sovietskeho zväzu v roku 1947. In: *Věstník grantu KSČ a radikální socialismus v Československu 1918 – 1989*, č. 10, 2004, s. 32-33.

vidla z radov najchudobnejších zložiek obyvateľstva, ktorí utekali od biedy a nedostatkov. Boli to zväčša chudobné a mnohohodtné rodiny východného Slovenska, ktoré sa odhodlali ísť hľadať krajší život za hranicami vlasti (táto zložka bola najpočetnejšia medzi optantmi). Ďalej agitovali už medzi sebou, jeden druhého, brat brata, kmotra, suseda, kamarátov, aby mali okolo seba niekoho blízkeho.

Na presídlenie sa zapisovali aj osoby, ktoré sa cítili byť Rusmi či Ukrajincami. Takisto mládež zlákaná možnosťou štúdia na sovietskych vysokých školách, samotné matky – vdovy, ktoré stratili manželov na sovietskom fronte, komunisti, odbojármi, ale aj majetnejší občania, ktorých vábili české majetky na Volyni. Napokon aj tí, ktorí obdivovali ZSSR – ako slovanskú krajinu, socialistickú veľmoc a víťaza druhej svetovej vojny. Ako uviedol na stránkach svojej publikácie Š. Kruško: „Chorí išli hľadať lepšiu klímu, ukrivdení spravodlivosť“.⁸⁹ Všetci chceli zažiť aspoň trošku dobra na vychválených čiernozemiach Ukrajiny, na zemi, o ktorej s nadšením hovorili starší rodáci, ktorí tam bojovali na frontoch prvej svetovej vojny.

Ľudia sa zapisovali na opciu, i keď celkovo ani nerozumeli zmyslu tohto slova. Nikto z nich nikdy nečítal a nevidel text zmluvy, na základe ktorej sa mali presídlieť do Sovietskeho zväzu. Nerozumeli ani tomu, prečo v ich presídľeneckých listoch vydaných pracovníkmi sovietskej opčnej misie, majú zaznamenanú národnosť niektorí ruskú, iní ukrajinskú alebo dokonca bieloruskú. Sovietski predstavitelia rýchlo vynašli spôsob, ako z Rusínov spraviť Rusov, Ukrajincoch či Bielorusov – tak, aby to zodpovedalo obsahu Dohody. Napríklad, všetkým sedemdesiatim štyrom občanom z obce Kamienka okresu Stará Ľubovňa v zozname optantov sovietsky komisár napísal ruskú národnosť, ktorú potvrdil svojím podpisom aj zástupca československej vlády v Bardejove.⁹⁰

Popri Rusínoch sa k opcii hlásili aj občania z čisto slovenských obcí na východnom Slovensku. Ale aj občanov českej, slovenskej, maďarskej, židovskej a dokonca aj rómskej národnosti zmanipulovaná štatistika zapísala do dejín ako „československých optantov ruskej, ukrajinskej i bieloruskej národnosti“, presídlených na územie ukrajinskej Volyne. Potvrdením uvedeného je napríklad prípad Róma A. Dicka, obyvateľa obce Becherov v Bardejovskom okrese, ktorý sa v sprievodných dokumentoch uvádza ako Rus.⁹¹

89 КРУШКО, С. Оптанты, s. 57-58.

90 Slovenské národné múzeum – Múzeum ukrajinsko-rúsinskej kultúry (SNM – MU-RK) Svidník, f. KVR – optácia /netriedený inventár/. Zoznam presídľencov – optantov z obce Kamienka okresu Stará Ľubovňa.

91 КРУШКО, С. Оптанты, s. 57.

Najviac ľudí sa zapísalo na opciu z okresu Bardejov, celkovo 479 rodín – 2265 osôb (podľa iného zdroja to bolo až 551 rodín).⁹² Ďalej z okresu Sabinov 470 rodín, spolu 2142 osôb. Na treťom mieste bol okres Svidník – 420 rodín, celkovo 1695 osôb. Z obce Jakubany (okres Stará Ľubovňa) sa s okolitými osadami prihlásilo k opcii pre ZSSR 111 rodín (506 osôb) a z obce Cigelka 71 rodín (319 osôb), čo je takmer najviac zo všetkých obcí. Ďalej nasledovali obce Hodermark (dnes Ihľany) Kežmarského okresu 68 rodín – 270 osôb, Lukov Bardejovského okresu 59 rodín – 266 osôb, Lutina Sabinovského okresu 43 rodín – 263 osôb, atď. Z obce Livovská Huta okresu Bardejov pre ZSSR optovalo a neskôr sa aj presídlilo 31 rodín na čele so starostom, čím v obci zostalo iba 16 rodín. V obci Cigelka zostalo 34 rodín, 71 optovalo pre ZSSR. V obci Križe zostalo 22 rodín, 23 sa rozhodlo pre presídlenie na Volyň.⁹³ Postupne sa takýmto spôsobom vyľudňovali viaceré obce v okresoch Bardejov, Svidník, Snina, Medzilaborce, Stropkov, Sabinov, Stará Ľubovňa a iné.

Napriek všetkým skutočným ťažkostiam sprevádzajúcich opciu, 27. januára 1947 o 13.12 hod. sa z bardejovskej železničnej stanice podarilo vypraviť prvý vlak s východoslovenskými optantmi do ZSSR. Mal 14 vagónov a viezol prvých 140 osôb, obyvateľov obce Lukov Bardejovského okresu. Pri tejto príležitosti pricestovali do Bardejova vysokí sovietski funkcionári: veľvyslanec ZSSR v Prahe V. Zorin, generálny konzul ZSSR v Bratislave N. J. Demianov, hlavný splnomocnenec vlády ZSSR pre opciu a presídlenie A. Mogila, generálny riaditeľ transportu L. Soboliev. Odprevadiť presídľujúcich sa občanov prišiel aj predseda bardejovského ONV evanjelický farár Juraj Raab a ďalší miestni funkcionári. Celá odchádzajúca vlaková súprava bola vyzdobená zástavami ZSSR a ČSR, portrétmi V. Lenina, J. Stalina a E. Beneša.⁹⁴ K zhromaždeným odchádzajúcim občanom obce Lukov prehovoril najskôr splnomocnenec vlády ZSSR A. Mogila, ktorý vo svojej reči prisľúbil optantom, že „budú usídlení v bohatých českých kolóniách“.⁹⁵ Potom odovzdal slovo veľvyslancovi V. Zorinovi. Ten pred optantmi predniesol slávnostný prejav, v ktorom okrem iného poznamenal: „Idete do krajiny slobody a demokracie a stanete sa plnoprávnymi občanmi veľkej sovietskej zeme. Tam, v úrodnej zemi ukrajinskej sovietskej Volyne, sa vy sami presvedčíte o klamstve propagandy, ktorú šíria nepriatelia Sovietskeho zväzu. My, sovietski predstavitelia, sme zvyknutí hovoriť národu pravdu. A ja vám dnes hovorím,

že Sovietsky zväz čaká na vašu prácu, na vašu pomoc v obnove vrahom zničenej krajiny“. V závere svojho prejavu V. Zorin zaželel odchádzajúcim v novej vlasti veľa zdraru.⁹⁶

V ten istý deň v neskorších popoludňajších hodinách vypravili z Bardejova aj druhý transport optantov. Na ďalší deň, 28. januára 1947, predpoludním odišli dva transporty optantov do ZSSR z Levoče a Podolíncu.⁹⁷ V období od 27. januára do 17. apríla 1947 z bardejovskej železničnej stanice bolo vypravených celkovo 794 vagónov s 3 535 presídlencami z okresov Bardejov a Svidník. Podobne zo Sabinovského okresu v období od 4. februára do konca apríla 1947 zo staníc Sabinov, Lipany, Plaveč a Orlov bolo vypravených okolo 3000 presídlencov.⁹⁸ Ďalšie súpravy odchádzali z Levoče, Podolíncu, Kežmarku, Prešova, Sniny, Humenného, Medzilaboriec a iných okresov podľa harmonogramu.

Komunistická tlač aj v ďalšom období venovala presídleniu do ZSSR zvýšenú pozornosť. Informovala o „pompézosti“ odchodu optantov do ZSSR, snažila sa materiál podať tak, aby vyzeral ako slávnosť, ako „začiatok novej cesty do života“. Sovietskych predstaviteľov vykresľovala ako čestných, dobrosrdečných a milých ľudí. Všetko malo totiž prilákať aj ostatných, ešte nerozhodnutých alebo váhajúcich v presídlení do Sovietskeho zväzu. Aj samotná organizácia odchodu transportov bola detailne premyslená – štátne zástavy, portréty „vodcov“ národov, slávnostné vystúpenia miestnych československých a sovietskych predstaviteľov, orchestrová hudba na železničných stanicích, oficiálne hymny, priaznivé ohlasy tlače – tak, aby odchod bol doslova veľkolepý. Ten mal zapôsobiť na ďalších potencionálnych optantov pre ZSSR. Bola to opäť iba forma agitácie a propagandy.

Za komunistami nezaostávala ani „Prjaševščina“. V jednom zo svojich vydaní uverejnila článok pod názvom „Proščajte moje milyje Karpaty“. Pozoruhodným v tomto článku bolo poďakovanie Ivana Karafu, optanta z obce Lukov v Bardejovskom okrese, ktorý ďakoval vládám ZSSR a ČSR, že „oni umožnili sa nám vrátiť do našej vlasti“. Okrem iného I. Karafa uviedol: „My odchádzame s nádejou, že oslobodená Československá republika smelo pôjde po stopách progresívneho Východu, že ona bude hrdosťou veľkej slovanskej rodiny. Nech žijú a budujú svoju svetlú budúcnosť všetky slovanské národy, nech žije náš veľký a múdry vodca – Stalin!“⁹⁹

* * * * *

92 ŠA v Prešove pob. Bardejov, f. ONV Bardejov 1945 – 1960, k. 115, č. 22/1952 adm. Nariadenie KNV v Prešove č. 28/1952 tajné.

93 Роговняк БАНАТ, І. Волинська акція, s. 33.

94 *Východoslovenská pravda*, 29. januára 1947.

95 *Демократический голос*, 16. februára 1947.

96 *Východoslovenská pravda*, 29. januára 1947.

97 *Východoslovenská pravda*, 29. januára 1947.

98 БАНАТ, І. Волинська акція, s. 35.

99 *Пряшевицина*, 3. apríla 1947.

V literatúre, ktorá sa venovala problematike opcie na Slovensku v povojnových rokoch, vo viacerých prípadoch dochádzalo ku spájaniu procesov optovania sovietskeho štátneho občianstva a presídlenia na územie ZSSR na základe Dohody z 29. júna 1945 a Dohody z 10. júla 1946. Opcia na základe druhej opčnej dohody bola označovaná za proces, ktorý vyplýval zo zmluvy o odstúpení Podkarpatskej Rusi Sovietskemu zväzu. Dialo sa to aj napriek tomu, že okolnosti, respektíve udalosti k nim vedúce, samotný legislatívny proces ich zrodu a ich realizácia (až na presídlenie), mali svoje podstatné odlišnosti. Je však pravdou, že sa uskutočnili na tom istom obyvateľstve, obývajúcim severovýchodné okresy Slovenska. Ako uviedol S. Konečný, problém spočíval v tom, že „v podstate sa obe zmluvy realizovali v úplne rovnakom čase a v totožných podmienkach, preto neraz dochádzalo k interferencii oboch akcií, k ich spĺyvaniu a k nedostatočnej transparentnosti. Udržiavanie stáleho prehľadu a štatisticky dôsledné selektovanie spôsobovalo často starosti samotným realizátorom, nehovoriac o výskumníkoch“.¹⁰⁰

S príchodom sovietskej opčnej misie do Československa 6. decembra 1946 vedenej hlavným splnomocnencom vlády ZSSR A. Mogilom, sa realizácia opcie a presídlenia na základe Protokolu k Dohode z 29. júna 1945 stáva takpovediac neprehľadnou a to v dôsledku začatia prác spojených s uskutočnením (druhej) opcie podľa Dohody z 10. júla 1946. V podstate od 7. decembra 1946 opcia podľa Protokolu k Dohode z 29. júna 1945 a na základe Dohody z 10. júla 1946 sa realizovali súbežne a v rovnakých podmienkach. To znamená, že všetky nami uvedené okolnosti a problémy, ktoré sprevádzali od decembra 1946 opciu na základe druhej opčnej zmluvy, sa v podstate vzťahovali aj na proces optovania sovietskeho občianstva na báze Protokolu k Dohode o Zakarpatskej Ukrajine. Je však potrebné podotknúť, že osoby, ktoré mali záujem optovať v prospech ZSSR, boli opčnými komisiami osobitne rozdeľované na tých, kto optoval na základe Protokolu k Dohode z 29. júna 1945 a Dohody z 10. júla 1946, čomu nasvedčuje aj dobová dokumentácia.¹⁰¹ Inými slovami rozdiel medzi realizáciou opcií na základe prvej opčnej dohody (1945) a na základe druhej opčnej zmluvy (1946) bol len vo formálnom rozdelení optantov do osobitných výkazov (aby to „sedelo“ po právnej stránke a zodpovedalo naplneniu oboch dohôd), ich presídlenie do ZSSR sa realizovalo jednotne a všetci smerovali na ukrajinskú Volyn.

¹⁰⁰ KONEČNÝ, S. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku..., s. 31.

¹⁰¹ SNM – MU-RK Svidník, f. KVR – optácia /netriedený inventár/. „Přehledy zapsaných občanů ruské, ukrajinské a běloruské národnosti, majících právo opce v rajonů působnosti. Celkový súhrn“.

Z oficiálnych údajov – z obidvoch Protokolov o výsledkoch prác, spojených s presídlením československých občanov z ČSR do ZSSR podpísaných 25. júna 1947 v Prahe vyplýva, že samotné presídlenie sa realizovalo od 26. januára (v skutočnosti od 27. januára) 1947 do 10. mája 1947¹⁰² a bolo presídlených z teritória ČSR do ZSSR – na územie ukrajinskej Volyne celkovo 2 841 rodín – 12 401 osôb československých optantov, z toho z východného Slovenska bolo presídlených 2 665 rodín – 12 015 osôb.¹⁰³

Tab. 1. Celkový počet československých optantov presídlených v roku 1947 do ZSSR na základe Protokolu k Dohode z 29. júna 1945 a na základe Dohody z 10. júla 1946 podľa jednotlivých opčných rajónov v Československu¹⁰⁴

Presídlenecý rajón	Na základe Protokolu k Dohode z 29. júna 1945		Na základe Dohody z 10. júla 1946		Spolu na základe dvoch opčných dohôd	
	rodín	osôb	rodín	osôb	rodín	osôb
Praha	-	-	109	236	109	236
Plzeň	-	-	32	70	32	70
Brno	-	-	23	56	23	56
Bratislava	-	-	12	24	12	24
Bardejov	603	3046	678	2858	1281	5904
Humenné	19	83	219	968	238	1051
Medzilaborce	131	543	575	2545	706	3088
Prešov	33	173	407	1799	440	1972
Celkovo:	786	3845	2055	8556	2841	12 401

¹⁰² NA ČR Praha, f. MV – nová registratura, k. 1870-1875, č. 7616. „Protokol o celkovém výsledku opce a přesídlení občanů ruské, ukrajinské a běloruské národnosti z Československa do SSSR.“ Praha, 25. júna 1947.

¹⁰³ Na druhej strane 9. mája 1947 z ukrajinského mestečka Luck odišla posledná 87. vlaková súprava českých reemigrantov, ktorá o dva dni dorazila na územie Československa. Týmto sa vlastne končí celá akcia opcie a vzájomného presídlenia medzi Československou republikou a Sovietskym zväzom na základe Dohody z 10. júla 1947. Záverečný protokol o ukončení práce československo-sovietskej komisie pre opciu a presídlenie z 14. septembra 1949 konštatuje, že zo ZSSR sa do Československa presídlilo 10 912 rodín volynských Čechov, čo je 33 077 osôb. A MZV ČR Praha, f. MZV, k. 8/1949. Záverečný protokol o ukončení práce československo-sovietskej komise pro opci a přesídlení. Moskva, 14. 9. 1949. O presídlení Čechov a Slovákov – optantov zo Zakarpatska podľa Protokolu k Dohode z 29. júna 1945 pozri: GAJDOŠ, Marián. Optácia a činnosť Oblastnej úradovne Osídľovacieho úradu v Košiciach. In: *Čo dala – vzala našim rodákom optácia. Zborník z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia*. [Ed.:] M. Gajdoš. Košice – Prešov, 2002, s. 43-49; GAJDOŠ, Marián – SJUSKO, Ivan. Optácia obyvateľov Zakarpatska v československo-sovietskych vzťahoch v rokoch 1945 – 1947. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 2, 1999, č. 3 (www.saske.sk/cas/3-9/gajdos.html); KONEČNÝ, S. Zmluva o Zakarpatskej Ukrajine a opcia občianstva ZSSR na Slovensku..., s. 34-35; VACULÍK, J. *Hledali svou vlast*, s. 10-21; ВОВКАНИЧ, И. *Чехословакия в 1945 – 1948 годах*, s. 258-260; ВОВКАНИЧ, И. – СЮСКО, И. Оптация між ЧСР та СРСР в 1945 – 1947 рр. та проблеми мови і освіти. In: *Човек а spoločnosť*, roč. 3, č. 1, 2000 (www.saske.sk/cas/1-2000/index.html).

¹⁰⁴ NA ČR Praha, f. MV – nová registratura, k. 1870-1875, č. 7616. „Repatriace a opce ČSR – ZSSR“.

Aj v tomto prípade sa však štatistiky rôznia. Napríklad v „Abecednom zozname československých občanov ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti presídlených z územia ČSR do USSR“, ktorý sa nachádza v ukrajinskom archíve, na 161 stranách sa udáva 2890 priezvisk hláv rodín a jednotlivcov.¹⁰⁵ Z 21 okresov *východného Slovenska* (celkovo 233 obcí) sa do ZSSR presídlilo 2 574 rodín – 11 607 obyvateľov východného Slovenska. Z ostatného Slovenska sa presídlilo ďalších 11 rodín – 24 osôb, čo v konečnom dôsledku znamená 2 585 rodín, čiže 11 631 osôb československých optantov.¹⁰⁶

Podľa našich odhadov z celkového počtu československých optantov, ktorí sa v roku 1947 presídlili do ZSSR, okolo 75 % tvorili Rusíni, okolo 10 % Slováci (najmä zo zmiešaných manželstiev), do 10 % Rusi a Ukrajinci (emigranti a ich potomkovia), ostatok tvorili Česi, Maďari, Poliaci, Židia, Bielorusi, Rómovia a príslušníci iných národností. Na porovnanie I. Vanat konštatuje, že na základe dvoch opčných dohôd sa do Sovietskeho zväzu presídlilo 96,88 % Ukrajincov z Prjaševščiny.¹⁰⁷

Výsledky opcie a presídlenia do ZSSR nespĺnili očakávania žiadnej zo zainteresovaných strán. Sklamanie sovietskych orgánov spočívalo v tom, že sa im nepodarilo nadobudnúť plánovaný recipročný počet optantov. A dokonca tí, čo do ZSSR optovali, neboli spokojní a od samého začiatku hľadali rôzne spôsoby a cesty o spätný návrat do vlasti. V Československu sa nevydarilo spraviť masový nábor ľudí, ktorí by s nadšením išli budovať vojnou zničené sovietske národné hospodárstvo. Zároveň tu nebolo možné uskutočniť scenár, ktorý bez problémov prebehol v priľahlom juhovýchodnom Poľsku.

Sklamaní zostali aj tí, ktorí verili, že presídlením časti obyvateľstva do ZSSR dosiahnu určitú konsolidáciu kritickéj povojnovej situácie na východnom Slovensku a zároveň vyriešia „ukrajinskú“ otázku v Československu.

Najväčšie sklamanie a v niektorých prípadoch aj osudné tragédie zažili samotní optanti. Ľudia, ktorí sa vybrali hľadať lepší život v krajine soviетov, veľmi rýchlo pochopili, že pre vlastnú naivitu a neznalosť ozajstných pomerov v ZSSR sa dali naverbovať sovietskou propagandou. Prvý kontakt so sovietskou realitou aj u tých najodvážnejších vyvolal sklamanie a strach z budúcnosti v novej socialistickej vlasti, občianstvo ktorej si dobrovoľne zvolili.¹⁰⁸

105 ДАПО Рівне (Ukrajina), ф. 654, оп. 35, с. 1-161. „Abecedný zoznam československých občanov ruskej, ukrajinskej a bieloruskej národnosti presídlených z ČSR do USSR.“

106 ŠMIGEL, Michal – KRUSKO, Štefan: *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947): na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*. Bratislava, 2011, s. 304-310.

107 БАНАТ, І. Волинська акція, с. 40.

108 Pozri ŠMIGEL, M. – KRUSKO, Š. *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947)*..., s. 163-210.

Nálady a obavy rusínskeho obyvateľstva po skončení opcie a presídlenia do ZSSR ONV v Kežmarku charakterizoval týmito slovami: „znepokojenie medzi obyvateľstvom rusínskej národnosti spôsobuje to, že či budú musieť všetci Rusíni odísť do ZSSR a optovať pre ZSSR. Tí, ktorí zostali, radšej by žili v ČSR“. ¹⁰⁹ Podráždenosť bola pozorovaná aj medzi rusínskou inteligenciou (najmä učiteľmi). Hovorili: „Už nám dajte pokoj s tou opciou“. ¹¹⁰

Úzkosť rusínskeho obyvateľstva z presídlenia do ZSSR pokračovali aj v ďalších rokoch. Napríklad ešte aj koncom roku 1948, dôverník III. odboru Povereníctva vnútra hlásil o zmýšľaní Rusínov nasledovné: „Ako to bude, nikto nevie, môže sa stať, že v budúcnosti bude podpísaná medzi ZSSR a ČSR nejaká zmluva, na základe ktorej všetci Rusíni či Ukrajinci budú presťahovaní do ZSSR. Preto dnes každý Rusín vďačne sa hlási k národnosti slovenskej, len aby zostal tu“. ¹¹¹ V tejto súvislosti púta pozornosť článok „Slovensko-rusínske bratstvo“ uverejnený v „Ozvene“ začiatkom augusta roku 1947. Autor Dušan Seman v ňom poukazoval na tendencie a rozhodnutie Rusínov východného Slovenska o asimiláciu so Slovákmi: „Na optovanie v prospech ZSSR podľa dohody sovietsko-československej neprihlásilo sa toľko Rusínov, koľko očakávali v kruhoch UNRP, ba ako počuť, v niektorých krajoch Rusínmi obývaných, vzniká hnutie zbližiť sa s etnikom slovenským prirodzenou asimiláciou. (...) Po odchode istého množstva Rusínov do ZSSR po optovaní, ozýva sa túžba po úzkom zomknutí s národom slovenským, odvolávajú na to, že slovenský a rusínsky ľud na východnom Slovensku tvorí jednotný geopolitický a hospodársky celok.“ ¹¹²

Uvedené tendencie napokon mali svoju logiku a ako ukázala prax nasledujúcich rokov počet obyvateľov, ktorí sa predtým hlásili k rusínskej národnosti, začal skutočne rapídne klesať. Podľa S. Konečného, výsledky sčítania ľudu roku 1950 prekvapili vedenie UNRP, ktoré po vojne rátalo s počtom asi 150 000 Rusínov, no revízia sčítania obyvateľstva potvrdila, že ich počet na severovýchodnom Slovensku klesol o 45,1 %, kým počet Slovákov stúpol o 65,6 %. ¹¹³

Nemenej dôležitou je otázka, týkajúca sa analýzy samotnej českosloven-

109 ŠA v Levoči pob. Poprad, f. ONV Kežmarok 1945 – 1948, k. 29, č. 2/1947 prez. Situačná správa č. 2/1947.

110 ŠA v Levoči pob. Stará Ľubovňa, f. ONV Stará Ľubovňa 1945 – 1960, k. 112, č. 198/1950 prez.

111 BARNOVSKÝ, M. *K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku*, s. 68.

112 *Ozvena*, 8. augusta 1947.

113 KONEČNÝ, Stanislav. Rusíni/Ukrajinci ako fenomén slovenskej politiky. In: *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*. Bratislava, 2000, s. 143.

sko-sovietskej dohody z 10. júla 1946 z hľadiska medzinárodného práva. To-
 tiž v doterajších rozpracovaniach tejto problematiky, o procese plynúcom
 z uvedenej Dohody sa ináč ako o *opcii* nehovorilo. Veď takto znelo oficiálne
 pomenovanie medzištátnej dohody a tento názov sa v historiografii ujal natr-
 valo. Zaujímavým je však ten fakt, že samotní optanti, presídlení v rámci Do-
 hody na územie ukrajinskej Volyne, tento akt označovali za proces *výmeny*
obyvateľstva. Už v spomínanej sťažnosti optantov (vypracovanej pod vede-
 ním právnika, absolventa Moskovskej štátnej univerzity JUDr. Jozefa Maru-
 sina), adresovanej v roku 1963 N. Chruščovovi a J. Lenártovi, názor o výme-
 ne obyvateľstva zaznieva niekoľkokrát.¹¹⁴

Je potrebné uviesť, že klasická optcia vždy nadväzuje na teritoriálnu zme-
 nu, respektíve odstúpenie (postúpenie), prechod časti územia aj s obyvateľ-
 stvom pod suverenitu iného, zväčša susedného štátu. V dôsledku toho je mož-
 ná optcia – voľba medzi občianstvom doterajším alebo novým – a presídlenie
 obyvateľstva bývajúcего na uvedenom území (ako to bolo v prípade optcie
 obyvateľstva na základe Protokolu k Dohode o odstúpení Podkarpatskej Rusi
 Sovietskemu zväzu z 29. júna 1945). V tomto prípade sa skutočne dá hovo-
 riť o klasickej optcii.

Na rozdiel od prvej optcie, ktorá sa vzťahovala na jednej strane na Čechov
 a Slovákov (žijúcich na odstúpenom území) a na strane druhej na Ukrajincov
 a Rusov (obývajúcich hraničné teritórium), druhá povojnová optcia na zákla-
 de československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946 bola rozšírená aj na čes-
 koslovenských občanov bieloruskej národnosti (ktorí sa na uvedenom území
 nevyskytovali) a čo je najdôležitejšie, v prípade druhej optcie nešlo o územ-
 ný zmenu.

Ďalšou zvláštnosťou optcie na základe Dohody z 10. júla 1946 bol fakt, že
 sa nevzťahovala na obyvateľstvo určitej časti územia, ale na osoby z celého
 teritória Československa. Ďalej optantom neumožňovala optovať (nado-
 budnúť) sovietske občianstvo a zostať na území ČSR, ale museli sa *povinne*
vysťahovať na teritórium ZSSR. Už len tieto uvedené fakty vnášajú do celej
 problematiky určité nezrovnalosti a to s ohľadom na zákonitosti optcie ako ta-
 kej. Práve v tejto súvislosti V. Outrata, jeden z interpretov medzinárodného
 verejného práva, poznamenáva: „Medzinárodnou zmluvou môže byť vyme-
 dzená optcia i mimo prípad územných zmien. Keďže dôvodom tu býva vzá-
 jomné zjednodušenie národnostných pomerov v oblastiach s národne zmieša-
 ným obyvateľstvom, hovorí sa v týchto prípadoch o *výmene obyvateľstva*“.¹¹⁵

Výmena obyvateľstva sa v podstate neodlišuje od optcie. Takisto sa usku-
 točňuje na základe medzinárodnej zmluvy a na základe dobrovoľnosti. Na
 rozdiel od optcie, ktorá nemusí byť vždy spojená s vysťahovaním, výmena
 je automaticky spojená s vysťahovaním. Zároveň kategórie osôb, ktorým sa
 umožňuje výmena, sa určujú na národnostnom, náboženskom, prípadne inom
 princípe.¹¹⁶ Uvedené znaky výmeny obyvateľstva teda v plnej miere zodpove-
 dajú procesu optcie a presídlenia do ZSSR na základe Dohody z 10. júla 1946.

S ohľadom na vyššie uvedené je teda možné konštatovať, že vláda ČSR
 síce označila proces ako optciu a presídlenie, v skutočnosti išlo o *proces vý-
 meny obyvateľstva* zo Sovietskym zväzom. Cieľom tejto výmeny obyvateľ-
 stva bol hlavne návrat českej volynskej minority do vlasti, za ktorých vláda
 bola ochotná obetovať v prospech ZSSR najmä obyvateľov severovýchodného
 Slovenska. Vláda povojnovej ČSR zároveň sledovala tým aj skrytý zámer,
 t.j. zjednodušiť komplikované etnické a sociálno-ekonomické pomery na ná-
 rodnostne zmiešanom území východného Slovenska s ohľadom na situáciu,
 ktorá sa v tomto regióne vytvorila v rokoch po druhej svetovej vojne.

Vzhľadom na obdobie, v ktorom sa Dohoda o optcii a vzájomnom presídlení
 formovala a realizovala, treba brať do úvahy tú skutočnosť, že českosloven-
 ská vláda nemohla otvorene hovoriť o *výmene* (alebo ako to bolo v prípade
 Poľska – evakuácii) *obyvateľstva*, čím by de facto postavila tzv. českosloven-
 ských Ukrajincov a Rusov, respektíve Rusínov na jednu úroveň s maďarským
 obyvateľstvom (obvineným z rozbitia republiky, podpory iredenty či kola-
 borácie s fašizmom), ktoré bolo vymenené za Slovákov z Maďarska. Navy-
 še takýto krok by spôsobil nielen rezolútne protesty rusínskeho obyvateľstva
 a paniku na východnom Slovensku, respektíve prispel k ešte väčšej kompli-
 kácii situácie v tejto oblasti, ale zároveň by aj spochybnil slovanskú politickú
 orientáciu Československa, všadeprítomnú v tomto povojnovom období. Do-
 mnievame sa, že práve v dôsledku týchto faktov, československá vláda volila
 miernejší názov akcie, ktorú uskutočnila v roku 1947 v republike.¹¹⁷

116 MRÁZ, S. – POREDOŠ, F. – VRŠANSKÝ, P. *Medzinárodné verejné právo*, s. 149, aj
 TOMKO, Ján, et al. *Medzinárodné verejné právo*. Bratislava, 1988, s. 217.

117 V neskoršom období – v roku 1963 – optanti z východného Slovenska napísali sťažnosť,
 ktorú adresovali predsedovi Rady ministrov ZSSR Nikitovi Chruščovovi a predsedovi vlády ČSSR
 Jozefovi Lenártovi, kde sami odsúdili tento novodobý transfer: „Je to nespravodlivé! Možno oni
 (dohovorené strany – pozn. aut.) sledovali cieľ: dať možnosť ruským, bieloruským a ukrajinským
 emigrantom vrátiť sa do vlasti z ČSR do ZSSR, z jednej strany a volynským Čechom vrátiť sa zo
 ZSSR do ČSR – zo strany druhej? Keď je to tak, tak je to nespravodlivé, lebo táto deportácia nemala
 byť uskutočnená na úkor obyvateľov Prešovska (Rusínov).“ Popri množstve argumentácií optanti
 označili Dohodu o optcii a vzájomnom presídlení za pochybnú a antinárrodnú: „Všetko to svedčí
 o tom, že Dohoda medzi ČSR a ZSSR z 10. júla 1946 sa vzťahovala nie na nás Rusínov Prešovska,
 Slovákov, Židov, Rómov a Maďarov, ale na ruských, ukrajinských i bieloruských emigrantov – bie-
 logvardejcov a Čechov z Volyne“. Sťažnosť publikuje KPYHIKO, C. *Onmahmu*, s. 248-250.

114 КРЯШИКО, С. *Оптанты*, s. 248-250.

115 OUTRATA, Vladimír. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha, 1960, s. 138.

Názov opcia (alebo zaužívaný na východnom Slovensku – optácia) na označenie výmeny obyvateľstva so ZSSR sa týmto spôsobom natrvalo ujal v povedomí povojnovej spoločnosti, ako aj v česko-slovenskej historiografii, ktorý do roku 1989 ani nebolo možné čo i len spochybníť, keďže by znamenal nový pohľad do povojnového obdobia budovania etnicky homogénneho štátu Čechov a Slovákov bez národnostných menšín.

Dôležitým momentom je aj tá skutočnosť, že Dohoda medzi vládou ČSR a vládou ZSSR o práve opcie a vzájomného presídlenia podpísaná v Moskve 10. júla 1946 v Zbierke zákonov a nariadení Republiky Československej *nikdy publikovaná nebola*. Preto sa dá do určitej miery hovoriť o utajovanej dohode, keďže zo strany vládnucej politickej moci de facto a de iure nebol záujem zverejniť Dohodu, ktorá by zviditeľnila proces opcie a presídlenia – výmeny obyvateľstva so ZSSR, uskutočnený na základe jej ustanovení.

LITERATÚRA

BABEROWSKI, J. *Rudý teror. Dějiny stalinismu*. Praha: Nakladatelství Brana, 2004. ISBN 80-7243-216-8.

Národnostná otázka a mládež v politike KSČ. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1983.

BAJCURA, I. *Ukrajinská otázka v ČSSR*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967.

BARNOVSKÝ, M. K otázke takzvaného ukrajinského buržoázneho nacionalizmu na Slovensku. In: *Historický časopis*, roč. 44, 1996, č. 1, s. 64-82. ISSN 0018-2575.

Čo dala – vzala našim rodákovi optácia. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie k 55. výročiu optácie a presídlenia. [Ed.:] M. Gajdoš. Košice – Prešov: Spoločenskovedný ústav SAV a KVR, 2002. ISBN 80-967182-1-5.

ČSR a SSSR 1945 – 1948. Dokumenty mezivládních jednání. Zost.: K. Kaplan, A. Špiritová. Brno: Ústav pro soudobé dějiny, 1997. ISBN 80-85765-92-6.

Etnické minority na Slovensku. [Eds.:] M. Gajdoš, S. Konečný. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1997. ISBN 80-967621-4-1.

GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, S., OLEJNÍK, M. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953. Acta Carpatho-Germanica XII*. Bratislava: Spoločenskovedný Ústav SAV; Múzeum Kultúry Karpatských Nemcov, 2004. ISBN 80-967621-9-2.

GAJDOŠ, M., KONEČNÝ, S. *K politickému a sociálnoekonomickému postaveniu Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v povojnových rokoch*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1991.

GAJDOŠ, M., KONEČNÝ, S. *Postavenie Rusínov-Ukrajincov na Slovensku v rokoch 1948 – 1953. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Svazek 21*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.

GAJDOŠ, M., KONEČNÝ, S., MUŠINKA, A. *UNRP v dokumentoch*. Prešov: Centrum antropologických výskumov Prešov, ÚRNŠ Prešovskej univerzity v Prešove; Spoločenskovedný ústav SAV v Košiciach; Zväz Rusínov-Ukrajincov Slovenskej republiky, 2006. ISBN 80-969634-0-6.

КРУШКО, С. *Діалоги. Спогади моїх сучасників записані у 1988 – 2004 роках*. Пряшів, 2004.

КРУШКО, С. *Оптанты. Збірник статей, спогадів, документів та фотографій*. Пряшів: Координаційний комітет реоптантів, 1997. ISBN 80-967795-8-3.

LEMBERG, H. Hranice a menšiny ve východní Evropě – geneze a korelace. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, č. 4, 2000. ISSN 1210-7050, s. 654-673.

MRÁZ, S., POREDOŠ, F., VRŠANSKÝ, P. *Medzinárodné verejné právo*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2003. ISBN 80-7160-175-6.

Národnostná otázka a mládež v politike KSČ. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV, 1983.

OUTRATA, V. *Mezinárodní právo veřejné*. Praha: Orbis, 1960.

SACHER, V. *Dukla bez legend*. Bratislava: Epoque, 1969.

Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obroduenia po súčasnosť. Ed. J. Doruľa. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000. ISBN 80-967722-5-2.

ŠMIGEL, M., KRUSKO, Š. *Opcia a presídlenie Rusínov do ZSSR (1945 – 1947): na základe československo-sovietskej dohody z 10. júla 1946*. Bratislava: Goralina, 2011. ISBN 978-80-970042-6-2.

ŠUTAJ, Š. Ukrajinská otázka v činnosti politických strán na Slovensku (1944 – 1948). In: *Nové obzory*, roč. 30. Spoločenskovedný zborník východného Slovenska. Prešov: Východoslovenské vydavateľstvo, 1988, s. 51-75.

VACULÍK, J. *Hledali svou vlast. Edice Podkarpatská Rus*. Praha: Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1995. ISBN 80-85281-14-7.

VACULÍK, J. *Reemigrace a usídlování volyňských Čechů v letech 1945 – 1948*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984.

VACULÍK, J. *Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků v letech 1945 – 1950*. Spisy Pedagogické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně, zv. XLVIII. Brno: Masarykova univerzita, 1993. ISBN 80-210-0585-8.

ВАНАТ, І. *Волинська акція. Обмін населенням між Чехословаччиною і Радянським Союзом навесні 1947 року*. Пряшів: Союз русинів-українців Словацької Республіки, 2001. ISBN 80-85137-18-6.

ВОВКАНИЧ, І. *Чехословаччина в 1945 – 1948 роках. Нарис історії перехідного періоду*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2000. ISBN 966-7400-13-1.

VYKOUKAL, J., LITERA, B., TEJCHMAN, M. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-85983-82-6.

Жовтень і українська культура. Збірник матеріалів з міжнародного симпозіуму. Пряшів: Культурний союз українських трудящих, 1968, s. 351-369.

doc. PhDr. Michal Šmigel, PhD.
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra histórie
Tajovského 40
97401 Banská Bystrica
e-mail: michal.smigel@umb.sk

KODYFIKACIJA PUDLAŠKOJI MOVY JAK PRÔBA PUDDERŹKI BIŁORUŠKOJI IDENTYČNOSTI V PÔLSČY

Jan MAKSIMJUK

Abstract

The article presents the language situation of ethnic Belarusians in Poland's Podlachia region as this situation was reflected in the country's general census in 2002. According to the author's estimate derived from this census, 69% of Belarusians in Podlachia speak dialect varieties that are markedly different from standard Belarusian. For these dialects the author developed a Latin-based orthography and have propagated it under the name of Podlachian language via the Svoja.org website (<http://svoja.org/>) since March 2008. The article includes a brief survey of phonetic traits of Podlachian dialects and a description of the proposed Podlachian alphabet. The author also discusses current and potential use of his standardization project for strengthening the ethnic, cultural and language identity of Poland's Belarusian minority.

Key words

Podlachia, Podlachian language, Belarusian minority, dialect standardization.

Što takoje pudlaška mova?

V uzkim sensi termin „pudlaška mova” odnositsie do znormalizovanoji na osnovi łacinskoho alfabetu pišmovoji formy schôdniosłovjańskich hovôrok pomiż rěčkami Narva i Buh u pudlašcum vojevôdstvi (*województwo podlaskie*) v Pôlsčy, kotora była zaproponovana autorom siêtoho artykula i Aleksandrom Maksimjukom na internetnuj storônci Svoja.org <<http://svoja.org/>> u marciovi 2008 roku.

U šyrějšum sensi termin „pudlaška mova” obnimaje soboju ciěły bukiety schôdniosłovjańskich hovôrok u historyčnum regijoni Pudlaše (siěty regijon diś podiělany miży try vojevôdstva Pôlsčy: pudlaškie, mazowiećkie i lubelśkie; časť historyčnogo Pudlaša znachoditsie tože v Berestiějśkuj oblasti Biłorusi). Movoznavcy klasyfikujut siěty hovôrki jak: a) biłoruško-ukrajinśki perechôdny hovôrki (*gwary przejściowe białorusko-ukraińskie*); b) hovôrki z ukrajinśkimi pôznakami (*gwary o cechach ukraińskich*); c) ukrajinśki hovôrki

(*gwary ukraińskie*) [GLINKA, S. et al., 1980].

Z prýčyn, vyložanych nižěj, my vylučajemo hovôrki z najbôlš charakternymi pudlaškim pôznakami v osôbny pravopisno-hramatyčny standart, pošêruvane ktoroho ličymo važnym elementom pudderžki biłoruškoji etničnoji identyčnosti v Pôlščy.

Kôlko ludi hovoryt po-pudlaški?

Ociénka movnoji sytuaciji biłorusuv na Pudlašy posli Druhoji svitovoji vujny stała možljivoju tôlko na počatku 2004 roku, koli byli opublikovany vyniki ohulnoho perepisu ludi v Pôlščy, kotory prochodiv u majovi 2002 roku. U siêtum perepisi peršy raz posli vujny pytalisie pro nacijonalnost' (*narodowość*) i chatniu movu (*język używany w kontaktach domowych*).

Perepis 2002 zasviêdčyv, što v pudlašcum vojevôdstvi biłorusami zapisalosie 46,4 tysiačy čołoviêk, z kotorych 39,9 tysiačy svoju chatniu movu nazvali biłoruškoju. Možna pryniati, što dla 6,5 tysiačy perepisanych pudlaškich biłorusuv chatnioju movoju v 2002 roci była pôlska.

Što tyčytsie nazvy *biłoruška mova*, to pudlaški biłorusy odnosiat siêtu nazvu jak do *hovôrok biłoruškoji literaturnoji movy* na pôvnoč od rěčki Narva, tak i do *vlasno pudlaškich hovôrok*, kotory vystupajut v gminach mižy rěčkami Narva i Buh i charakteryzujutsie movoznavciami jak *biłoruško-ukrajnški perechôdny hovôrki*, *hovôrki z ukrajnškimy pôznakami* i *ukrajnški hovôrki*.

Z danyh perepisu 2002 vynikaje, što proporcija biłoruškomovnych i pudlaškomovnych biłorusuv v gminach pudlaškocho vojevôdstva je pryblizno rômna 4:1. Pryniavšy siêtu movnu proporciju dla biłorusuv u stolici vojevôdstva, Biłostoku, i posumovavšy kôlkost' biłorusuv po gminach poza Biłostokom, otrymajemo, što na Pudlašy 32 tysiačy zajavlaných u perepisi 2002 roku biłorusuv (69% ohulnoji ličby) hovorat u chati po-pudlaški, 7,9 tysiačy (17%) po-biłoruški i 6,5 tysiačy (14%) po-pôlški [MAKSIMJUK, J. 2013].

Prôby pišmovoji pudderžki pudlaškich hovôrok

Nehlediačy na toje, što korystalniki pudlaškimy hovôrkami v štyry razy perevyšajut kôlkost' korystalnikov biłoruškimy hovôrkami na Pudlašy, siêty fakt naohuť ne vplyvaje na praci biłoruškich žurnalistuv i medyjuv na Pudlašy, čyja aktyvnost' formalno služyt potrebam biłoruškoji menšosti i finansujetsie pôlškoju deržavoju.

Žurnalisty tyždenika „Niva”, oddiêtu Pôlškoha Radiva, oddiêtu Pôlškoji Televiziji i Radiva Racija v Biłostoku v svojôj praci korystajutsie vylučno

biłoruškoju literaturnoju movoju. Pudlaški hovôrki, koli zrêdka i zjavljajutsie v radiu abo televiziji, to vylučno v interviju z pudlaškomovnymi biłorusami, kotory biłoruškoji literaturnoji movy ne viêdajut.

Tym ne menš prôby vvesti pudlaški hovôrki do publičnoho žycia biłoruškoji menšosti na Pudlašy robilisie v minuľum i roblatsie teper, choť i v nevelikum rozmiêry.

„Niva” v 1970-ch i 1980-ch čas od času na literaturnuj storônci publikovala viêršy, napisany na pudlaškich hovôrkach, pered usiêm viêršy Ireny Borovik z siola More v Čyžôvskuj gmini i Zosi Sačko z siola Vólka v Orlenskuj gmini.

Biłoruškie Literaturne Objednanie „Biłoviêža” vydało kilka zbornikov poeziji Zosi Sačko na jeji rôdnaj pudlaškuj hovôrki [ЧАЧКО, 3., 1991; 1995]. U 2002 roci vyjšov dvochmovny — pudlaški oryginały i biłoruški pereklady — zbornik viêršuv *Bahrovty tiêń* Viktora Stachvijuka z siola Trystianka v Narvovskuj gmini [STACHWIUK, V., 2005]. U 2006 roci Viktor Stachvijuk opublikovav pudlaškomovnu knižku *Siva zozula* pro historyju i folklor svojeji rôdnaj Trystianki.

Velikim entuzijastom publičnoho vykorystania pudlaškich hovôrok biłorusami v Pôlščy je Dorofiêj Fijonik z Biêlska, kotory z 1998 roku vydaje neregularny bjuleť „Biêlski hostinec”, u jakôm zjavljajutsie teksty po-pudlaški. Tože Dorofiêj Fijonik u 2008 roci vydav słovnik pudlaškoji hovôrki vjoski Chraboły, złożany filologom po edukaciji Michałom Vrublevskim (1936-2012), kotory v Chrabołach vrodivsie i vychovavsie [WRÓBLEWSKI, M., 2008].

Promociji znormalizovanoji pišmovoji formy pudlaškich hovôrok pud nazvoju *pudlaškoji movy* je prysviêčany internetny sajt Svoja.org (<http://svoja.org/>), kotory v 2008 roci zasnovali Jan i Aleksander Maksimjuki. Na diš deň Svoja.org ujavlaje soboj najbôlšu kryniciu pudlaškomovnych tekstuv. Autory Svoja.org ciêły čas składajut pôlško-pudlaški słovnik, rozličany na 45-50 tysiač artykuľuv. U słovniku teper bôlš za 9 tysiač artykuľuv.

Vartym uvahi je tože historyčno peršy profesijonalny teatralny spektakl, postavłany siłami pudlaškich biłorusuv jakraz na pudlaškuj movi. Spektakl-monodramu pud nazvoju „Ja j u poli verboju rosła” postavila v lipeniov 2011 roku v Centry Edukaciji i Promociji Biłoruškoji Kultury v Ščytach na Pudlašy mołodaja aktorka Joanna Stelmašuk-Troc. Spektakl byv зробłany na osnivi noveli ukrajnškoji pišmennici Oksany Zabužko „Kazka pro kalinovoho svistiolika”. Novelu z ukrajnškoji movy na pudlašku pereklav Jan Maksimjuk. U 2013 roci Joanna Stelmašuk-Troc, razom z koležankoj z Teatralnoji Akademiji v Biłostoku, Julijannoju Doroš, pudhotovili druhi

pudlaškomovny spektakl, „PustaJa”, na osnovi dramatu hišpanškoho autora Federico Garcii Lorki „Yerma”, kotory na pudlašku movu tože perekłav Jan Maksimjuk.

Samym jaskravym prykładom hromadškoho zapotrebovania na vykorystanie pudlaškoji movy v publičnuj prostory biłoruškoji nacijonalnoji menšosti na Pudlašy je storônka „Howorymo po swojomu” v Facebook’u (<https://www.facebook.com/howorymoposwojomu>), kotora do listopada 2013 roku nazbirała 4,5 tysiačy pryčilnikuv. Aktyvisty „Howorymo po swojomu” starajutsie vyklykati zacikavlenost’ sered mołodoho pokoliénia naohuľ horodškich pudlašukôv movoju jichnich baťkôv i didôv i zaochvotiti jich do pisanja na pudlaškich hovôrkach. Sama storônka „Howorymo po swojomu” starajetsie pisati po-pudlaški podług pravopisnogo standartu, jaki byv zaproponovany internetnym sajtom Svoja.org, choč i ne do kuncia poslidôvno.

Fakt, što žurnalisty biłoruškoji menšosti na Pudlašy praciujut vyľučno na biłoruškej literaturnej movi i ne vykorystovujut pudlaškich hovôrok, kotory je rôdnymi dla 69% pudlaškich biłorusuv, jak zdajetsie, može byti odnoju z hoľôvných pryčyn štoraz slabšoji etničnoji identyfikaciji biłorusuv. U perepisi 2011 roku biłorusami v pudlaškom vojevôdstvi zapisałosie 38,3 tysiačy čołoviêk, to značyt, na 17,5% menš, čym u perepisi 2002 roku. Vyhładaje na toje, što literaturna biłoruška mova vže ne mobilizuje korystalnikuv pudlaškich hovôrok do toho, kob vony okrešľuvali svoju etničnu identyčnosť jak biłorušku. Dla mołodoho pokoliénia pudlašukôv teper problematyčnym stało i svobôdne čytanie kiryličnogo alfabetu, kotorym zapisujetsie biłoruška mova.

Charakterny fonetyčny pôznaki pudlaškich hovôrok

Pudlaški hovôrki pomiž Narvoju i Buhom možna podiliti na dviê važny grupy z uvahi na svojê fonetyčny pôznaki i kôłkost’ ludi, kotory na jich hovorat [MAKSYMJUK, J., 2013].

I. Do *peršoji grupy* zaličajemo hovôrki, u jakich: a) vystupajut dyftongi [uo], [ie], [ye]; b) spuvzvuki [d], [t] pered etymologičnym *i* mjahki abo tverdy.

Typova vymova v siêtuju grupi hovôrok: [kuon’], [s’iem], [ryedko]; [d’iety], [den’], [nebo], [večur]; [xod’it’i]/[xoditi], [zima], [xod’il’i]/[xodil’i], [m’iska]; [t’ahnuti’], [bud’]. Siêty hovôrki pošyrany v gminach Narva, Čyžê, Biêłsk, Hajnuvka, Bočki, Simjatyčy, častkovo Vôrla, Miliêčyčy, Nureć.

Do siêtych hovôrok prymykaje perechôdny typ hovôrki, u jakôm vystupaje nepovne dziekanie i ciekanie. Typova vymova v siêtuju grupi hovôrok: [kuon’],

[s’iem], [ryedko]; [den’], [tebe], [temny], [nebo], [večur]; [xodz’ic’i], [dz’iec’i], [xod’il’i], [m’iska]; [c’ahnuc’i], [budz’]. Siêty typ hovôrki vystupaje v schôdnuju časti gminy Narva.

Na hovôrkach *peršoji grupy* hovorot pryblizno dviê tretiny pudlaškomovnych biłorusuv.

II. Do *druhoji grupy* zaličajemo hovôrki, u jakich: a) vystupajut dyftongi [uo], [ie], [ye]; b) etymologične *i* perechodit v *y*.

Typova vymova v siêtuju grupi hovôrok: [kuon’], [s’iem], [dyety], [ryedko]; [den’], [nebo], [večur]; [xodyty], [zyma], [myska]; [t’ahnuty], [bud’]. Siêty hovôrki pošyrany v gminach Dubičy Cerkovny, Kleščeli, Čeremucha, častkovo Vôrla, Nureć, Milejčyčy.

Do siêtych hovôrok prymykaje perechôdny typ hovôrki, u jakôm zjavljajetsie ikavizm na miêsti dyftonguv *ô*, *iê*, *ê*. Typova vymova v siêtuju grupi hovôrok: [k’in’], [s’im], [d’ity], [r’idko]; [den’], [nebo]; [chodyty], [zyma], [myska]; [t’ahnuty], [bud’]. Siêty typ hovôrki vystupaje v gminach Čeremucha, Nureć, Melnik.

Na hovôrkach *druhoji grupy* hovorot pryblizno odna tretina pudlaškomovnych biłorusuv.

Kodyfikacijny projekt Svoja.org

Sajt Svoja.org, kotory zjavivsie v Interneti v marciovi 2008 roku, vykorystav do zapisu znormalizovanoji versiji pudlaškoji movy modyfikovany łacinški alfabet — nabôr z pôłskich i češkich (słovačkich) grafemuv, kotory v Biłorusi viêdomy pud nazvoju „biłoruška łacinka” — plus štyry dodatkovy symboli, jakije v „biłoruškej łacinci” ne vystupajut: *ô*, *ê*, *d’*, *t’*.

U siêtum alfabeti do zapisu 8 samozvukuv i 31 spuvzvuka pudlaškoji movy služat 43 grafemy: *Aa, Bb, Cc, Ćć, Čč, Dd, Dzdz, Dźdź, Dždž, Ďđ, Ee, Êê, Ff, Gg, Hh, Chch, Ii, Îîî, Jj, Kk, Ll, Łł, Mm, Nn, Ńń, Oo, Ôô, Pp, Qq, Rr, Ss, Šš, Šš, Tt, Ťť, Uu, Vv, Ww, Xx, Yy, Zz, Žž, Žž* [Maksymiuk J., to be published in 2014].

Odpoviêdnost’ pomiž pudlaškimy samozzvukami i literami v alfabeti vyhładaje tak: [a] — a, [e] — e, [i] — i, [o] — o, [u] — u, [i] — y, [uo] — ô, [ye] — ê, [ie] — iê.

Odpoviêdnost’ pomiž pudlaškimy spuvzvukami i literami v alfabeti vyhładaje tak: [p] — p, [b] — b, [f] — f, [v] — v, [m] — m, [n] — n, [n’] — n, [t] — t, [d] — d, [t’] — t’, [d’] — d’, [dz] — dz, [dz’] — dž, [tʃ] — c, [tʃ’] — č, [s] — s, [s’] — š, [z] — z, [z’] — ž, [l] — l, [l’] — ł, [ʃ] — š, [ʒ] — ž, [ʧ] — č, [ʤ] — dž, [r] — r, [j] — j, [k] — k, [g] — g, [x] — ch, [ɣ] — h.

Symboli *Qq, Ww, Xx* vystupajut tólko v čužomovnych nazvach i v pudlaškich slovach ne vžyvajutsie.

Bazovym dyjalektnym arealom dla kodyfikaciji pudlaškoji movy v veršiji Svoja.org stali hovôrki zhanutoji vyžej *peršoji grupy*, na kotorych hovoryt pryblizno dviê tretiny pudlaškich biłorusuv. Same na hovôrkach siê toho bazovoho arealu byli napisany literaturny tvory i зробlany literaturny pereklady, kotory my zhadujemo v siêtum artykułovi. Ohlad i krytyku poperednich šesti prôbuv pišmovoji normalizaciji pudlaškich hovôrok možna znajti v [MAKSYMIOK, Я., 2013]. Narys fonetyki i morfologiji pudlaškoji movy vyložany dosyć dokładno v [MAKSYMIOK, J., 2008] i [PIETRUCZUK, J., 1977].

Vysnovy

Pravopis pudlaškoji movy na osnovi łacinskoho alfabetu, kotory byv rozpraciovany na sajti Svoja.org, je peršuju prôboju kodyfikaciji siêtoji movy jak osôbnoji fonetyčno-morfologičnoji systemy, jaka raznitsie jak od biłoruškoji, tak i ukrajinškoji literaturnych movuv. Poperedni prôby pišmovoji normalizaciji pudlaškich hovôrok obopiralisie na biłoruški abo ukrajinški pravopis i ne byli vólno od pomyłok v identyfikaciji i zapisovi pudlaškich fonemuv [Maksymiuk J., to be published in 2014].

Vykorystanie do zapisu pudlaškoji movy łacinskoho alfabetu značno obloščuje čytanie pudlaškooho tekstu dla mołodych pokoliêniuv pudlaškich biłorusuv, kotory, jak žyteli Pôłščy, naohuť ne majut systematycznyj praktyki v čytani kirylici. Usiê teksty po-pudlaški, kotory pišut mołodyje lude na storônci „Howorymo po swojomu” v Facebook’u, zapisujutsie łacinskim alfabetom i naohuť u standarti, jaki proponuje Svoja.org. Storônka „Howorymo po swojomu” pryniała symboli *ô* i *ê* dla zapisu pudlaškich dyftonguv, ale poka šče ne korystajetsie symbolami *č, š, ž* i *v*, zaminiajučy jich pôłskimi grafemami *cz, sz, ż* i *w*.

Možna spodivatisie, što z rostem zacikavlenosti mołodoho pokoliênia pudlaškich biłorusuv movnym nasliêdstvom svojich baťkôv i didôv (kotore, naprykład, vidno po aktyvnosti spulnoty „Howorymo po swojomu” v Facebook’u) i z povstaniem profesijonalnoho teatru na pudlaškej movi rola drukovanoho slova v kodyfikovanum varyjanti pudlaškoji movy bude tólko poveličuvatisie. Jak na disiêjšy deň, pravopis Svoja.org je odinoju pišmovoju systemoju, kotora pravilno identyfikuje vsiê pudlaški fonemy i daje estetyčno zladžany zapis, jaki vizualno ne zvezuje pudlaškoji movy ni z pôłškoju, ni, tym bôlš, z ukrajinškoju abo biłoruškoju movami.

LITERATURA

GLINKA, S. – OBREBSKA-JABŁOŃSKA, A.; SIATKOWSKI, J. (eds.): *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny, Tom 1*. Wrocław-Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980.

MAKSYMJUK, J. Movna situacija biłorusuv Pudlaša. In: *České vědomí Bělarusi*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2013.

MAKSYMIOK, Я. Нармалізацыя правапісу падляскай мовы на аснове лацінкі. In: *České vědomí Bělarusi*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2013.

MAKSYMIOK, J. Zarys pisowni i gramatyki języka podlaskiego. Svoja.org <<http://svoja.org/30.html>>, 2008.

MAKSYMIOK, J. *The Standardization of a Latin-based Orthography for Podlachian*. In: *Dialogue in Dialect Standardization*, Cambridge Scholars Publishing (to be published in 2014).

PIETRUCZUK, J. *Słownictwo wsi Kuraszewo koło Hajnówki*, PhD. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, 1977.

САЧКО, З. *Над днём похіляна*. Беласток: Беларускае літаратурнае аб’яднанне „Белавежа”, 1991.

САЧКО, З. *Шчэ одна вэсна*. Беласток: Беларускае літаратурнае аб’яднанне „Белавежа”, 1995.

STACHWIUK, V. *Багровы цень*. Беласток: Беларускае літаратурнае аб’яднанне „Белавежа”, 2002.

WRÓBLEWSKI, M. *Słownik gwary bielsko-podlaskiej*. Bielsk Podlaski: Stowarzyszenie Małej Ojczyzny w Studziwodach, 2008.

Mgr. Jan Maksymiuk

Radio Free Europe/Radio Liberty

Vinohradská 159A

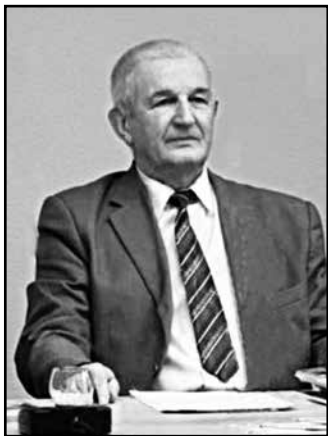
100 00 Praha 10

Czech Republic

e-mail: maksymiukj@rferl.org

ОСНОВНЫ ИНФОРМАЦІЇ О РЕФЕРУЮЧИХ

Доц. ПгДр. Андрій Антоняк, к. н.

Теоретик літератури, бадатель, високошкільський учитель

Датум і місце народження

Андрій Антоняк ся народив 13. новембра 1941 в Калинові (окр. Міджілабірці).

Штудії

Високошкільську освіту здобув на Філозофічній факульті Університи П. Й. Шафаріка в Пряшові, де в році 1965 закінчив штудії російського языка в комбінації з історію в рамках штудійного одбору Учительство об-

щоосвітніх предметів.

Професіонална кар'єра

По скінчінню штудій наступив до учительської професії – наперед як середнєшкільський учитель у Світі (1965 – 1972) і в Пряшові (1972 – 1973), а од року 1973 як високошкільський учитель на Університі П. Й. Шафаріка в Кошіцях. Од того часу зачінають розвивати свою научну кар'єру, а то в рамках катедры російського языка і літературы Педагогічної факульты УПІШ в Пряшові (1973 – 1997). В році 1976 на ФФ УПІШ здобув академічний титут „доктор філософії“ (ПгДр.) а пізніше свій научний профіл формовав у научній аспірантурі в Інституті чеськой і світової літературы при Чехословацькій академії наук в Празі, яку закінчив у році 1985 здобутєм научного титулу „кандідат наук“ (к. н.) в одборі теорія літературы і історія конкретных народных літератур із замірянєм на російську літературу. В тім самім одборі ся габілітовав на доцента, а то в році 1999 на ФФ Університи Конштантіна Філософа в Нітрі. На функчнім місті доцента робив на кафедрі русістики і транслатології ФФ Пряшівської університи аж до одходу на пенсію (2007). До того часу був одборним гарантом трьох штудійных програмів (бакалярського, магістерського і докторандського) *теорія літературы і історія конкретных народных літератур* із замірянєм на російську літературу, вів понад 50 дипломных работ на трьох факультах ПУ (ПдФ, ФГПН, ФФ), вів лекції і семінары з таких предметів, як *Історія і култура Росії, Теорія російської*

літературы, *Російська література 20. ст., Соціокултура Росії* і інших.

Треба повісти же час, коли ся приближовав і пришов пенсійный вік, не значів про доцента Антоняка кінець єго педагогічної ани научной кар'єры, затоже він був єдним з тых русістів на Пряшівській університі – ведно з проф. ПгДр. Йосифом Сіпком, ПгД., і доц. ПгДр. Валерієм Купком, к. н. – який охотно в році 2003 прияв понуку тогдышнього Одділїня русиньского языка і културы Інституту народностных штудій і чужіх языків взяти активну участь на приправі і наслідній реалізації нововзникаючого бакалярського штудійного програму на ПУ – учительство русиньского языка і літературы в комбінації предметів. Од року 2006, т. з. од коли Пряшівська університи попершыраз здобыла акредітацію про тот штудійный програм, доцент Антоняк вложыв свої способности – педагогічны і научны – до службы карпаторусиністики і конкретно русиньской літературы.

Публікації

Є автором двох монографій (*Sociokultúrna interpretácia románov Michaila Šolochova (Tichý Don, Rozoraná celina)*. Prešov: MONOCOM, 1998. 187 s.; *Sociokultúrna interpretácia umeleckého textu*. Prešov, 2005. 132 s.), єдною одборною публікації, п'ятєх учебників і учебных текстів, і понад 60 научных работ опублікованых в домашніх і заграничных научных часописах і зборниках.

Доц. ПгДр. Міхал Шмігель, ПгД.

Історік, бадатель, високошкольський учитель

Датум і місце народження

Міхал Шмігель ся народив 1. децембра 1975 в місті Дубно на Україні.

Штудії

Середню школу (Педагогічний колегій Тараса Шевченка) абсолвовав на Україні в місті Кремінець. По переселіню на Словакію (в дев'яностих роках минулого стороча) ся приголосив на штудії на Універзіту

Матея Бела – Факулту природных наук Універзіты Матея Бела в Баньській Бістріці, де выштудовав апробацію географія – історія. Абсолвовав докторськы штудії – на катедрі історії Факулты гуманітних наук УМБ в Баньській Бістріці на тему „Opція a presídlenia Rusinov do ZSSR (1945 – 1947)”, наслідно ся габілітовав (на Факулті гуманітних наук УМБ) і здобыв научно-педагогічний титул „доцент“ в спеціалізації словацька історія.

Професіонална кар'єра

Історік, доцент словенської історії на Катедрі історії Філософічної факулты Універзіты Матея Бела, научно-выскупный працівник Інштиту-ту соціальных і культурных штудій Універзіты Матея Бела в Баньській Бістріці (в сучасности на функції продекана про научно-бадательську роботу на высшеуведженій факулті). Читать лекції з нововікой світової історії. В научнім баданю ся орьентує на народну, регіоналну і надрегіоналну історію 20. стороча, міграчны процеси в середній Європі і на Словакії, народностны вопросы, тему бандеровців на Словакії і на проявы антисемітизма в повойнових роках 1945 – 1948.

Є членом многих комісій із замірянём на історію (Словацько-української і Словацько-російської комісії істориків при Інштитуті історії Словацької академії наук, членом Словацької історичной сполочности і др.), членом домашніх, заграничних і міжнародных редакчных колегій научных часописів: *Acta historica Neosoliensia* (Баньська Бістріця),

Motus in verbo (Баньська Бістріця), *Patäť národa* (Братіслава), *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* (Братіслава), *Росийские и славянские исследования* (Мінск, Білорусія), *European Researcher* (Сочі, РФ), *Былые годы : российский исторический журнал* (Сочі, РФ), *Историческая демография* (Сиктивкар, РФ).

Публікації

Є автором і сполуавтором дакількох научных монографій – **Опція і пересеління Русинів до СССР 1945 – 1948** (Пряшів, 2005; Братіслава 2011 – 2. Доповнене і росшырене видання), **Евакуація в знаміню втікання** (Баньська Бістріця, 2006), **Нашы „Чорнобыльці“** (Баньська Бістріця, 2008), **Бандеровці на Словакії 1945 – 1947** (Баньська Бістріця 2007, 2008 – 2. доповнене і росшырене видання) і многих далшых научных штудій публікованых на Словакії і за границями (Чеська републіка, Польща, Румунія, Україна, Російська федерація, Білорусія, Казахстан, Туркменістан, Канада), і **едітором** таких научных публікацій: **Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov** (IV. Banská Bystrica, 2005; V. Banská Bystrica, 2006;), **Radikálny socializmus a komunizmus na Slovensku (1918 – 1989) : spoločnosť medzi demokraciou a totalitou** (Banská Bystrica, 2007), **УПА в світлі словацьких та чеських документів 1945 – 1948**, **Книга перша Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945 – 1946)**, **Літопис УПА, том 48** (Торонто – Львів, 2010), **Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowna** (Tom 2 – Zielona Góra – Slupsk, 2009; Tom 3 – Zielona Góra, 2010, Tom 4 – Zielona Góra, 2012).

М. Шмігель був одборным конзултантом документарных фільмів: *Йозеф і його братя* (реж. А. Главачова, 2009, СР), *Бандеровці* (реж. А. Коудела, 2010, ЧР), *Otets, Кадило* (реж. Т. Бабенчук, 2012, Україна), *Справа о погромі* (реж. П. Дюрішін, 2012).

Оцініня

В році 2009 М. Шмігель був оцінений Бронзовов медайлов Універзіты Матея Бела за вызначный вклад до розвитку бадательської роботи на Універзіті Матея Бела в Баньській Бістріці.

Ян Максимюк

Педагог, журналіста, перекладатель

Датум і місце народження

Ян Максимюк (*pudłańskie: Jan Maksimjuk*) ся народив 18. мая 1958 в селі Ляхы на Підляшші (історична назва території, котра ся днесь находить в границях юговыходної Польщі, в Підляськім войоводстві з центром Бялісток (*pudłańskie: Białostók*) в етнічній білоруській родині, про яку родным языком быв містный підляський діалект. По польскы ся зачав учіти в школі в Городчині (сусідне село з Ляхами), де зачав ходити в році 1965. Од другой класы основної школы ся зачав учіти тыж білоруськый язык.

Штудії

Середню школу (ліцей) скінчив в Гайнувці (містечко на Підляшші) в році 1977. В році 1983 закінчив Факульту фізики Варшавской університету у Варшаві (спеціалізацію: структурны бадання фізики твердых металів). В році 1985 здобыв титул „магістер фізики“.

Професіонална кар'єра

Я. Максимюк не зістав робити в бадательській области фізики, але выбрав собі путь педагога. В роках 1984 – 1988 учів англійський язык в школі в Бялістоку, в роках 1989 – 1993 ся дав на професію редактора в білоруськоязычнім тыжденнику „Нива“ в Бялістоку. В роках 1994 – 1997 був тлумачником на америцькій амбасаді у Варшаві, од апріля 1998 робить у радіу Слободна Европа/Радіо Слобода в Празі, спочатку як політичний аналітик про Білорусію, Україну і Польщу, наслідно як редактор Білоруської редакції. Окрем журналістики ся Ян Максимюк інтересує літературными перекладами з європейских языків (англійського, чеського, французького і інших) до языка білоруського, а з білоруського языка до польского. В році 2008 ведно з братом Александром засновав интернетову сторінку *Svoja.org* (<http://svoja.org/>), присвячену популяризації кодифікованого варіанту выходославянських підляських говорів

під назвов: „Підляська мова“. На сторінці *Svoja.org* ся находить публіцистика (уж ай о Русинах – інтерв'ю з доц. ПгДр. Аннов Плішковов, ПгД.), пише о граматичных і правописных проблемах підляського языка, творить польско-підляський словник, публікує переклади до підляського языка.

Публікації

Переклади світової літературы:

1. Джэймс Джойс. *Уліс*. 1, Беласток, 1993 (перекладатель).
2. *Za niebokresem Europy, Antologia młodej poezji białoruskiej 1987 – 1997*. Białystok, 1998 (зоставитель, редактор, еден з перекладателів, автор дослову; далшы перекладателі: Halina Maksymiuk, Alina Wawrzyniuk, Mikołaj Wawrzyniuk).
3. Adam Hlobus. *Demonokameron*. Białystok, 1998 (редактор, автор дослову, еден з перекладателів).
4. Wasil Bykau. *Ściana*. Białystok, 1999 (еден з двох перекладателів; другый перекладатель: Czesław Seniuch).
5. Uładzimir Arłou. *Requiem dla pily motorowej*. Białystok, 2000 (зоставитель, редактор, еден з перекладателів, автор дослову; далшы перекладателі: Oleg Łatyszonek, Mirosława Łuksza, Halina Maksymiuk, Czesław Seniuch, Aleksander Wierzbicki).
6. Andrej Chadanowicz. *Święta nowego rocku*. Wrocław, 2006 (еден з перекладателів; далшы перекладателі: Katarzyna Bortnowska, Leszek Engelking, Adam Pomorski, Bohdan Zadura).
7. Uładzimir Arłou. *Kochanek Jej Wysokości*. Wrocław, 2006 (еден з трьох перекладателів, автор вступного слова; іншы перекладателі: Konstantyn Bondaruk, Halina Maksymiuk).
8. Aleś Razanau. *Leśna droga, Wersety*. Wrocław, 2007 (еден з двох перекладателів; другый перекладатель: Oleg Łatyszonek).
9. Багуміл Грабал. *Танцавальныя гадзіны для старэйшых і спрактыкаваных*. Менск, 2007 (перекладатель, автор дослову).
10. Walancin Akudowicz. *Dialogi z Bogiem*. Wrocław, 2008 (еден з двох перекладателів; другый перекладатель: Halina Maksymiuk).
11. Ihar Babkou. *Królestwo Białoruś, Interpretacja ru(i)n*. Wrocław, 2008 (перекладатель, автор вступного слова).

Історична монографія о білоруській середній школі в еміграції:

Ян Максимюк. *Беларуская Гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй*

Нямеччыне, 1945 – 1950. Беласток – Нью-Ёрк, 1994.

Зборник есеїв о літературі, пам'яті народа і культурній ідентичності:

Ян Максимюк. *Словы ў голым полі*. Логвінаў, Менск, 2011.

Роботы присвячені підляському языку:

1. *Zarys pisowni i gramatyki języka podlaskiego* (<http://svoja.org/30.html>). Недокінчена робота.

2. *Półsko-pudłaški słownik* (<http://svoja.org/slovník.html>). Недокінчена робота.

3. Jan Maksimjuk. *Čom ne po-svojomu? Knižka z tekstami na troch movach – pudłaškej, pólškej i białoruśkaj* (мала вийти кінцем року 2013 в Бялістоку).

4. Ян Максимюк. Нармалізацыя правапісу падляскай мовы на аснове лацінкі. In: *České vědomí Bělarusi/Чэскае ўсвєдаменьне Беларусі*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2013, с. 87-95.

5. Jan Maksimjuk. *Movna situacija białorusu Pudłaša*. In: *České vědomí Bělarusi/Чэскае ўсвєдаменьне Беларусі*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2013, с. 97-101.

6. Jan Maksymiuk. *The Standardization of a Latin-Based Orthography for Podlachian*. Текст буде надрукований як четвертий розділ книжки присвяченої правописній штандартізації розлічнх діалектів світа. Книжка має вийти у видавельстві *Cambridge Scholars Publishing* у Великій Британії.

ДОДАТКОВЫ ШТУДІЇ

FONOLOGICKÝ SYSTÉM SPISOVNEJ RUSÍNČINY Z TYPOLOGICKÉHO HĽADISKA V ŠIRŠOM SLOVANSKOM KONTEXTE¹

Júlia DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ

Абстракт

Предметом статьи является конфронтационное описание фонологической системы литературного (карпато)русинского языка в Словакии через призму фонологической системы словацкого и украинского литературных языков. (Карпато)русинский язык принадлежит к новой группе славянских языков, т. н. славянские литературные микроязыки. Теоретико-методологической основой избрана фонологическая типология, которую в соответствии с положениями закона Романа Якобсона о несовместимости политонии языков и консонантной корреляции по мягкости-твёрдости разработал знаменитый славист Александр Исаченко. На основании названного закона славянские языки дифференцированы на языки крайнего вокалического типа (сербский, хорватский, словенский языки), крайнего консонантического типа (болгарский, белорусский, русский, нижнелужицкий, верхнелужицкий, (карпато)русинский, украинский, польский языки) и на переходный тип (словацкий и чешский языки). Эта тема в славистике новая, до настоящего времени не разработанная. Вместе с тем эта тема очень актуальна, поскольку в фонологических системах некоторых славянских языков переосмыслились связи между системами вокализма и консонантизма, что приводит к перестройке инвентаря вокалических, возможно, и консонантных фонем, как это наблюдается, например, в словацком, чешском, польском литературных языках, а также и в других исследуемых языках.

Ключевые слова

(Карпато)русинский язык, фонологическая типология, корреляция консонантов по мягкости-твёрдости, славянские литературные микроязыки.

¹ Text je výstupom z dvoch výskumných projektov: (1) VEGA MŠ SR č. 1/0235/11 **Dynamic-
ké procesy v súčasnej jazykovednej slavistike** (2011 – 2013). (2) Agentúra MŠ SR pre štruktú-
rálné fondy EÚ. **Inovácia jazykového vzdelávania na PU s dôrazom na jazyky národnostných
menšín** (2013 – 2014), OPV-2012/1.2/05-SORO: Podpora zlepšenia kvality VŠ a SAV.

1.1. Spisovný rusínsky jazyk na Slovensku (nazývaný tiež karpatská rusín-
čina) patrí do skupiny tzv. slovanských spisovných mikrojazykov, ktorých
výskum inicioval A. D. Duličenko z Univerzity v Tartu, žiak významného
ruského slavistu N. I. Tolstého. Z hľadiska slovenskej slavistiky je iste po-
zoruhodné, že prvým spisovným mikrojazykom, s ktorým sa autor zozná-
mil, bola vojvodinská, resp. panónska rusínčina vo Vojvodine v Srbsku. Hneď
úvodom treba poznamenať, že karpatská rusínčina sa z genetického hľadiska
zaraďuje do skupiny východoslovanských jazykov, ktorá bola kodifikovaná
v roku 1995, kým vojvodinská rusínčina patrí medzi západoslovanské jazyky
a status úradného jazyka získala v roku 1974. Z genetického hľadiska vojvo-
dinská rusínčina má všetky základné znaky východoslovenských (južnozempl-
nských) nárečí, na ktoré sa v priebehu vývinu jazyka navrstvili javy ukra-
jinskej a srbskej proveniencie.²

Ako A. Duličenko uvádza, táto téma ho natoľko zaujala, že sa jej venoval
v kandidátskej dizertačnej práci, v ktorej predložil opis zvukovej a morfolo-

² МЕДЄШИ, Гелена – ФЕЙСА, Михайло. Войводянски Руснаци: Стан и перспективи
розвою у культурі, языку и образованю. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2012. III mydii z
karpatorusynistiki*. Ed. K. Kопорова. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інштітут
русиньского языка і культуры 2012, с. 19-42.

Prvý pokus o štandardizáciu jazyka vojvodinských Rusínov sa uskutočnil v roku 1923, keď vyšla
tlačou *Граматика бачваньско-рускей бешеду* od G. Kosteľníka. Slovenskí bádatelia [E. Pauliny
(1983, s. 154-158), J. Štolc (1994, s. 133-139), L. Bartko (2005, s. 253-254)] sa domnievajú, že vo
vývine etnickej identity vojvodinských Rusnákov rozhodujúci vplyv zohralo ich vierovyznanie.
Napriek tomu, že ich spisovný jazyk z genetického hľadiska má všetky základné systémové znaky
východoslovenských (južnozemplnských) nárečí a že ich predkovia sa vysťahovali na Dolnú zem
v polovici 18. stor. zo slovenského jazykového územia v južnom Zemplíne (obec Kerestur, dnes
Zemplínska Teplica okr. Trebišov), pokladajú sa za Rusnákov a svoj spisovný jazyk nazývajú
lingvonymom **войводянски руски (русначки) язык**.

Lexéma **рускý** s významom „gréckokatolícky“ sa vyskytuje aj vo viacerých názvoch východoslo-
venských obcí, napr. Ruská Bystrá, Ruská Kajňa, Ruská Nová Ves, Ruská Voľa, Ruská Volová,
Ruský Hrabovec, Ruský Kazimír a pod. Ako regionalizmus sa používa v spojeniach **рускá цerkva**
(**рускá цerkov**) „gréckokatolícky chrám“, **рускý поп** „gréckokatolícky kňaz“, **рускé sviatky** (nár.
ruske sveta) „sviatky, ktoré veriaci gréckokatolíckeho vierovyznania svätili podľa juliánskeho ka-
lendára“. Sémantická štruktúra lexémy **рускý** s pôvodným významom „gréckokatolícky“ v reči
vojvodinských Rusnákov, ktorý si nositelia tohto jazyka priniesli zo svojej starej vlasti, sa rozšírila
o nový význam „rusínsky“.

Porov. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky. II. Acta Facultatis Philosophi-
cae Universitatis Prešovensis. Monografia 95*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozo-
fická fakulta, 2008, s. 178-188.

BARTKO, Ladislav. Poznámky k problematike vzťahu etnická identita – jazyk – vierovyznanie
(Na materiáli výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine). In: *Národ a národnosti na
Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Ed. Š. Šutaj. Prešov: Univerzum,
2005, s. 253, 254.

PAULINY, Eugen. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské
pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 154.

ŠTOLC, Jozef. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Veda, 1994. 179 strán + 37 máp.

gickej roviny tohto spisovného mikrojazyka (1974). Neskôr rozšíril predmet svojho výskumu o ďalšie slovanské spisovné mikrojazyky, výsledky ktorého predložil v doktorskej dizertácii (1981).³ Podľa autora sa na prelome 70-tych a 80-tych rokov 20. stor. v slavistike etabloval nový smer – slovanské spisovné mikrojazyky.⁴ Dnes sa už hovorí o tartuskej škole, ktorá sa zameriava na výskum slovanských spisovných mikrojazykov z aspektu genetického i typologického.

Vznik väčšiny slovanských mikrojazykov bol motivovaný spoločensko-politickými zmenami koncom 80-tych a začiatkom 90-tych rokov 20. stor.: spisovný rusínsky jazyk na Slovensku, spisovný lemkovský jazyk v Poľsku, spisovná kašubčina, spisovná bosniančina, spisovná čiernohorčina. O získanie statusu spisovného jazyka sa zatiaľ neúspešne uchádza rusínsky jazyk na Zakarpatskej Ukrajine.

1.2. Domnievame sa, že nie všetky jazyky, ktoré A. Duličenko uvádza v tabuľke slovanských spisovných mikrojazykov, spĺňajú kritériá na zaradenie do tejto skupiny.⁵ Napríklad lašský dialekt autor zaraďuje medzi slovanské spisovné mikrojazyky iba na základe dvoch parametrov (relevantných príznakov): umelecká literatúra (+lyrika, +poviedky). Východoslovenský dialekt zaraďuje medzi slovanské mikrojazyky na základe piatich parametrov (umelecká literatúra: +lyrika, +poviedky; periodická tlač: +časopisy; náboženský život: +cirkev; +osobná korešpondencia), pričom neuvádza podrobnejšie údaje, o ktoré časové obdobie ide. V danom prípade sú sporné aj viaceré príznaky, ktoré autor uvádza iba v zátvorke alebo s otáznikom, napr.: periodická tlač: ?zmiešané vydanie; ?rozhlas; vzdelanie: ?vybrané predmety; ?topografické názvy; (+)vlastné inštitúcie. Z uvedeného vyplýva, že viaceré údaje o východoslovenskom dialekte ako o slovanskom mikrojazyku, o ktoré sa A. Duličenko opiera, nesplňajú funkciu funkčných parametrov a majú skôr charakter domnienky než relevantného údaju. Podobnej mienky je aj Cz. Czesak, mladý poľský dialektológ, ktorý sa v posledných rokoch venuje poľským periférnym etnolektom a regionálnym jazykom. „Status jazyka wschodniosłowackiego wydaje się niejasny chyba nawet przyjaźnie witającemu nowe mikrojęzyki prof. A. Duliczence, ponieważ w antologii *Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов* rozdział mu poświęcony

nosi tytuł *Опыты восточнословацкого литературного языка* (t. II, s. 196-226).⁶ V ďalšej časti A. Czesak vysvetľuje, prečo v niektorých prípadoch nemožno jednoznačne určiť, či ide o texty písané v spisovnom mikrojazyku alebo v dialekte národného jazyka. „Cechą specyficzną funkcjonowania bytów opisywanych jako mikrojęzyki literackie jest pewna dwutorowość odbioru. Dzieła nimi pisane są traktowane zarówno jako teksty pisane dialektem języka większościowego, jak i jako teksty składające się na korpus tekstów literackich tworzącego się języka. Tak właśnie jest z językiem wschodniosłowackim, którego według wielu nie było i nie ma.“⁷ Pripájame sa k názorom tých bádateľov, ktorí sa domnievajú, že východoslovenský spisovný mikrojazyk nikdy nejestvoval ani nejestvuje. Jestvuje však viacero textov napísaných v 18.–20. stor. v niektorom z východoslovenských dialektov, ktoré sa však pokladajú za pamiatky kultúrneho jazyka na východnom Slovensku.⁸

1.3. Isto je pre mnohých slavistov prekvapujúce, že A. Duličenko zaraďuje medzi slovanské spisovné mikrojazyky aj dva tradičné západoslovanské jazyky: hornú lužickú srbčinu a dolnú lužickú srbčinu, ktoré sa už od čias zrodu slavistiky ako osobitnej vednej disciplíny koncom 18. stor. uvádzajú v rodine slovanských jazykov ako dva osobitné jazyky, ktorých tradícia spisovnosti siaha do 16. stor.⁹ Je pravda, že v dôsledku silného germanizačného tlaku už od 12. stor. sa hornolužické i dolnolužické jazykové územie neustále znižuje, v dôsledku čoho tieto jazyky majú status menšinových jazykov v Spolkovej republike Nemecko. Kým horná lužická srbčina pomerne dobre odoláva vonkajším vplyvom nemeckého jazyka, dolná lužická srbčina doslova zápasí

6 ДУЛИЧЕНКО, А. Д. et al. *Славянские литературные микроязыки Образцы текстов. Т. I-II*. Tartu, 2003 – 2004.

7 CZESAK, Artur. Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków słowiańskich (górnolśląski, wschodniosłowacki, pudłaška mowa). In: *Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník 6*. Ved. red. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 2007, s. 251.

8 Porov. PAULINY, Eugen *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983, s. 151-158.

9 DOBROVSKÝ, Josef. *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819*. Praha: Melantrich, 1940. 993 s.

DOBROVSKÝ, Josef. *Dejiny české řeči a literatury*. Přeložil, k vydání připravil a úvodní studii napsal Dr. Benjamin Jedlička. Praha: Československý spisovatel, 1951. 191 s.

DOBROVSKÝ, Josef. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*. Prag, 1822.

ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Dejiny slovanského jazyka a literatury všetkých nárečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika. Zväzok 1*. (Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín: 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali doc. Dr. Valéria Betáková, CSc., a PhDr. Rudolf Beták, CSc.). Košice: Vydalo Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v roku 1992. 416 s.

HORÁLEK, Karel. *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Československá akademie věd, 1962, s. 328-329, 357-359, 401-404.

3 ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич. *Славянские литературные микроязыки. Вопросы формирования и развития*. Таллин: Валгус, 1981.

4 ДУЛИЧЕНКО, А. Д. Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. In: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*. – *Slavica Tartuensia. VII*. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии, 2006, с. 22-46.

5 ДУЛИЧЕНКО, А. Д. c. d., 2006, s. 42.

o status spisovného jazyka a v posledných dvoch desaťročiach prebieha proces revitalizácie jazyka.¹⁰

Napokon v tabuľke slovanských spisovných mikrojazykov A. Duličenko zabudol uviesť (horno)slezsky etnolekt v Poľsku, ktorý sa v posledných dvoch desaťročiach vydal na cestu získania statusu regionálneho jazyka.¹¹ Autor si bol vedomý toho, že všetkých desať základných a osemnásť vnútorných príznakov, na základe ktorých vymedzuje jednotlivé mikrojazyky, spĺňa iba vojvodinská rusínčina.¹² Na druhom mieste je to spisovný rusínsky jazyk na Slovensku, spĺňajúci podľa A. Duličenko takmer všetky funkčné parametre. Tu však treba doplniť aj ďalšie parametre, ktoré spisovná rusínčina na Slovensku v súčasnosti spĺňa a ktoré autor neuvádza: +televízne vysielanie (v rámci národnostného magazínu), vzdelanie (školy: +základné, +stredné, +gymnázium), +topografické názvy (názvy obcí) a +preklad Nového zákona. Na rozdiel od vojvodinskej rusínčiny, ktorá je vo Vojvodine v Srbsku vyučovacím jazykom na všetkých typoch škôl, na východnom Slovensku sa po rusínsky učia žiaci iba vybrané predmety. Na treťom mieste je to spisovná kašubčina, ktorá sa vymedzuje ako spisovný slovanský mikrojazyk na základe väčšiny parametrov (s výnimkou kritéria periodická tlač: -ročenky, školy: -stredné, -gymnázia, ?triedy, ?všetky predmety, -administratíva).

V tabuľke je medzi mikrojazykmi zahrnutý aj tzv. západopodleský jazyk, ktorý A. D. Duličenko charakterizuje ako „западнополюський язык, в начале XXI в., правда, начинающий сдавать позиции по причинам субъективного характера“.¹³ V tomto kontexte je zaujímavý postreh A. Czesaka týkajúci sa genézy snahy o kodifikáciu spisovnej podleskej reči na poľ-

ske-bieloruskom pomedzí: „W 2005 r. w czasopiśmie „Czasopis“ ukazał się tekst Jana Maksimiuka *Ustawa i moja mowa*. Powołując się na polską ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych i języku regionalnym, wzywa on – nieco żartem – do wprowadzenia do literatury mowy mieszkańców Podlasia jako języka urzędowego....Warto zastanawiać się nad fundamentami własnych przekonań i sądów oraz poddawać je krytyce, stale też zapytywać się, czy służba narodowi (lub umiłowanemu językowi) nie koliduje ze służbą prawdzie.“¹⁴ Táto myšlienka má širšiu platnosť, lebo pri vedeckom výskume akejkoľvek témy autor vždy musí mať na pamäti vedecké fakty. Známy je výrok Josefa Dobrovského, patriarchu slavistiky, ktorý nadobudol povahu aforizmu: „Říkat neohroženě pravdu, pouhou, nahou, nepřikrášlenou pravdu je mým hlavním úmyslem.“¹⁵

2.1. Spisovný rusínsky jazyk bol kodifikovaný na základe východnej časti rusínskych dialektov, tzv. východozemplínskych nárečí, ležiacich v oblasti Laboreckej vrchoviny na severovýchodnej časti východného Slovenska v poriečí riek Výrava, Udava a Pčolinka. Ide o územie vymedzené týmito východorusínskymi obcami: Svetlice, Vyšná Jablonka, Nižná Jablonka, Osadné, Zbojné, Hostovice, Parihuzovce, Čukalovce, Nechválava Polianka, Pčoliné, Pichne a Zubné, ktoré sú administratívne začlenené do okresov Medzilaborce, Humenné a Snina.¹⁶ To znamená, že v spisovnej rusínčine na Slovensku sa vyskytujú tie javy, ktoré sú charakteristické pre východnú časť rusínskych nárečí.

Z hľadiska slovensko-rusínskych a poľsko-rusínskych jazykových kontaktov sa javy (východo)slovenskej a poľskej proveniencie koncentrovane vyskytujú v západnej časti rusínskych nárečí, kým východná časť, ktorá na pomedzí Slovenska a Ukrajiny (Zakarpatská Ukrajina) prechádza v súvisle pásmo rusínskych zakarpatských nárečí, je pomerne archaická, lebo sa v nej vyskytujú mnohé periférne javy, ktoré pomáhajú pri rekonštrukcii najstarších dejín rusínskeho jazyka ako východoslovanského jazyka.¹⁷ Kardinálnou

10 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. Fonologický systém hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny z typologického hľadiska v širšom (západo)slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 45, 2010, s. 115-123.

11 CZESAK, Artur. Góralski i śląski – mikrojęzyki literackie in statu nascendi ? In: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*. – *Slavica Tartuensia*. VII. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет Кафедра славянской филологии, 2006, с. 360-385.

12 Uvádzame príznaky z funkčnej matrice, ktoré A. Duličenko zhrnul do desiatich základných a osemnásť vnútorných podrobnejších parametrov pri vymedzovaní slovanských spisovných mikrojazykov: (1) umelecká literatúra (lyrika, poviedky, romány), (2) masovokomunikačné prostriedky (periodická tlač: noviny, časopisy, ročenky, miešané vydanie), rozhlas, televízia; (3) vzdelanie (školy: základné, stredné, gymnázium), triedy, všetky predmety, vybrané predmety, univerzita; (4) administratíva, (5) veda, (6) náboženský život (cirkev, preklad Biblie), (7) vlastné inštitúcie, (8) divadlo, (9) topografické názvy, (10) osobná korešpondencia. (Porov. A. Duličenko, 2006, s. 42).

13 ДУЛИЧЕНКО, А. Д. Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. In: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*. – *Slavica Tartuensia*. VII. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет – Кафедра славянской филологии, 2006, с. 44.

14 CZESAK, Artur. Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków słowiańskich (górnosłowacki, wschodniosłowacki, podlaska mowa). In: *Slovensko-slovenské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Slavistický zborník 6*. Ved. red. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 2007, s. 256.

15 STANISLAV, Ján. Zo sloveník J. Dobrovského. In: *J. Dobrovský 1753 – 1829. Sborník studií k dvoustému výročí narození*. Ved. red. B. Havránek a J. Dolanský. Praha: nakladatelství ČSAV, 1953, s. 6.

16 Рогов. ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь. *Сучасний русинський списовний язык (Высокошкольські учебні тексти)*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшіві Інститут русинського языка і культури, 2009, с. 4.

17 Na základe poľsko-sovietskej zmluvy z roku 1944 bola väčšia časť lemkovského obyvateľstva z juhovýchodného Poľska vysídlená na Ukrajinu. Druhá časť bola presídlená roku 1947 do

izoglosou, oddeľujúcou západnú časť od východnej časti rusínskych nárečí na slovenskej i poľskej strane, je ustálenie prízvuku na predposlednej slabike slova v západnej časti rusínskeho areálu, kým vo východnej časti rusínskych nárečí sa zachoval pôvodný voľný a pohyblivý prízvuk. Hranica tejto izoglosy prebieha v poriečí riek Ol'ka – Chotčanka – Laborec na slovenskej strane a rieky Oslava na poľskej strane.¹⁸ Do skupiny javov, ktoré sa v rusínskych nárečiach vyvinuli v procese slovensko-rusínskej a poľsko-rusínskej jazykovej interferencie, patrí aj zmena pôvodných palatalizovaných sykaviek *s'*, *z'* na palatálne *ś*, *ź*. Vplyv slovenských nárečí zasiahol iba rusínske nárečia v západnej časti (na Spiši a v Šariši), kým v rusínskych nárečiach na Zemplíne (približne na východ od Svidníka a Giraltoviec) sa udržali pôvodné palatalizované sykavky *s'*, *z'*, ktoré sú charakteristické aj pre spisovný rusínsky jazyk na Slovensku. V lemkovských nárečiach na poľskej strane zmena palatalizovaných na palatálne zasiahla celý rad sykaviek: *s'*, *z'*, *c'*, *z'* > *ś*, *ź*, *ć*, *ż* a tento diferenčný znak je charakteristický aj pre spisovný lemkovský jazyk v Poľsku.¹⁹

V západnej časti rusínskych nárečí na slovenskej strane a v celej bývalej lemkovskej oblasti na poľskej strane sa vplyvom slovenských (spišských a šarišských) a poľských nárečí vykonala zmena obojperného *u* na pernozubené *v* na začiatku slova pred spoluhláskou. Preto konsonant *v* v uvedenej pozícii podlieha znelostnej neutralizácii a realizuje sa ako *f*, napr.: 'fč'era, f_хызы, fšel'jakyj.²⁰

severných a západných oblastí Poľska. V dôsledku toho na poľskej časti pôvodných lemkovských dialektov takmer už nikto nehovorí po lemkovsky a v súčasnosti hnutie za obnovu pôvodného lemkovského regiónu (tzv. Лемковины) predstavuje proces revitalizácie. Základné znaky pôvodných lemkovských nárečí s presahom do rusínskej oblasti na východnom Slovensku sú podrobne opísané v lingvogeografickom diele *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. (Zeszyt I – VIII)* od poľského bádateľa Z. Stieberta (1956 – 1964), ktorý v druhej polovici tridsiatych rokov 20. stor., čiže krátko pred vypuknutím druhej svetovej vojny, uskutočnil výskum dialektov v tomto regióne. 18 STIEBER, Zdzisław. *Dialekt Łemków. Fonetyka i Fonologia*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982, s. 7.

ЛАТТА, Василь. О классификации украинских говоров. In: *Наукові записки*. 8-9. Пряшів: Культурний союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак, 1979 – 1981, стор. 119-130.

19 ЛАТТА, Василь. *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Bratislava-Prešov: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – odbor ukrajinskej literatúry v Prešove, 1991, m. 8.

20 Neutralizáciu *v* na *f* vnútri slova pred spoluhláskou a na konci slabiky pozná iba nárečie Osturne na Spiši, ktoré tvorí rusínsku enklávu v goralskom jazykovom prostredí, a nárečie Závadky, ktoré tvorí rusínsku enklávu v slovenskom (spišskom) jazykovom prostredí, napr.: 'žefka, 'ufca, 'rokof (Osturná), 'difka (Závadka). Porov. VÍRA, Josef. Hlásokosloví osturnského hovoru. In: *Sborník Matice slovenskej*. 8. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1930, s. 99; ПАНЬКЕВИЧ, Иван. З морфології говору села Завадки на південнім Спиші на Словаччині. In: *Sborník Matice slovenskej*. 15. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1937, s. 52.

ЛАТТА, Василь. *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Bratislava-Prešov: Slovenské

2.2. **A. Isačenko** vo svojej klasifikácii slovanských jazykov z hľadiska **fonologickej typológie** rozdelil **slovanské jazyky** na tri typy: (1) **krajný vokálny typ**, (2) **krajný konsonantický typ** a (3) **prechodný typ** medzi krajným vokálnym a krajným konsonantickým typom.²¹ Analyzujúc vzťahy medzi vokálnym a konsonantickým podsystémom, vidí istú zákonitosť v tom, že jazyky s rozvinutým vokalizmom majú nerozvinutý konsonantizmus, a, naopak, jazyky s rozvinutým konsonantizmom majú pomerne jednoduchý vokalizmus. Vnútorne, štruktúrne súvislosti medzi rozvinutým konsonantizmom a nerozvinutým vokalizmom, resp. naopak, spočívajú v spoločnom slovanskom základe. Tie jazyky, v ktorých sa zachovala konsonantická mäkkosť – korelácia (v bulharčine, bieloruštine, ruštine, dolnej lužickej srbčine, hornej lužickej srbčine, ukrajinčine, poľštine), patria ku konsonantickému typu. A tie slovanské jazyky, v ktorých sa zachovali praslovanské intonácie a kvantita (srbčina, chorvátčina a slovinčina) majú rozvinutý vokalizmus, preto sa zaraďujú ku krajnému vokálnemu typu.²² Slovenčina patrí medzi prechodný typ jazykov, pretože má pomerne rozvinutý vokalizmus (15 vokálov) a menej rozvinutý konsonantizmus (27 konsonantov). K prechodnému typu jazykov patrí aj spisovná čeština (13 vokálov : 26 konsonantov).²³ Za vnútornú štruk-

pedagogické nakladateľstvo odbor – ukrajinskej literatúry v Prešove, 1991, m. 31.

STIEBER, Zdzisław. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny. Zeszyt I – VIII*. Łódź: Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu, 1964, m. 412.

Aktuálna klasifikácia rusínskych nárečí v celom karpatskom areáli (na východnom Slovensku, v juhovýchodnom Poľsku, na Zakarpatskej Ukrajine, v časti rumunského Marmarošu a v niektorých lokalitách v Maďarsku) s podrobným prehľadom hlavných diferenčných znakov rusínskych dialektov na jednotlivých jazykových rovinách je podrobne spracovaná v štúdií:

ВАНЬКО Юрай. Класифікація і головні знаки карпатських русинських діалектів. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Red. naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, s. 67-85.

21 ISAČENKO, Alexander Vasilievič. *Versuch einer Typologie der slawischen Sprachen*. – *Linguistica Slovaca*. I., 1939 – 1940, s. 64-76.

ИСАЧЕНКО, Александр Васильевич. Опыт типологического анализа славянских языков. In: *Новое в лингвистике. III*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1963, s. 106-121.

JAKOBSON, Roman. Ueber die phonologische Sprachbünde. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 4, 1931, s. 238.

22 A. Isačenko zaraďuje ku vokálnemu typu jazykov aj kašubčinu. Podľa najnovších výskumov poľských dialektológov sa v severnej kašubčine vyskytuje voľný a pohyblivý prízvuk, ktorý je výrazne zasiahnutý tvaroslovnou analógiou. Smerom zo severu na juh stopy voľného prízvuku zanikajú, čo vedie k jeho stabilizácii buď na prvej, buď na predposlednej slabike. Podrobnejšie: DEJNA, Karol. *Dialekty polskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, s. 238. POPOWSKA-TABORSKA, Hanna. *Kaszubszczyzna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980, s. 30-31.

23 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky. II. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 2008, s. 128-162.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. Fonologický systém hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny z typologického hľadiska v širšom kontexte (západo)slovanských jazykov. In: *Slavica*

túrnú príčinu uvedeného javu pokladá (v intenciách fonologického zákona formulovaného R. Jakobsonom) **inkompatibilitu, t. j. nezlučiteľnosť polytónie jazykov a konsonantickej mäkkostnej korelácie.**

Naša analýza sa opiera o najnovšie výsledky výskumu jazykovej teórie a praxe a v mnohých prípadoch koriguje, dopĺňa a spresňuje údaje o fonologickom systéme skúmaných jazykov. Preto počty vokalických a konsonantických foném, ktoré A. Isačenko vo svojej fonologickej klasifikácii uvádza, vo väčšine prípadov nezodpovedajú dnešnému stavu. V prípade fonologického systému spisovnej rusínčiny ide o úplne nový opis tohto slovanského mikrojazyka v konfrontácii so slovenčinou a ukrajinčinou, ktorý predkladáme slavistickej verejnosti.

2.3. Podľa prvej klasifikácie, ktorá zohľadňuje prítomnosť/neprítomnosť prozodických dištinkatívnych príznakov, spisovná rusínčina predstavuje monotonicný typ jazyka s dynamickým prízvukom, ktorého hlavnou zložkou je **sila**. Preto sa rozlišujú vokály v prízvučnej a neprízvučnej pozícii, pričom v neprízvučnej pozícii vokály v rusínčine nepodliehajú redukcii ako napríklad v ruštine alebo v bieloruštine, ale podobne ako v spisovnej ukrajinčine nastáva zmena v mieste artikulácie niektorých vokálov. V dôsledku posunu artikulácie vokálov v neprízvučných pozíciách, resp. v závislosti od pozície pred nasledujúcim konsonantom fonémy /e, o/ podliehajú kvalitatívnej zmene, ktoré sa v rusínskej transkripcii zapisujú ako zúžené vokály [ê, ô], napr.: бóлото – в бóлоті [в_бôлô't'i], кóпа – в копí [в_кô'пí], отéць [ô'těc''], цёрьков [ц'ёркôŷ], бáба – з бáбов [з_ 'бáбôŷ].

Prízvuk v spisovnej rusínčine podobne ako v ukrajinčine, bieloruštine a ruštine je **voľný a pohyblivý** a má dištinkatívnu, čiže význam rozlišujúcu platnosť. Prízvuk nie je viazaný na jednu slabiku, ako je to v prípade stáleho prízvuku (napríklad v slovenčine, češtine alebo v poľštine), ale sa môže vyskytovať na rôznych morfédoch flektívnych tvarov, napr.: нар.: мукá (із зерна) – мýка (тяжба, трапа, смуток), зáмок (в дверях) – замóк (с мокрый од дождю, воды), женá (ном. sg. fem.) – женý (акуз. sg.), жéну (1. os. sg. од неурчитку гнати), на бéпезі (лок. sg. mask. бéпер) – на берéзі (лок. sg. fem. берéза).²⁴

Podľa **druhého fonologického zákona**, ktorý tiež formuloval Roman Ja-

kobson, platí **inkompatibilita voľnej kvantity a voľného prízvuku, t. j. nezlučiteľnosť týchto dvoch prozodických dištinkatívnych vlastností.**²⁵ Uvedený zákon sa opiera o skutočnosť, že zvukový systém tých slovanských jazykov, v ktorých dištinkatívnu funkciu má kvantita (v slovenčine, češtine, srbčine, chorvátčine a slovinčine) neumožňuje využiť v totožnej fonologickej funkcii aj prízvuk. A, naopak, v jazykoch, v ktorých má dištinkatívnu funkciu voľný (a pohyblivý) prízvuk (rusínčina, ukrajinčina, bieloruština, ruština, bulharčina), sa neuplatňuje v totožnej funkcii voľná kvantita. Prozodická charakteristika spisovnej rusínčiny ako monotonicného jazyka s voľným (a pohyblivým) prízvukom a spisovnej slovenčiny ako monotonicného jazyka s voľnou kvantitou potvrdzuje zákon o inkompatibilite voľnej kvantity a voľného prízvuku

2.3.1. V porovnaní so slovenčinou spisovná rusínčina má pomerne jednoduchý vokalický systém pozostávajúci zo siedmich foném /i, y, ъ, e, o, a, u/, ktorý je však bohatší než vokalický systém spisovnej ukrajinčiny o fonému /ъ/. Šesťčlenný vokalický podsystem má aj spisovná ruština a bieloruština, kde je vokál /y/ strednou (centrálnou) hláskou, kým v ukrajinskom jazyku sa pokladá za vokál predného radu, ktorý však ako striednica za psl. i, y má inú distribúciu.²⁶

Uvedených sedem vokálov v rusínčine možno ďalej rozdeliť podľa posunu jazyka v horizontálnom smere na päťradový systém: predné /i, e/, predostredné /y/, stredné /a/, stredo-zadné /ъ/ a zadné /u, o/. Podľa posunu jazyka vo vertikálnom smere vokály v spisovnej rusínčine predstavujú štvorstupňový systém: vysoké /i, u/, stredo-vysoké /y, ъ/, stredné /e, o/ a nízke /a/.²⁷

Vokalický systém spisovnej ukrajinčiny podľa pohybu jazyka v horizontálnej polohe je na rozdiel od spisovnej rusínčiny dvojradový, to znamená, že v spisovnej ukrajinčine sú iba predné /i, y, e/ a zadné vokály /u, o, a/. Nerozlišuje sa rad stredných (centrálnych) vokálov, ktorý poznáme v slovenčine /a/, ruštine /y, a/ alebo bieloruštine /y, a/. Podľa pohybu jazyka vo vertikálnom smere sa vokalický systém spisovnej ukrajinčiny člení na štyri stupne: vysoké /i, u/, vysoko-stredné /y/, stredné /e, o/, nízke /a/.²⁸

25 JAKOBSON, Roman. Ueber die phonologische Sprachbünde. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague*, 4, 1931, s. 238.

26 ŠTEC, Mikuláš. Konfrontácia slovenčiny s ukrajinčinou. In: *Slovakistické štúdie*. Zost. J. Mistrík. Martin: Matica slovenská, 1985, s. 313.

27 ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь. *Сучасний русинський списовний язык (Высокошкільські учебні тексти)*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і культури, 2009, с. 10.

28 ТОЦЬКА, Ніна Іванівна. *Сучасна українська літературна мова*. За редакцією А. П. Грищенка. 2-ге видання. Київ: Вища школа, 1997, стор. 54.

Slovaca, 45, 2010, s. 115-123.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. Fonologický systém spisovnej češtiny z typologického hľadiska v širšom slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 47, 2012, s. 3-18.

24 ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь. *Сучасний русинський списовний язык (Высокошкільські учебні тексти)*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і культури, 2009, с. 14.

2.3.2. **Spisovná slovenčina**, ktorá bola kodifikovaná na základe kultúrnej strednej slovenčiny, z hľadiska prítomnosti/neprítomnosti prozodických dištingtívnych vlastností **patrí medzi monotonické jazyky s tzv. voľnou kvantitou**. Kvantita v slovenčine má teda dištingtívnu platnosť, pomocou ktorej sa rozlišujú významy slov a tvarov, napr.: **babka** „starý uhorský peniaz malej hodnoty“, napr.: *kúpiť, predat' za babku* „kúpiť, predat' veľmi lacno“, fraz. *babka k babce, budú kapce* „sporit' možno aj z mála“ – **bábka** „figúrka v bábkovom divadle“, napr.: pren. *bábková vláda* „vláda závislá od niekoho“, **muka** „utrpenie, trápenie“, napr.: *prežívať muky sklamania, bola to preňho muka* – **múka** „jemne pomleté obilné zrná používaného na prípravu chleba, pečiva“, napr.: *pšeničná, hladká, hrubá múka*. Výskyt kvantity v spisovnej slovenčine (a v stredoslovenských nárečiach) je regulovaný **rytmickým zákonom** o krátení druhej dĺžky.

Ak sa pozrieme na rytmický zákon o krátení druhej dĺžky v širšom slavistickom kontexte, treba povedať, že ide o osobitosť spisovnej slovenčiny (a stredoslovenských dialektov), ktorú po prvý raz formuloval ako bezvýnimčné pravidlo jej kodifikátor Ľudovít Štúr vo svojom spise *Nauka reči slovenskej* (1846). Zákon o rytmickom krátení z fonologického hľadiska predstavuje neutralizáciu protikladu kvantitatívnosť – nekvantitatívnosť [Lg (long) – Lg°], ktorá má progresívny priebeh, čiže predchádzajúca dlhá slabika pôsobí na nasledujúcu dlhú slabiku a vyvoláva jej skrátenie. Neutralizácia kvantity sa prejavuje najmä na morfolologickej rovine, napr.: *ženám – trávam, uliciam – sviecam, dobrý – krátky, robím – chválím, pekný, pekné – pekného – peknému ~ krásny, krásne – krásneho – krásnemu*.²⁹

2.3.3. Prízvuk v spisovnej slovenčine je stály na prvej slabike a nemá dištingtívnu platnosť. Vokálny systém spisovnej slovenčiny pozostáva z 15 foném, z toho šesť foném je krátkych /i, e, ä, a, o, u/, päť foném dlhých /í, é, á, ó, ú/ a štyri diftongy majú platnosť dlhých nositeľov slabičnosti /ia, ie, iu, ô [uo]/. Znamená to, že protiklad krátkého a dlhého nositeľa slabičnosti sa pri vokáloch a diftongoch v spisovnej slovenčine realizuje dvojako: buď ako opozícia krátkej a dlhej samohlásky, buď ako opozícia krátkej samohlásky a dvojhlásky: *i – í, e – é, e – ie, ä – ia, a – á, a – ia, o – ó, o – ô [uo], u –*

ú, u – iu. (J. Sabol, 1981, s. 89-91).³⁰

Podľa pohybu jazyka v horizontálnom smere sa samohlásky v spisovnej slovenčine rozdeľujú na predné /i, e/, stredné /a/ a zadné /o, u/. Podľa pohybu jazyka vo vertikálnom smere sa delia na vysoké /i, u/, prostredné /e, o/ a nízke /a/. Vokál /ä/ sa podľa J. Sabola (1981, s. 83) nachádza v pásme medzi /e/ a /a/, čiže je na prechode medzi prostrednými a nízkymi samohláskami, ale aj medzi prednými a strednými vokálmi. Á. Kráľ charakterizuje vokál /ä/ ako nízku strednú pohybovú samohlásku. Ide o prídavnú kvalifikáciu vokálu /ä/ ako pohybovej samohlásky, ktorú autor využíva na rozlíšenie tejto samohlásky od vokálu /a/. Podobne ako J. Sabol sa domnieva, že vokál /ä/ je na prechode medzi /e/ a /a/, ale artikuluje sa už v pásme stredných vokálov.³¹

V slovenčine plnia slabikotvornú funkciu aj štyri sonanty – krátke aj dlhé [r, r:, l, l:]. Ich výskyt je podmienený pozíčne, preto nemajú platnosť samostatných foném, ale sú to kombinátorne varianty sonórnych konsonantov /r, r:, l, l:/.

3.1. **Druhá typologická klasifikácia** vychádza z charakteristiky konsonantických systémov slovanských jazykov a opiera sa o prítomnosť/neprítomnosť konsonantickej mäkkostnej korelácie. Karpatská rusínčina na Slovensku patrí spolu s ukrajinčinou, bieloruštinou, ruštinou, bulharčinou, poľštinou, hornou lužickou srbčinou a dolnou lužickou srbčinou k jazykom s rozvinutou párovou mäkkosťou spoluhlások, v ktorých sa rozlišujú tvrdé a mäkké protiklady spoluhlások vo väčšine artikulačných radov. V dôsledku toho všetky uvedené jazyky patria ku krajnému konsonantickému typu. Celkove sa v rusínčine vyskytuje 32 konsonantov, z toho 9 dvojíc tvorí konsonantickú mäkkostnú koreláciu, čo predstavuje 18 foném: /t – t', d – d', n – ñ, l – l', r – r', s – s', z – z', c – c', dz – z'/. Mimo tejto konsonanticko-mäkkostnej korelácie stojí 11 nepárových tvrdých konsonantov /p, b, m, v, f, k, g, h, ch, š, ž/ a tri nepárové mäkké konsonanty /č', dž', j/. V rusínskom pravopise sa na odlíšenie tvrdých a mäkkých spoluhlások nepoužívajú diakritické znamienka ako napríklad v slovenčine, češtine alebo v poľštine. Vlastnosť mäkkosti spoluhlások sa v rusínskom pravopise označuje buď grafémou ь (mäkký znak), napr. *встаньте, запаль, близонький, пятьдесят,*

29 Podľa J. Sabola (1989, s. 321-322) neutralizácia protikladu Lg – Lg° (dlhá sonanta + dlhá sonanta → dlhá sonanta + krátka sonanta) by sa mohla zaradiť k disimilácii, pri ktorej ide o rozlíšenie, resp. zvýšenie rozdielu dvoch zvukových prvkov. Rytmický zákon je narušaný stúpajúcim počtom výnimiek, ktoré sa vysvetľujú tlakom morfolologickeho systému (tendenciou k jednotnej podobe tvarov slov v paradigme). Porov.

KRÁĽ, Ábel – SABOL, Ján *Fonetika a fonológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989, s. 320.

Encyklopédia jazykovedy. Zost. J. Mistrík. Bratislava: Veda, 1933, s. 373, 440-441.

30 Na základe fonologického zaťaženia, opierajúceho sa o frekvenčné, kombinačné, distribučné a funkčné ukazovatele, J. Sabol delí fonémy v spisovnej slovenčine na: (1) **základné** (centrálne) prvky /i, í, e, ie, u, ú, o, ô, a, á, ia/ a (2) **sekundárne** (periférne, okrajové) /é, ä, iu, ó/. Množinu okrajových prvkov vokálneho podsystemu možno podľa autora ešte rozdeliť na vokály s nižším stupňom /é/ a vokály s najnižším stupňom fonologického zaťaženia /ó, iu, ä/ (1981, s. 92-93). Porov. ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján. *Úvod do štúdiá jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 320 s.

31 KRÁĽ, Ábel – SABOL, Ján. c. d., 1989, s. 210.

bud' tzv. prejetovanými grafémami **я, ю, є, ї**, napr.: тяжоба, дяковати, нянько, нюхати, колядка, гуся, галузя, ряба, паця, дзявкати, сине, од нёго, нянё, коні, дідо, Німець.

V pozícii pred vokálom predného radu /i/, ktoré je striednicou za pôv. **ē, ō** v zatvorených slabikách, sa spoluhlásky nezmäčkujú, napr.: рік – рока, ніс – носа, ніч – ночі, везти – віз, вести – вів, камінь, ремінь, ровінь.³² Túto osobitosť rusínčiny možno vysvetliť z diachrónneho hľadiska a súvisí so zmenou **i, y > y** (v rusínskej azbuke **і, и > и**). Novým protikladom tohto **и** (predo-stredný a stredo-vysoký vokál) sa stala hláska **і** (predný a vysoký vokál) ako striednica za pôv. **ē, ō** v zatvorených slabikách, ktoré nezmäčkujú je predchádzajúcu spoluhlásku. Mäkké spoluhlásky sa vyskytujú iba v pozícii pred **і**, ktoré je striednicou za psl. **ь** (jať) a ktoré sa v rusínskom pravopise označuje grafémou **ї**, napr.: дідо, діти, літо, гніздо, сїно. Analogická zmena **і, y > y ~ i < ь, ē, ō** sa uskutočnila aj v spisovnej ukrajínčine a v ukrajinských nárečiach, ale v inom rozsahu a s inými dôsledkami v ukrajinskej výslovnosti a v ukrajinskom pravopise. Kodifikátori spisovnej rusínčiny sa opierali o stav vo východnej časti rusínskych nárečí na severovýchodnom Slovensku.

3.1.1. V konsonantickom systéme spisovnej ukrajínčiny majú prevahu tvrdé konsonanty, ktoré tvoria 68,8%.³³ Z celkového počtu 32 konsonantických foném tvrdostno-mäkkostnú koreláciu tvorí 18 spoluhlások, t. j. 9 párov: /**t – t', d – d', n – ŋ, l – l', r – r', s – s', z – z', c – c, dz – dz'**/. Fonéma /**j**/ je nepárová mäkká a 13 tvrdých konsonantov nemá mäkké protiklady: /**p, b, m, v, f, š, ž, č, dž, k, g, ch, h**/.

Z porovnania konsonantického systému v spisovnej ukrajínčine a spisovnej rusínčine vyplýva, že v oboch jazykoch sa vyskytuje rovnaký počet spoluhlások (32), že konsonantickú mäkkostnú koreláciu tvorí 11 rovnakých protikladov tvrdých a mäkkých spoluhlások a že rozdiel je iba v počte a v zložení podmnožiny nepárových tvrdých a mäkkých konsonantov. Kým v spisovnej rusínčine sa vyskytuje 11 nepárových tvrdých (/p, b, m, v, f, k, g, h, ch, š, ž/) a tri nepárové mäkké konsonanty (/č', dž', j/, v spisovnej ukrajínčine podmnožinu nepárových tvorí 13 konsonantov (/b, p, m, v, f, ž, š, dž, č, ch, k, g, h/) a k nepárovým mäkkým sa zaraďuje iba jedna spoluhláska /j/. Rozdiel spočíva v tom, že v rusínčine polozáverové konsonanty /č', dž'/ majú status nepárových mäkkých spoluhlások a v ukrajínčine status nepárových

tvrdých. Je to jeden z dôležitých diferenčných znakov medzi spisovnou rusínčinou a ukrajínčinou.

V oboch konfrontovaných jazykoch je konsonantická mäkkostná korelácia oslabená o protiklady v artikulačnom rade perníc, ktoré sa zachovali v spisovnej ruštine a bieloruštine, kým v ukrajínčine (a ukrajinských nárečiach) podobne ako v rusínčine (a rusínskych nárečiach) podľahli depalatalizácii. Tento proces depalatalizácie pôvodných mäkkých perníc zasiahol aj konsonantický systém spisovnej poľštiny, ktorý bol motivovaný podobne ako v ukrajínčine a rusínčine asynchrónnou artikuláciou a následným rozkladom pôvodných mäkkých perníc na spoluhláskové skupiny: **p' > pj, b' > bj, m' > mj, v' > vj, f' > fj**.³⁴ Ako vidno, tendencia k oslabovaniu konsonantickej mäkkostnej korelácie v artikulačnom rade perníc zasiahla pomerne rozsiahly areál ukrajinského, rusínskeho a poľského jazykového územia, v dôsledku čoho sa porovnávané jazyky presunuli na spodný okraj jazykov patriacich ku krajnému konsonantickému typu.

3.1.2. Spisovná slovenčina (spolu so spisovnou češtinou) patria ku **druhému typu jazykov**, v ktorom sa rozlišujú **tvrdé a mäkké protiklady** iba v artikulačnom rade dentál: /**t – t', d – d', n – ŋ, l – l'**/ (v češtine sú iba tri dvojice: /**t – t', d – d', n – ŋ**/). Údaje, ktoré uvádza A. Isačenko, treba doplniť v tom zmysle, že tieto štyri dvojice tvrdých a mäkkých dentál v slovenčine **sú pozostatkom konsonantickej mäkkostnej korelácie, ktorá zanikla v 14.-15. stor.** Preto vlastnosť **mäkkosti – tvrdosti** nie je pre tieto konsonanty fonologicky relevantná, hoci fonetický rozdiel sa zachoval. V starej slovenčine boli pôvodne mäkké protiklady tvrdých a mäkkých konsonantov **prehodnotené** na nové protiklady s fonologickou vlastnosťou **ostrosti (akútovosti) – neostrosti (neakútovosti)**, ktorá je charakteristická pre palatálne a alveolárne konsonanty. (Foneticky je to dané tým, že uvedené mäkké protiklady sa artikulujú v strede ústnej dutiny, ide o palatálne konsonanty).

3.1.3. **Spoluhláskový systém spisovnej slovenčiny** je menej rozvinutý než konsonantický systém karpatskej rusínčiny a obsahuje **27 konsonantov**, čo je o päť menej než v rusínčine: /**p – b, t – d, t' – d', k – g, f – v, s – z, š – ž, c – dz, č – dž, ch – h; m, n – ŋ, l – l', r, j**/. Pomer počtu vokálov a konsonantov (15:27) je v slovenčine vyrovnanější než v rusínčine (7:32), kde je percentuálne zastúpenie konsonantov vyššie než v slovenčine. Vo fonologickom systéme slovenčiny predstavuje podiel vokálov 35,72% a podiel konsonantov 64,28% z celkového počtu hlások. Vo fonologickom systéme spisovnej

32 ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь. *Сучасний русинський списовний язык (Высокошкоські учебні тексти)*. Пряшів: Пряшівська універзіта – Інститут русинського языка і культури, 2009, с.19-20.

33 КОСТРУБА, Петро Петрович – ПРОКОПОВА, Лариса Іванівна. *Сучасна українська мова. Вступ. Фонетика*. За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969, стор. 259.

34 Porov. DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky. II.*, c. d., 2008, s. 136, 155.

rusínčiny je podiel vokálov 17,95%, čo je takmer o 18% menej než v slovenčine, kým podiel konsonantov predstavuje 82,05, čo je takmer o 18% viac než v slovenčine.

Najbohatší konsonantický systém má bulharčina (6 V: 39 K), za ňou nasleduje bieloruština s rovnakým počtom vokálov a konsonantov (6:39), ruština (6:37), dolná lužická srbčina (7:35), horná lužická srbčina (7:32), rusínčina (7:32), ukrajinčina (6:32), poľština (6:31). Ako vidno, v počte konsonantov sa spisovná rusínčina (podobne ako horná lužická srbčina) nachádza až na spodnej hranici krajného konsonantického typu, čo svedčí o tom, že konsonantická mäkkostná korelácia je oslabená.

3.2. Na základe dvoch dištinkatívnych vlastností +vokálnosť/–vokálnosť (V–V°) +konsonantnosť/–konsonantnosť (C–C°), ktoré patria k univerzálnym dištinkatívnym príznakom, možno fonémy vo fonologickom systéme každého jazyka rozdeliť na tri podmnožiny: (1) **vokály** [+vokálnosť (V)/–konsonantnosť (C°)], (2) **sonóry** [+vokálnosť (V)/ +konsonantnosť (C)] a **šumové konsonanty** [–vokálnosť (V°) /+konsonantnosť (C)].

Konsonanty sa v spisovnej rusínčine podobne ako aj v ostatných slovanských jazykoch delia na dve skupiny. Prvú skupinu tvoria sonóry /m, n – ň, l – ľ, r – r', j, v/, pre ktoré sú charakteristické obidve dištinkatívne vlastnosti +vokálnosť a +konsonantnosť. Vlastnosť +vokálnosť (V) patrí do porovnávacieho základu foném, preto sonórne spoluhlásky nepodliehajú znelostnej neutralizácii, čiže vlastnosť vokálnosti je neneutralizovateľná.³⁵ Podľa nášho názoru patrí do množiny sonór aj konsonant /v/, ktorý má také isté dištinkatívne vlastnosti ako aj ostatné nepárové zvučné konsonanty. K tomuto názoru sme dospeli na základe opisu pravidiel znelostnej neutralizácie v spisovnej rusínčine, prezentovaných vo vysokoškolskej učebnici *Сучасный русиньский списовный язык* od A. Pliškovéj a V. Jabura (2009, s. 12). V podkapitolke *Оглушіня звонких согласных звуков на кінці слова* sa uvádza: „Тот закон треба розуміти так, же звонкий согласный в позиції на кінці слова ся высловить як ёго глуха пара, напр.: порога – поріг(х), павуза – павуз(с), мужа – муж(ш), стадо – стад(т), грибы – гриб(п), клягати – кляг(к), доджу – додж(ч) і т. п. Не піддає ся тому закону звук В, котрый в такій позиції дістає подобу нескладового (білабіального, обоворгового) Ъ, напр.: женоў, книжкоў, пястёў, церькоў, кроў і т. п. (2009, s. 12). Z uvedeného vyplýva, že konsonant /v/ v neutralizačných pozíciách nepodlieha znelostnej neutralizácii a správa sa ako ostatné sonóry, pre ktoré je vlastnosť vokálnosti (V) vlastnosťou porovnávacieho základu, preto sa nemôže meniť na

neznelý protiklad. S tým súvisí aj naša druhá pripomienka, keďže konsonant /v/ je sonóra, ktorá v neutralizačných pozíciách nepodlieha zmene v na f, nemôžno ju zaraďovať do množiny konsonantov tvoriacich znelostnú koreláciu.

Pre spisovnú rusínčinu platí teda zákonitosť, podľa ktorej konsonant /v/ nikdy nemôže tvoriť znelostný protiklad so šumovým konsonantom /f/. Spoluhláska /f/ má v spisovnej rusínčine status neznelého nepárového konsonantu, ktorý patrí k okrajovým, periférnym hláskam a ktorý sa vyskytuje v slovách cudzieho pôvodu, v citoslovciach a onomatopojach. Podobný stav je aj v susedných východoslovenských (zemplínskych, sotáckych a užských) nárečiach, v ukrajinčine a bieloruštine. Ak k tomu pridáme aj spisovnú slovenčinu a stredoslovenské nárečia, v ktorých hláska /v/[u] má status sonóry iba v pozícii na konci slabiky (napr. stav [stau], pravda [prauða], kavka [kauka]), areál výskytu sonóry /v/ je pomerne rozsiahly. Historicky je to podmienené tým, že v uvedených jazykoch a dialektoch sa zachovalo pôvodné bialabiálne /w/[u], ktoré nepodľahlo zmene na pernozubné /v/ ako napríklad v poľštine, češtine, v západnej časti rusínskych nárečí na Slovensku a v lemkovských nárečiach v juhovýchodnom Poľsku, v západnej časti východoslovenských nárečí (v spišských a šarišských dialektoch) a v západoslovenských nárečiach.³⁶

3.3. Šumové konsonanty sa v **spisovnej rusínčine** delia na základe dištinkatívneho príznaku +znelosť/–znelosť Vc – Vc° (angl. voice) na **znelé a neznelé**. Vlastnosť +znelosť (Vc) je vlastnosťou korelačného príznaku a je neutralizovateľná. Znelé a neznelé šumové spoluhlásky tvoria **znelostnú koreláciu**, ktorá pozostáva z 11 dvojíc: /p – b, t – d, t' – d', s – z, s' – z', š – ž, c – dz, c' – dz', č' – dž', k – g, ch – h/.³⁷ Fonéma /f/ je nepárová neznelá. V dôsledku presunu fonémy /v/ medzi sonóry a fonémy /f/ medzi nepárové neznelé, ktorý

36 DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. Monografia 27*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2001, s. 67–69.

J. Dudášová, c. d., 2008, s. 139–140, 160–161.

37 Vo vysokoškolskej učebnici *Сучасный русиньский списовный язык* (2009, s. 12) sa uvádza, že v spisovnej rusínčine znelostná korelácia pozostáva z 12 dvojíc. Na rozdiel od nás autori učebnice A. Plišková a V. Jabur zaraďujú do znelostnej korelácie aj dvojicu /v – f/. Podobného názoru je aj K. Koporová, ktorá vo svojej dizertačnej práci *Орфоэпична характеристика русиньского языка на границі выходославянських і западославянських лінгво-культурних контактів (3 основных принципі русиньской высьловности)* (2012) pokladá konsonanty /v/ – /f/ za korelačnú dvojicu, hoci tiež zdôrazňuje, že v pozícii na konci slova fonéma /v/ nepodlieha znelostnej neutralizácii. Ako sme už uviedli, rozdiel medzi našim a ich prístupom je v hodnotení fonologického statusu konsonantu /v/. Kým my pokladáme fonému /v/ za sonóru, autori učebnice pokladajú /v/ za šumový konsonant (porov. 3.2.). Domnievame sa, že k hodnoteniu miesta fonémy /v/ v konsonantickom systéme spisovnej rusínčiny sa treba vrátiť, lebo ide o veľmi zaujímavú otázku súvisiacu so zachovaním pôv. bialabiálneho w v jednej časti slovanských jazykov a jeho zmenou na pernozubné /v/ v druhej časti slovanských jazykov, ktoré v neutralizačných pozíciách podlieha zmene na /f/.

35 Porov. J. Sabol, c. d., 1981, s. 101.

sme zdôvodnili z fonologického hľadiska a ktorý navrhujeme v našom opise, sa znížil počet konsonantov tvoriacich znelostnú koreláciu z pôvodného počtu dvanásť na jedenásť. Aj v spisovnej ukrajinčine šumové konsonanty tvoria znelostnú koreláciu pozostávajúcu z 11 dvojíc a fonéma /f/ sa hodnotí ako nepárová neznelá. Súvisí to s tým, že v ukrajinčine má fonéma /v/ status sonóry, ktorá nepodlieha neutralizácii, a hláska /f/ sa vyskytuje iba v slovách cudzieho pôvodu, resp. v slovách onomatopoického pôvodu.

Pre spisovnú ukrajinčinu na rozdiel od spisovnej rusínčiny platia pri znelostnej neutralizácii isté obmedzenia, z ktorých najznámejšie je zachovávanie vlastnosti znelosti v pozícii na konci slova a v pozícii na konci slabiky pred neznelou. Podľa N. I. Тоцькей „Збереження дзвінкості приголосних перед наступними глухими становить унікальну фонетичну особливість української мови.“³⁸

3.4. Ako sme uviedli, spoluhláskový systém spisovnej slovenčiny je menej rozvinutý než konsonantický systém rusínčiny a celkove obsahuje 27 konsonantov. Z toho desať dvojíc tvorí znelostnú koreláciu /p – b, t – d, t' – d', k – g, f – v, s – z, š – ž, c – dz, č – dž, ch – h/, pre ktoré je fonologicky relevantná dištinktivná vlastnosť +znelosť/-znelosť (Vc–Vc°). Množinu sonór tvorí sedem konsonantov /m, n – ň, l – Ľ, r, j/. Fonéma /v/ je na prechode medzi šumovými konsonantmi a sonórami. V pozícii na konci slabiky alebo na konci slova sa /v/ realizuje ako neslabičné [u], čiže nepodlieha neutralizácii, kým v pozícii na začiatku slabiky pred neznelou podlieha zmene na /f/, napr: kavka [kaʋka], vstať [fstat'], povstať [pofstat'], v tieni [f_t'jeňi]. Podľa J. Sabola spoluhláska /v/ spája v sebe vlastnosti frikatívy (ako šumového konsonantu) a sonóry (1981, s. 117-118). Dvojica /v – f/ sa v spisovnej slovenčine zaraďuje do znelostnej korelácie, nepatrí však do centra korelácie, ale na jej perifériu.

3.4.1. Z konfrontačného opisu konsonantického systému v spisovnej rusínčine, ukrajinčine a slovenčine vyplýva, že pre slovenské konsonanty je fonologicky relevantná iba vlastnosť znelosti – neznelosti, kým vlastnosť palatálnosť – nepalatálnosť nie. Historicky je to podmienené tým, že spisovná slovenčina (spolu so spisovnou češtinou) patria k tým slovanským jazykom, v ktorých v 14.-15. stor. zanikla konsonantická mäkkostná korelácia a v súčasnosti sa zachovali iba jej zvyšky, ktoré však boli fonologicky prehodnotené na nové typy protikladov. (Porov. 3.1.2.). V spisovnej rusínčine podobne ako v ukrajinčine (v ruštine, bieloruštine, hornej lužickej srbčine, dolnej lužickej srbčine a poľštine), v ktorých sa zachovala konsonantická mäkkostná

korelácia, sú fonologicky relevantné dve vlastnosti: znelosť – neznelosť a palatálnosť – nepalatálnosť.

3.4.2. V konsonantickom systéme karpatskej rusínčiny sa vyskytuje pomerne zložitý systém sykaviek pozostávajúci z troch radov, ktorý je známy aj z ukrajinčiny a bieloruštiny. Sykavky /s – s', z – z', c – c', dz – dz'/ sú súčasťou konsonantickej mäkkostnej korelácie vo všetkých troch jazykoch. Kompaktné (zadod'asnové) sykavky /š, ž, č, dž/ sú nepárové tvrdé v ukrajinčine a bieloruštine. V karpatskej rusínčine na Slovensku sa rad rozštiepil na dve časti: (1) úžinové sykavky /š, ž/ majú status nepárových tvrdých konsonantov ako v ukrajinčine a bieloruštine a (2) polozáverové /č', dž'/ sú nepárové mäkké konsonanty. Podobný stav je v konsonantickom systéme spisovnej ruštiny, v ktorej sú sykavky /š, ž/ nepárové tvrdé a sykavka /č'/ nepárová mäkká spoluhláska. V spisovnej slovenčine sa vyskytujú iba dva rady sykaviek: predod'asnové /s, z, c, dz/ s fonologickou vlastnosťou difúznosti (artikulujú sa v prednej časti ústnej dutiny) a zadod'asnové /š, ž, č, dž/ s fonologickou vlastnosťou nedifúznosti (kompaktnosti), ktoré sa artikulujú v zadnej časti ústnej dutiny. V ruštine, ako je známe, sa nevyskytujú polozáverové znelé /dz, dz', dž/. Ich prítomnosť v bieloruštine, ukrajinčine a rusínčine možno hodnotiť ako výsledok jazykových kontaktov s poľštinou (bieloruština a ukrajinčina) a slovenčinou (ukrajinčina a rusínčina).

4.1. V texte predkladáme opis typologicky relevantných javov na fonologickej rovine súčasnej spisovnej rusínčiny v širšom slovanskom kontexte. Táto téma je veľmi aktuálna a úplne nová, pretože rusínčina patrí k spisovným slovanským mikrojazykom, ktorá bola kodifikovaná v roku 1995 na základe východorusínskych nárečí rozprestierajúcich sa na východnom okraji severovýchodného Slovenska. Keďže rusínčina sa nachádza na západoslovansko-východoslovanskom jazykovom pomedzí, vyskytujú sa v jej systéme viaceré príbuzné javy, ktoré ju na jednej strane zblížujú so slovenčinou a poľštinou a na druhej strane ju odlišujú od ukrajinčiny, s ktorou je geneticky spätá.

Spisovná rusínčina a ukrajinčina patria ku krajnému konsonantickému typu, čiže k jazykom s rozvinutým konsonantizmom a jednoduchým vokalizmom. Rusínčina sa spolu s ukrajinčinou zaraďuje na základe celkového počtu konsonantov (32) na spodný okraj krajného konsonantického typu, pretože pre fonologické systémy obidvoch jazykov je charakteristická tendencia k obmedzovaniu konsonantickej mäkkostnej korelácie. Táto tendencia bola motivovaná zánikom mäkkých perníc /p', b', m', v', f'/ a nerozlišovaním tvrdostno-mäkkostných protikladov v artikulačnom rade perníc. V dôsledku

38 Н. І. Тоцька. *Сучасна українська літературна мова*, с. д., 1997, с. 60.

toho je počet konsonantov v rusínčine a ukrajinčine nižší než napríklad v bieloruštine (39) a ruštine (37), ktoré sa vyskytujú na hornom okraji krajného konsonantického typu.

Ako nám ukázal výskum fonologického výskumu spisovnej poľštiny, v posledných dvoch desaťročiach nastala prestavba v systéme konsonantov aj v tomto západoslovanskom jazyku, čo bolo motivované rozkladom pôvodných mäkkých perníc na spoluhláskové skupiny v dôsledku asynchrónnej výslovnosti. Podobný jav sledujeme aj v rusínčine a ukrajinčine, ktoré sú s poľštinou v bezprostrednom jazykovom kontakte. Aj spisovná poľština patrí k tým jazykom, pre ktoré je charakteristická tendencia k obmedzovaniu konsonantickej mäkkostnej korelácie ako hlavného atribútu krajného konsonantického typu. Poľština sa počtom konsonantov (31) ocitla na poslednom mieste v poradí jazykov krajného konsonantického typu.

Rusínčina predstavuje monotonický typ jazyka s dynamickým prízvukom, ktorého hlavnou zložkou je sila. V porovnaní so slovenčinou má pomerne jednoduchý vokálny systém (7 V 13,30%) a pomerne rozvinutý konsonantizmus (32 K, 82,05%). Slovenčina je monotonický jazyk s voľnou kvantitou, ktorej funkčné využitie je obmedzené platnosťou rytmického zákona. V slovenčine sa vyskytuje vyšší počet vokálov než v rusínčine (15 V), ale nižší počet konsonantov (27 K), preto je percentuálne vyjadrenie zastúpenia vokálov a konsonantov vo fonologickom systéme vyrovnanjšie (35,72% V : 64,28% K).

Rusínčina patrí (spolu ukrajinčinou, bieloruštinou, ruštinou, poľštinou, hornou lužickou srbčinou a dolnou lužickou srbčinou) k jazykom s rozvinutou párovou mäkkosťou spoluhlások, v ktorých sa rozlišujú tvrdé a mäkké protiklady spoluhlások vo väčšine artikulačných radov. V dôsledku toho všetky uvedené jazyky patria ku krajnému konsonantickému typu. V slovenčine sa zachovali iba zvyšky konsonantickej mäkkostnej korelácie, ktorá zanikla v starej slovenčine v 14.-15. stor. Vlastnosť mäkkosti – tvrdosti nie je pre slovenské tvrdé a mäkké dentály fonologicky relevantná, hoci fonetický rozdiel sa zachoval. Slovenčina predstavuje z hľadiska fonologickej typológie prechodný typ medzi krajným konsonantickým typom a krajným vokálnym typom (srbčina, chorvátčina, slovinčina).

LITERATÚRA

BARTKO, Ladislav. Poznámky k problematike vzťahu etnická identita – jazyk – vierovyznanie (Na materiáli výskumov nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine). In: *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa*

spoločnosti – vzťahy a konflikty. Ed. Š. Šutaj. Prešov: Univerzum, 2005, s. 252-256.

CZESAK, Artur. Góralski i śląski – mikrojęzyki literackie in statu nascendi? In: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*. – *Slavica Tartuensia*. VII. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет – Кафедра славянской филологии, 2006, с. 360-385.

CZESAK, Artur. Współczesne próby tworzenia, opisu i kodyfikacji nowych języków słowiańskich (górnosłowacki, wschodniosłowacki, pudłaška mowa). In: *Slovensko-slovanské jazykové, literárne a kultúrne vzťahy*. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. *Slavistický zborník* 6. Ved. red. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 2007, s. 246-258.

DEJNA, Karol. *Dialekty polskie*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. 283 s. + 70 map.

DOBROVSKÝ, Josef. *Podrobná mluvnice jazyka českého v redakcích z roku 1809 a 1819*. Praha: V generální komisi nakladatelství Melantrich, 1940. 993 s.

DOBROVSKÝ, Josef. *Dějiny české řeči a literatury*. Z něm. originálu Geschichte der Böhmischen Sprache und Literatur (1792) přeložil, k vydání připravil a úvodní studii napsal Dr. Benjamin Jedlička. Praha: Československý spisovatel, 1951. 191 s.

DOBROVSKÝ, Josef. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*. Prag, 1822.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky*. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. *Monografia* 27. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2001. 187 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. *Kapitoly zo slavistiky*. II. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis*. *Monografia* 95. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 2008. 312 s.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. Fonologický systém hornej lužickej srbčiny a dolnej lužickej srbčiny z typologického hľadiska v širšom (západo) slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 45, 2010, s. 115-123.

DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, Júlia. Fonologický systém spisovnej češtiny z typologického hľadiska v širšom slovanskom kontexte. In: *Slavica Slovaca*, 47, 2012, s. 3-18.

ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич. *Славянские литературные*

- микроязыки. *Вопросы формирования и развития*. Таллин: Валгус, 1981.
- ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич et al. *Славянские литературные микроязыки. Образцы текстов. Т. I-II*. Tartu 2003-2004.
- ДУЛИЧЕНКО, Александр Дмитриевич. Современное славянское языкознание и славянские литературные микроязыки. In: *Славянские литературные микроязыки и языковые контакты*. – *Slavica Tartuensia. VII*. Ред. А. Д. Дуличенко – С. Густавссон. Тарту: Тартуский университет – Кафедра славянской филологии, 2006, с. 22-46.
- HORÁLEK, Karel. *Úvod do studia slovanských jazyků*. Praha: Československá akademie věd, 1962. 535 s.
- ISAČENKO, Alexander Vasilievič. Versuch einer Typologie der slawischen Sprachen. In: *Linguistica Slovaca, I*, 1939 – 1940, s. 64 – 76.
- ИСАЧЕНКО, Александр Васильевич. Опыт типологического анализа славянских языков. In: *Новое в лингвистике. III*. Москва: Издательство иностранной литературы, 1963, с. 106 – 121.
- JAKOBSON, Roman. Ueber die phonologische Sprachbünde. In: *Travaux du Cercle linguistique de Prague, 4*, 1931, s. 232-238.
- КОПОРОВА, Кветослава. *Орфоепічна характеристика русинського языка на границі виходославянських і западославянських лінгвокультурних контактів (3 основних принципів русинської висловності)*. Dizertačná práca. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Filozofická fakulta, 2012. 119 s.
- КОСТРУБА, Петро Петрович – ПРОКОПОВА, Лариса Іванівна et al. *Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика*. За ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1969. 435 стор.
- KRÁL, Ábel – SABOL, Ján. *Fonetika a fonológia*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989. 390 s.
- ЛАТТА, Василь. О классификации украинских говоров. In: *Наукові записки. 8-9*. Культурний союз українських трудящих у ЧССР. Гол. ред. М. Новак. Пряшів: 1979 – 1981, стор. 119-130.
- ЛАТТА, Василь. *Атлас українських говорів Східної Словаччини*. Видання перше. Наукове і картографічне доопрацювання та упорядкування. З. Ганудель – І. Ріпка – М. Сополіга. Братіслава: Словацьке педагогічне видавництво – Відділ української літератури в Пряшеві, 1991. 552 стор.
- МЕДСЬИ, Гелена – ФЕЙСА, Михайло. Войводянски Руснаци: Стан и

- перспективи розвою у культурі, мові і освіті. In: *Studium Carpatho-Ruthenorum 2012. Штудії з карпаторусиністики*. Ед. К. Копорова. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського мови і культури, 2012, с. 19-42.
- MISTRÍK, Jozef et al. *Encyklopédia jazykovedy*. 1. vyd. Bratislava: Veda, 1933. 515 s.
- ПАНЬКЕВИЧ, Иван. З морфології мови села Завадки на півдні Словаччини. In: *Sborník Matice slovenskej. 15*. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1937, s. 48-53.
- ONDRUŠ, Šimon – SABOL, Ján. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1981. 320 s.
- PAULINY, Eugen. *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1983. 253 s.
- ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь. *Сучасний русинський списовний мови (Високошкольські навчальні тексти)*. Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського мови і культури, 2009. 212 с.
- ПЛІШКОВА, Анна – ЯБУР, Василь. Пряшівська Русь. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський мови*. Red. naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, с. 147-209.
- POPOWSKA-TABORSKA, Hanna. *Kaszubszczyzna*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. 112 s.
- STANISLAV, Ján. Zo sloveník J. Dobrovského. In: *J. Dobrovský 1753 – 1829. Sborník studií k dvoustému výročí narození*. Ved. red. B. Havránek a J. Dolanský. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1953, s. 121-129.
- STIEBER, Zdzisław. *Atlas językowy dawnej Łemkowszczyzny*. Zeszyt I-VIII. Łódź: Zakład im. Ossolińskich we Wrocławiu, 1956 – 1964.
- STIEBER, Zdzisław. *Dialekt Łemków. Fonetyka i Fonologia*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982, s. 7.
- ŠAFÁRIK, Pavol Jozef. *Dejiny slovanského jazyka a literatúry všetkých nárečí. Spisy Pavla Jozefa Šafárika. Zväzok 1*. (Z nemeckého originálu *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*, Budín 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali doc. Dr. Valéria Betáková, CSc., a PhDr. Rudolf Beták, CSc.). Košice: Vydalo Východoslovenské vydavateľstvo Košice pre Univerzitu Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach v roku, 1992. 416 s.

ŠTEC, Mikuláš. Konfrontácia slovenčiny s ukrajinčinou. In: *Slovakistické štúdie*. Zost. J. Mistrík. Martin: Matica slovenská, 1985, s. 313.

ŠTOLC, Jozef. *Slovenská dialektológia*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied Veda, 1994. 179 strán + 37 máp.

ТОЦЬКА, Ніна Іванівна. *Сучасна українська літературна мова*. За редакцією А. П. Грищенка. 2-ге видання. Київ: Вища школа, 1997. 493 стор.

ВАНЬКО, Юрай. Класифікація і головны знакы карпатських русиньських діалектів. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньський язык*. Red. naukowy P. R. Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej, 2004, s. 67-85.

VÍRA, Josef. Hlásokosloví osturňského hovoru. In: *Sborník Matice slovenskej* 8. Turč. Sv. Martin: Matica slovenská, 1930, s. 69-124.

prof. PhDr. Júlia Dudášová-Kriššáková, DrSc.

Prešovská univerzita v Prešove

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Ul. 17. novembra č. 15

080 01 Prešov

e-mail: julia.dudasova@unipo.sk

ЯЗЫК УЧЕБНИКІВ ДР. ІОАННА КІЗАКА ПРО ЦЕРЬКОВНЫ НАРОДНЫ ШКОЛЫ РУСИНІВ І СУЧАСНЫЙ РУСИНЬСКИЙ ЯЗЫК

Анна ПЛІШКОВА

Abstrakt

Príspevok je zameraný na činnosť profesora prešovského bohoslovenského, neskôr učiteľského seminára Dr. Ioanna Kizaka najmä v oblasti zostavovania učebnicovej literatúry na výučbu karpatoruského jazyka pre cirkevné ľudové školy. Stredobodom pozornosti sú jeho dve učebnice Šlabikár a Čítanka, ktoré analyzujeme na pozadí dobovej jazykovej situácie a porovnávame ich jazykové zvláštnosti so súčasným rusínskym spisovným jazykom.

Ключові слова

Rusínsky jazyk, karpatoruský jazyk, gréckokatolícky seminár, učiteľský seminár, Ioann Kizák

Іоанн Кізак (14. 12. 1856, Пакостов – 9.10.1929, Пряшів) був багатогранною особистістю інтелектуала в русинській народній громаді кінцем 19. і зачатком 20. стороча¹ – грекокатолицьким священиком (Великий Буковець 1886 – 1892), педагогом (єдним з перших професорів Пряшівської грекокатолицької півцєучительської препарандії), автором учебників з кarpatorуського языка про церьковны школы („Букварь“, 1919, 1921, „Читанка“, 1920),² композітором і дїрігентом катедрального церь-

¹ О Іоаннови Кізакови позерай: Кизак Іван. In: МАГОЧІЙ, Павло Роберт - ПОП, Іван: *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падыка, 2010, с. 332; РИЧАЛКА, Михайло: Іван Кизак - педагог і борець за розвиток культури свого населення. In: *Голос Карпат: інформативний бюлетень Товариства - Общества ім. О. В. Духновича*, 9-10-11, 1999, с. 1-4; ХОМА, Василь: Завзятый Русин, культурный діятель і літератор. In: *Русиньський народный календарь на рік 2004*. Зост. А. Зозуляк. Пряшів: Русиньська оброда, 2003, с. 118-121; БЕСКИД, Гавриїл: Перший председа Руського клубу - 1923 і Общества Александра Духновича при Руськім домі (ІВАН КІЗАК, 14. 8. 1856 - 19. 10. 1929). In: *Визнамны про Русинів (Зборник рефератів із міжнародного научного семінаря к 110 рокам од зачатя навчання в Грекокатолицькій руській учительській семінарії і 80 років од купліня Руського дому в Пряшові)*. Зост. Г. Бескид, А. Зозуляк. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2005, с. 65-67.

² Далшы школьскы учебники про церьковны школы Пряшівської єпархії, котрых автором є Іоанн Кізак, позерай в: РИЧАЛКА, Михайло. Іван Кизак - педагог і борець за розвиток культури свого населення. In: *Голос Карпат: інформативний бюлетень Товариства - Общества ім. О. В. Духновича*, 9-10-11, 1999, с. 1-4.

ковного хору, писателєм, зберателєм і пропагатором устної народної творчости Русинів, редактором-заснователєм офіціального друкованого органу Пряшівської грекокатолицької єпархії („Церковь и школа“, 1919 – 1923), часопису про молодеж („Русская молодежь“, 1920 – 1921), редактором календарів, культурно-общественным діятелєм (перший председа пряшівської філії Общества Александра Духновича, закладатель і перший преседа „Руського клубу“, 1923 – 1929) і підпорователєм русиньских народно-ідентіфікачных снажін в пряшівскім регіоні. Взявши до уваги єго визначны функції в рамках Пряшівської грекокатолицької єпархії (ордінар і пресвітер Пряшівської єпархії, 1885, тайный радця Святого престолу, 1912, титулярный канонік єпархіальной капітулы, 1917, канонік Пряшівської єпархії, 1926, професор учітельской семінарії, 1895 – 1929, іншпектор початкових школ єпархії), то видиме, же маєме перед собою образ надміру активного общественного, культурно-освітнього, народного і церковного діятеля, якому правом має належати достойне місце в плеяді визначных особностей і народных будителів Русинів.

Із сучасного погляду, значіть, маєме до діла нелем з високо ерудованим, але і впливним чоловіком в тім часі, а што можемо оцінити найвеце – діючого на хосен розвою інтелектуальной громады Русинів, укріплєваня єй народної ідентіты, розвою языка, культуры і церковного обряду, фундатора найвизначнішых культурных і народных інституцій, котрых цілєм было плекати і підпоровати народный дух главно в молодой генерації Русинів. Особности подобных якостей в інших народів мають своє достойне місце в їх народній історії, але тыж в учебных основах різних ступнів школ. Нажаль, Іоанн Кізак є єдным з типічных прикладів русиньских народных інтелектуалів кінця 19. і зачатку 20. столітя, якого драматичны турбуленції в історії карпатських Русинів і окреме Грекокатолицької церкви з єй прорусиньсков лінією в міджівойновім періоді, выдрилили мімо зорного угла наступных генерацій Русинів. І зато переважній бівшости сучасників єго мено, як і мена других діятелів з єго генерації, уж не асоціує ніч або лем барз мало. Ани учебники єго авторства, о яких будеме говорити далше, днесь уж не мож найти в єго домовині, докінця ани в єпархіальній бібліотеці в Пряшові, але аж за океаном – в Карпаторусиньській бібліотеці Торонтської універзیتی, яку понад 30 років у Канаді будує історік – професор Др. Павел Роберт Магочій. Узнавана пряшівска українська учена з історії літературы доц. Др. Олена Рудловчак, к. н., того саме сконштатовала в році 1981³: „Як автор українських букварів

3 РУДЛОВЧАК, Олена. З історії наших букварів. Іп: РУДЛОВЧАК, Олена. *Біля джерел*

згадується уродженець Східної Словаччини, педагог і літератор Іван Кізак (1856 – 1929), але також і його книжки нам не приходилося бачити. “Думам, же і зато треба подяковати ініціаторам і реалізаторам таких семінарів, як є днешній, же забытых, але визначных народных діятелів, о котрых бы їх властный народ мав повинно знати і быти на них гордый, вытягують із забытя, і выносять на світло і педестал їх роботу про народ і выслідки той роботи. Ту правом належать, бо зробили визначный слід про розвиток духовного жывота Русинів, яких своєв сістематічных і широкограннов роботов мали намір посувати допереду. А то є тыж імпульз про нову генерацію учены, жебы ся к плодам діятельства своїх попередників часом вертали, выглядовали їх і може ся попозерали на них другыма очіма, як генерація перед нима.

За многостороннов ерудіцію Іоанна Кізака і єго неперестанным інтересом робити на благо народного і церковного жывота Русинів наісто треба глядати в першім ряді єго вихову в домашнім, родиннім кругу. Як знаме, народив ся в родині учітеля Теодора Кізака в Пакостові (днесь окр. Вранов над Топлєв), то значіть в селі з грекокатолицьким, а в тім часі предпкладаме же і з переважно русиньским жытельством.⁴ Далше єго формованя – професіональне, інтелектуальне, а докінця і народно-патріотичне проходило очівісно почас середнєшкольских гімназіальных штудій, штудуючі на Пряшівській кралєвській католицькій главній гімназії, яку закінчив в році 1877, а пізніше на Грекокатолицькій богословській семінарії в Ужгороді, яку закінчив в році 1884.

Мімоходом, днесь, з оглядом на сучасны конфесіональны реалії, і бісідуючі о першій з уведжєных школ – Пряшівській кралєвській католицькій главній гімназії, може ся нам здати барз чудным факт, котрому докінця тяжко мож увірити – жебы якраз в класах католицької школы ся могли выховлєвати русиньскы родолюбы і патріоты свого народа?! Навыше, в такім драматичнім історичнім часі! Знаме, же кєнець 19. і зачаток 20. столітя то був час великой і сильной мадярізації, народностного утиску, спроваджованого неприязным діянєм школьського закона грофа Алберта Апонія (1907), главным цілєм котрого была мадярізація немадярьских школярів і народів. Закон укладав учітелям выховлєвати у выштыкых школярів чутя приналежности к мадярьскому народу і якраз школы ся

сучасності. Розвідки, статті, нариси. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі - Відділ української літературы в Пряшеві, 1981, с. 257.

4 Офіціална штатістіка зо списованя людей в Словацькій републіці з року 2011 свідчіть о тім, же в Пакостові зо 478 жытелів є в сучасности 130 грекокатоліків, але лем 8 Русинів. Позерай: <http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=50355>.

стали найефективнішим, навйше ай законным, настроєм той асіміляч-ной політики. Вшыткы писмовы матеріали ся в них вели лем в мадярь-скім языку. І материнський русинський язык, на яким ся в школах пря-шівського регіону дотеперь учіло (1874 – 247 школ), ся зачав мініти з русинського на мадярьскый. В самім пряшівскім регіоні зачатком 20. ст., точніше в році 1906, їх зістало 23 а в роках 1907 – 1912 ся сітуація зміни-ла аж так, же 68 іщі білінгвалных мадярьско-русинських школ ся цалком помадярчіло, причім кількість школ, в яких ся вживала якась із форм русинського языка, ся зменшыла з 23 на 9.⁵ Історія говорить, же перед за-чатком 1. світової войны народный живот Русинів пряшівського регіону „упав на найнизшу уровень“.⁶ Наперек вшыткому але, тота сама історія зарівно нам нукать аж фантастичны приклады о середніх школах і уні-верзітах, на яких дакілько років аж десятиріч ся успішно вело навчання русинського языка (віденьске „Барбареум“, львівске „Студіум Рутенум“, львівска катедра русинського языка і літературы, будапештська катедра русинського языка і літературы і ін.).⁷

Як найблизший приклад высше споминаной білінгвалности, але про нас сучасників і як велика мотивація із зачатку минулого стороча, може послужыти якраз Пряшівска кралёвска католицька главна гімна-

5 ЧУМА, Андрій - БОНДАР, Андрій. *Українська школа на Закарпатті та Східній Сло-ваччині (історичний нарис)*, ч. І. Пряшів: Науково-популярна бібліотека ЦК КСУТ, 1967, с. 110.

6 МАГОЧІЙ, Павел Роберт. *Русины на Словенську. Историчный перегляд*. Пряшов: Русинська оброда, 1994, с. 29.

7 Кінцём 18. ст. австрійска цісарська влада створила в рамках Віденьской універзіты грекокатолицьку семінарію „Барбареум“ (1774-1784), а у Львові „Студіум Рутенум“ (1787). Штудували ту Русины із вшыткых областей австрійского цісарства, т. є. і з регіонів южных Карпат. Віденьске „Барбареум“ фунговало лем 10 років а львівске „Студіум Рутенум“ по-над 20 років. Довше фунговала катедра русинського языка і літературы, założена 1848 р. таксамо австрійсков владою на Львівській універзіті, де русинський язык абсолвовали нелем семінарісты, але і вшыткы штуденты. Катедра вытримала скоро 100 років – аж до 2. світо-вой войны і теоретично ся занимала русинським языком і культуров в цілім Австро-Угорську, практично ся але концентровала на язык галицьких Русинів. Перша універзітна катедра, яка ся занимала спеціально Русинами жыючими южно од Карпат, значить і з пряшівського регіону, была заснована в році 1919 на Будапештській універзіті. На ей челі стояв Русин з Підкарпатской Руси, лінгвіста Александер Бонкало, який учів русинський язык і культуру і видав пару учебників русинського языка. Нажаль, по взникну Чехословакії, коли Мадярьско страатило теріторію, де жыли Русины, ЧСР ся не інтересовала тов катедров, яка заникать в році 1924. У 20. ст. із знамых причін русиністика на універзітах ся зачала розвивати аж в ёго послідній четвєртині. На Універзіті в Новім Саді в бывшій Югославії в році 1972 був створений наперед лекторат, який по 9 роках ся перетворив на катедру русинського языка і літературы. В році 1992 была створена катедра русинської і української філології на Высшій педагогічній школі Д. Бешенія в мадярьській Ніредьгазі, в році 1998 на Пряшівській універзіті vznikло Одділія русинського языка і культуры, яке в році 2008 было перетранс-формоване на самостатный Інштїтут русинського языка і культуры, а в р. 2001 на Педагогіч-ній академії в Кракові зачала ся учіти лемківска філологія.

зія, де штудовав ай Іоанн Кізак. Білетень той гімназії з школьського року 1910/1911 надрукований, самособов, у мадярьскім языку, можеме понук-нути як доказ повідженого. Свідчить о тім, же в гімназії ся вело, а на осно-ві оцінёваня штудентів мож конштатовати же цалком успішно, навчання русинського языка („Ruthén nyelv“).⁸ Документ уводить, же русинський язык мож было ся ту учіти од 2. по 8. класу і на тоту понуку рефлекто-вали скоро на 100 процент выключно штуденты з грекокатолицьких ро-дин. Штудійный програм укладав 6-годин навчання русинського языка на тыждень, на забезпечованя якого до католицькой гімназії був приятый заступаючий професор – Шандор (Александер) Седлак, рядный про-фесор Пряшівской грекокатолицькой півцёучительской препарандії. Интересным фактом є тыж тенденція інтересу о ёго предмет з боку шу-дентів, причім білетень говорить о наростаючім тренді: поky у 8. класі на русинський язык ходило 6 штудентів, то у 2. класі їх было уж 15, яких мена, самособов у помадярченій формі, ся в нім тыж уводять.⁹ Интерес-нов є таксамо інформація о штудійных выслідках з русинського языка: штуденты были оцінёваны переважно єдинками і двойками, а лем барз спорадично – тройками. Самособов, у білетеню є много интересных фак-тів і о далшых предметах, але тыж о кружках, які діяли в тій школі, о соціальных условиях штудентів, їх родічів, о учітелях і под. Но про нас є найвызначнішим тот факт, же дана гімназія была єдною з білінгвалных школ іщі і на зачатку 20. стороча, де ся на штандартній уровни вело на-вчання русинського, респ. точніше карпаторуського, языка про будучіх священників, а же лем в єднім школьскім році 1910/1911 ся го нараз учі-ло аж 60 штудентів з грекокатолицьких родин. Як і то, же школа на тот ціль собі шпеціально забезпечовала професора, в данім періоді то був уж споминаний Александер Седлак. Властно, іде о того самого Алек-сандра Седлака, який о 10 років пізніше (1920) під редакціов якраз Іо-анна Кізака, тогды уж „главного надзирателя епархіальных школ“ і з „одобренієм епархіального правительства Пряшевскаго подь ч. 1281. – 1919“ выдал про 2. – 6. класу народных школ Пряшівской епархії учеб-ник граматіки языка „русского“.¹⁰ А то значить, же обидвоме професоры мали простор на активну сполупрацу, котру їм понукало грекокатолиць-

8 *Az Eperjesi Királyi Katholikus Főgimnázium. Értesítője az 1910 - 1911. Iskolai Évről. 1673 - 1911. Közzéteszi Dr. Tóth Sándor. Eperjes: Zavaczky-Könyvnyomda, 1911, s. 74-82.*

9 Czap Lajos, Fetzko József, Haluska József, Hriczó Elek, Maczkó Igor, Mátyák Miklós і ін.

10 СЕДЛАКЪ, Александръ Ив. *Грамматика русскаго языка для народных школ епархїи Пряшевской*. Изданная подь редакцію Іоанна Ф. Кизака, главного надзирателя епархіальных школ. Пряшевъ: Изданіе книжной торговли Штера. Книгопечатня св. „Николая“ 192 - 1100, 1920.

ке церковне шкoлство, а што нас інтересує в першiм рядi – конкрет-но навчання предмету русинський язык, котре было треба забезпечити i адекватними учебниками, i методiчними приручниками. З оглядом на то, же Иоанн Кiзак був главным iнспектором епархiальних шкoл, на приправi учебникiв – i нелем про русинський язык – собi давав окреме залежати, а то саме очiвiсно выжадовав i од своїх колегiв.

Выслiдком iцiативной i старостливой работы Иоанна Кiзака окрем двох учебникiв про штудентiв Пряшiвской грекокатолицькой пiвцёучительской препарандiї, выданих о церковних обрядах у мадярськiм языку,¹¹ было выдання тыж дакiлькох учебникiв про початковы, респ. в тогдышнiй тер-мiнологiї народны, церковны шкoлы Пряшiвской епархiї. Єдним з них був 48-сторiнковий iлюстрований „Букварь для народных школ Епархiї Пряшевской“ з року 1919,¹² надрукований азбуков i кiрiлiков. Тот пiдручник сьме к дiспозицiї не мали, зато iнформацiю о нiм сьме могли перевзяти лем з доступной у нас лiтературы.¹³ Але в Карпаторусинськiй бiблiотецi Торонтської унiверсити сьме нашли ёго друге выдання – з року 1920, яке схвалило уж Мiнiстерство шкoл i народной освiты ЧСР.¹⁴ В порiвнанню з першим, друге выдання є значно росшырене, має 88 сторiнок, надруковане є азбуков i церковнославянськима буквами. Вживаня церковнославянських букв в учебниках про епархiальны народны шкoлы в тiм часi мало чiсто практичне значiня, жебы школярi такой од зачатку навчання азбуки зарiвно ся приправлёвали i на чiтання релiгiйних текстiв i книжок, які выходили церковославянським шрифтом. Друге выдання букваря є iнше, самособов, нелем своїм розсягом, але тыж обсягом, котрый є росшырений i доповнений цiлено wybranыма текстами на чiтання – з акцентом на дiдактичний i виховний аспект. Даний учебник Иоанн Кiзак зложыв на базi фонемiмiчного пiнципу способу навчання чiтання, який у тiм часi ся хосновав у елементарних чiтанках чеських, словацьких, але i других европських шкoл. Тот способ навчання чiтання

11 KIZAK, I. *Az Eperjesi Görög szertartású katolikus Egyházmegye. Rendeleteinek tара.* Eperjes, 1912; KIZAK, I. - SZEMAN, István: *Szertartási menettan.* Eperjes, 1918.

12 *Букварь для народных школ Епархiї Пряшевской.* Составилъ Иоаннъ Ф. Кизакъ, пѣвцоучительской школы профессор. Одобрень Епархiальнымъ правительствомъ Пряшевскимъ под ч. 1281 - 1919. Пряшевъ: Книгопечатня св. Николая, 1919.

13 Iнформацiю о нiм позерай в РИЧАЛКА, Михайло. Иван Кизак - педагог i борець за розвиток культури свого населення. In: *Голос Карпат: iнформативний бюлетень Товариства – Общества ім. О. В. Духновича*, 9-10-11, 1999, с. 1.

14 *Букварь для народных школ Епархiї Пряшевской.* Составилъ Иоаннъ Ф. Кизакъ, профессор пѣвцоучительской школы. Одобрень Епархiальнымъ правительствомъ Пряшевскимъ под ч. 1281 - 1919. Одобр. Мин. шк. и народнопроев. ч. 57507 - 1919. Издание первое. Прага-Пряшевъ: Издание Чехословацкой графической Унии, акц. общ., 1921.

презентовав школярёви гласны як iнтерьекцiї (чутеслова) зназорнены на малюнку, причiм звуковий образ гласкы ся споёвав з дiтьсков гестi-кулацiов i мiмiков. Тота метода є знама iщi з часiв Яна Амоса Коменьского, а од 20-х рокiв 20. ст. ся уяла главно на Словенську. На тот букварь Иоанна Кiзака надвизовав i ёго методiчний приручник про учiтелiв елементарних шкoл з розробленов методiков практичной реалiзацiї фонемiмiчного пiнципу навчання в шкoлах.¹⁵ Окрем них Кiзак выдав у роцi 1920 про народны шкoлы i 96-сторiнкову „Читанку“,¹⁶ але він є автором i многих iнших про народны шкoлы потрiбних учебникiв, напр. iз релiгiї, елементарной фiзiкы i под. З оглядом на уведжены факты можемо сконштатовати, же Иоанн Кiзак неспорно крачав з добов i залежало му на тiм, жебы з добов крачали i церковны шкoлы Пряшiвской епархiї, а самособов у першiм рядi iх абсолвенты урoвнёв освiты ся вырiвнали абсолвентам других подобних шкoл. Ёго мотивацiя очiвiсно корешпoн-довала i з ёго функцiов, бо в тiм перiодi уж був главным iнспектором епархiальних шкoл i був прямо одповiдний нелем за контролю, але тыж за систематичне пiдвышованя урoвни шкoл, як i за выслiдки iх работы.

В тых iнтенцiях очiвiсно Иоанн Кiзак складав i свої учебники, зато в далших рядках бы сьме ся хотiли приставити главно коло двох з них, а то коло букваря i чiтанкы, причiм замiряли бы сьме ся шпециально на iх язык. Поки але приступиме ку конкретностям, хотiли бы сьме наперед курто представити тогочасну языкову ситуацiю i практику в пряшiвськiй области, бо з нёв прямо корешпoндує тема языка выдаваних школьських учебникiв, а самособов – нелем них, але будь-якой iншої неперiодичной цi перiодичной лiтературы.¹⁷

Вдяка новiй полiтичнiй ситуацiї i демократичнiй системi Чеськословенської республiкы, частёв якої ся стала Пiдкарпатська Русь, Русины здобыли шансу учiти ся i публiковати в „мiстнiм“ языку. Але невырiшений в минулости проблем „достойности“ – языковой i ет-

15 КИЗАКЪ, Иоанн. *Руководство к фонемическому Букварю.* Пряшевъ: Издание книжной торговли Штера. Книгопечатня св. „Николая“, 1920.

16 *Читанка для народных школ.* Составилъ Иоанн Кизакъ, профессор препарандiи i главный надзиратель школ епархiальныхъ. Одобреньемъ правительства епархiального под ч. 1022 - 1920. Для одобренья министерству предложена. Пряшевъ: Издание книжной торговли Штера. Книгопечатня св. „Николая“, 1920.

17 Подробнiше генезу русинського языкового вопросу i бiблiографiю к данiй темi позерай в: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык.* Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole, 2004, доповнене выдання зо змiнами 2007; ДУЛIЧЕНКО, Олександр - МАГОЧИЙ, Павло Роберт. Мовне питання. In: *Енциклопедiя iсторiї та культури карпатських русинiв.* Укладачi Павло Роберт Магочий, Иван Поп. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 501-509.

нічної – їх назад поставив перед ділемою: котрий язык бы то мав быти? Єдны были того погляду, же містны діалекты Русинів бы ся мали стати основов про самостатный русинський списовный язык, другы, переважно емігранты з выходной Галичі, підкреслєвали, же діалекты Русинів суть діалектами українського языка, зато український язык бы ся мав стати списовным языком Русинів, а третя група рекомендовала при-тримовати ся російського языка а містным жытелям помагала навчіти ся тот язык.¹⁸

На розділ од Підкарпатської Руси але, Русины на Словеньску в тім періоді не мали статус „*штатотворного народа*“. Были поважованы лем за народностну меншыну, котра на основі конституції мала право хосновати материнський русинський язык в школстві і в общественнім животі, а таксамо право на пропаганду своєї культури. В культурнім і народностнім животі Русинів на Словеньску на зачатку 20. ст. доміновали лем дві з высше уведжєных народных ліній. Актініша была містна, респ. „тутешня“ або „тутешняцька“, менше активна „москвофільська“, респ. русофільська, яка ся сподівала на поміч звонка, т. є. од Росії.¹⁹

Містна русинська лінія на Словакії таксамо уважовала о створіню окремого языка, о чім ся 13. януара 1920 в Пряшові офіційно высловили участници засідання в рамках тзв. „*анкеты профессоров греміальных училищ*“, на котрім ся дискутовало о потребі учебників. Подля договору, їх авторы мали виходити з народної бісіды, але термінологію ся мали приспособляти граматиці російського языка.²⁰ Выслідну подобу того языка з історії знаме під назвов *карпаторуський*, який на Словеньску од зачатку здобыв найміцнішу позицію. В нїм властно были виданы букварь і читанка Іоана Кізака і граматика Александра Седлака під редакціов „главного надзирателя епархіальных школ“ І. Кізака, в основі котрой была російська граматика з передреволючного часу зо старым етимологічним правописом і 35 літерами. Окрем трьох знаків І, И, Ъ (*ять*) на позначіння сучасных букв І, И, Ї, хосновав Ө (фіту), Ы, Э.²¹ До граматики были

18 MAGOCSI, Paul Robert. *Rusínska jazyková otázka znova nastolená*. In: MAGOCSI, Paul Robert (ed.). *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York: Columbia University Press, 1996, с. 22.

19 РУДЛОВЧАК, Олена. *Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі – Відділ української літератури в Пряшеві, 1981, с. 118.

20 ШТЕЦЬ, Микола. *Боротьба за літературну мову українців Східної Словаччини в 1919 - 1945 рр.* Ін: *Жовтень і українська культура*. Відповідальний редактор Микола Штець. Додаток до журналу „Дукля“ за 1968 рік. Пряшів: 1968, с. 285.

21 ШТЕЦЬ, Микола. *Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвіс-*

загорнуты і правила орфоєпії, подля котрых у высловности ся вживали містны форми, в словній засобі слова з російського языка і з містных діалектів, граматічны правила были подобны як у російскім а счаси і в українскім языку, враховано многих містных архаїчных форм і суфіксів.

Тот язык обгаєвала в першій ряді Пряшівска єпархія – зато був повинным предметом в єй школах (в народных, середніх і высшых), часть церковной і світської інтелігенції, ку котрій уведжєны авторы учебників належали. Хосновав ся в школах і був означованый як „*народный руський*“ язык, а в офіційнім контакті ся звав тыж як „*русский язык*“.²² В основі то був комплекс діалектных, російських і церковнославянських елементів, котрий ся означовав тыж назвов „*язычие*“. Дакотры учены го поважують за тогочасну пробу створіння окремого літературного языка, зарівно презентуючу ідею, же містны Русины суть окремим виходославянським народом.²³ Занедовго к тій орьєнтації ся офіційно приголосила і пряшівска філія культурно-освітнього Общества Александра Духновича, котра в „Декларації“ із засідання президії так высвітлєвала програм своєї орьєнтації:

1. Тримати ся „предпревратового єдинства карпаторусского народа“ (т. з. з часів Австро-Угорьска),
2. Культуру на домашніх традиціях дале будовати,
3. За літературный язык тримати „язичіє“, т. є. на „русской литературной граматиці“ розвивати язык, „подержавше єго 1000-літнє проізношеніє“, бо лем оно „может служити образованию народа“,
4. Одшмарити вшыткы другы орьєнтації, котры треба розуміти „приватной абміцією“,
5. Вношования чужіх, так галицькоукраїнських, як російських орьєнтацій, поважовати за непотребне і немудре.²⁴

В контексті повіджєного свої учебники – букварь і читанку – зложыв тыж Іоанн Кізак. Їх основу творить старый – етимологічний правопис, хоснуючий 34 графемы, міджі нима Ы, Ъ (ять), Ь, Э, Ө (фіта), V (іжіця: высловлєвала ся як *i, v, y*), Ψ (пс). На порівняннє – правопис сучасного русинського літературного языка є побудованый на фонемно-звуковім принципі, алфавіт має 36 графем, міджі нима фонему Ы і графему Ъ (єр), якы находиме і в фонемімічній букварю І. Кізака.

тичне дослідження). Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1996, с. 55.

22 ШТЕЦЬ, Микола. *Боротьба за літературну мову...*, с. 285.

23 Тамже, с. 286.

24 *Русское слово*, 1931, 2, с. 5. Переклад А. П.

Букварь І. Кізака ся складать з чотырѣх частей:

1. На сторінках 3 – 35 автор презентує писаны і друкованы буквы азбуки з їх церковнославянськыма еквівалентами, далє буквы повязованы до складів і склады до слов – якы суть на скоро 100% з ядра словной засобы русиньского языка, враховано крітерій фонологічних, морфологічних, орфографічних і орфоепічних (*папа, тата, то, топити, паша, шопа, пише, сито, спати, снити, носити, роса, рано, прати, перо, просити, рада, решето, студено, стадо, долото, солонина, пень, суть, теперь, днесь, студений, малый, вапно, слава, приправа, росне, баба, драбина, гадина, голова, богатый, коса, капуста, солома, ложка, зима, зубы, озеро, береза, плачь, колачь, клепачь, честуй, церковь, палець, цомпель, щетка, лице, Юрко, языкъ, ягода, земля, ясный, мягка, ѣсти, тѣсто, сѣно, ухо, дух, муха, хранити, фара, фіялка, фасоль і др.*). Процес освоєваня каждой буквы є доповнений ілюстраціов, через котру ся міг реалізувати фонемічний спосіб навчаня читаня. Лем мала часть словной засобы той части букваря ся одхылять або з боку лексикального, фонологічного, морфологічного орфографічного а тым і орфоепічного од сучасного русиньского языка і веце примыкать к природі російского языка, респ. дакотры приклады суть чісто церковнославянськы, што корешпондовало з фактом, же учебник був зложеный про церковны школы (напр.: *пора, одна, пусти, пиши, утро, конь, комната, жила, возъ, ночь, вечер, родителей, подковы, купишь, крещение, причащение, миропомазание, еще, наших, ваших, камень, экзамень, этотъ, этажъ, поэтъ, ѿта, анавема, вссопъ, упакой, ѿломъ*).

Орфографія уведжених слов не корешпонує з сучаснов орфографіов русиньского языка:

- в абсенції історічної алтернації етімологічних *О, Е* з *І* в нових запертых складах (*конь, подковы, возъ, камень, ночь*, порів. з сучасныма: *кінь, підковы, віз камінь, ніч*),
- в хоснованю фонемы *Ы* в розлічних позиціях, окреме коли наслідує по твердых консонантах *Ш, Ж* (*ваших, наших, жила, жито* порів. з сучасныма: *ваших, наших, жыла, жыто*),
- у вжываню *Э* (*поэтъ, эхъ, эй, эх*, порів. з сучасныма: *поет, ехъ, ей, ех*),
- у вжываню закінчіня *-іје* в субстантівах середнього роду єднотного чісла, але то суть припады лем церковнославянської лексіки (*причащение, миропомазание*),
- у висловности *Е* як *Є* – што є в корешпонденції з російсков орфо-

епіов (*сіе, есте, крещение, порів. з сучасныма: сіє, єсьте, крещєніє*),

- у висловности *И* як *І, Ї* (*доити, Иване, очи*, порів. з сучасныма: *доїти, Иване, очі*),
- в творіню імперативных форм часослов з закінчінем на *-и* (в орфо-епії *і*) (*пусти, пиши*, порів. з сучасныма: *пусть, пиш*),
- в творіню 3. особы минулого часу єднотного чісла часослов з флексіов *-ль* (*купишь, творилъ*, порів. з сучасныма: *купив, творив*),
- у творіню 3. особы єднотного і множного чісла теперішнього часу часослов з твердым закінчінем (*трафитъ, орютъ, косятъ*, порів. з сучасныма: *трафить, орютъ, косятъ*).

2. В далшій части букваря на сторінках 36 – 42 автор уводить правилну каліграфію окремых букв алфавіту і їх споєваня до слов, курты і просты тексты на читаня, в яких дотримує высше уведжених знакы орфографії і орфоепії, не корешпонує з сучасным правописом, і їх перепис до церковнославянського шріфту.

3. В третій части на сторінках 43 – 48 находить ся повторіня алфавіту – через друкованы і писаны великы і малы буквы азбучны і церковнославянськы із значінєм і назорнов висловностєв окремых букв.

4. Четверта часть на сторінках 49 – 82 – є „Упражнение въ чтеніи“, то значіть творять ї куртшы і довшы тексты на читаня, в яких але, на розділ од першой части букваря, переважує не народна, але російска лексіка, причім тяжко зрозумілы слова ся в скобках пояснюють знамыма домашніма діалектныма еквівалентами (напр.: *вдвое – дупломъ, зажирѣла – затыла, пашет – оре, весною – съ яри, хозяйка – газдыня, стрекоза – сверчокъ, недосугъ было – не было коли, пляши – танцуй* і т. д.). В тій части ся находят і літературны творы русиньского народного будителя – Александра Духновича „Гимнъ народный“ (с. 58), єго вірш „Пошлите до школы“ (с. 68), записы устной народной творчости Русинів – гаданкы (с. 61), пословіці (с. 63), якы Кізак сам зберав і записовав, тыж мірно трансформованы тексты російских народных співанок („Якъ на горѣ калина“, с. 77, „Заплетися плетень“, с. 78). Думаєме, же вцілім тота часть букваря про русиньскы діти была барз мало зрозуміла, і хоць коло многих слов были уведжени діалекны еквіваленты. На порозуміння текстів школярями зато мусило быти выналожено велике усилия учітеля.

5. Букварь ся закінчує пятав частєв – церковнославянськыма молитвами на сторінках 83 – 86.

Вцілім мож повісти, же з языкового боку букварь має дві главны час-

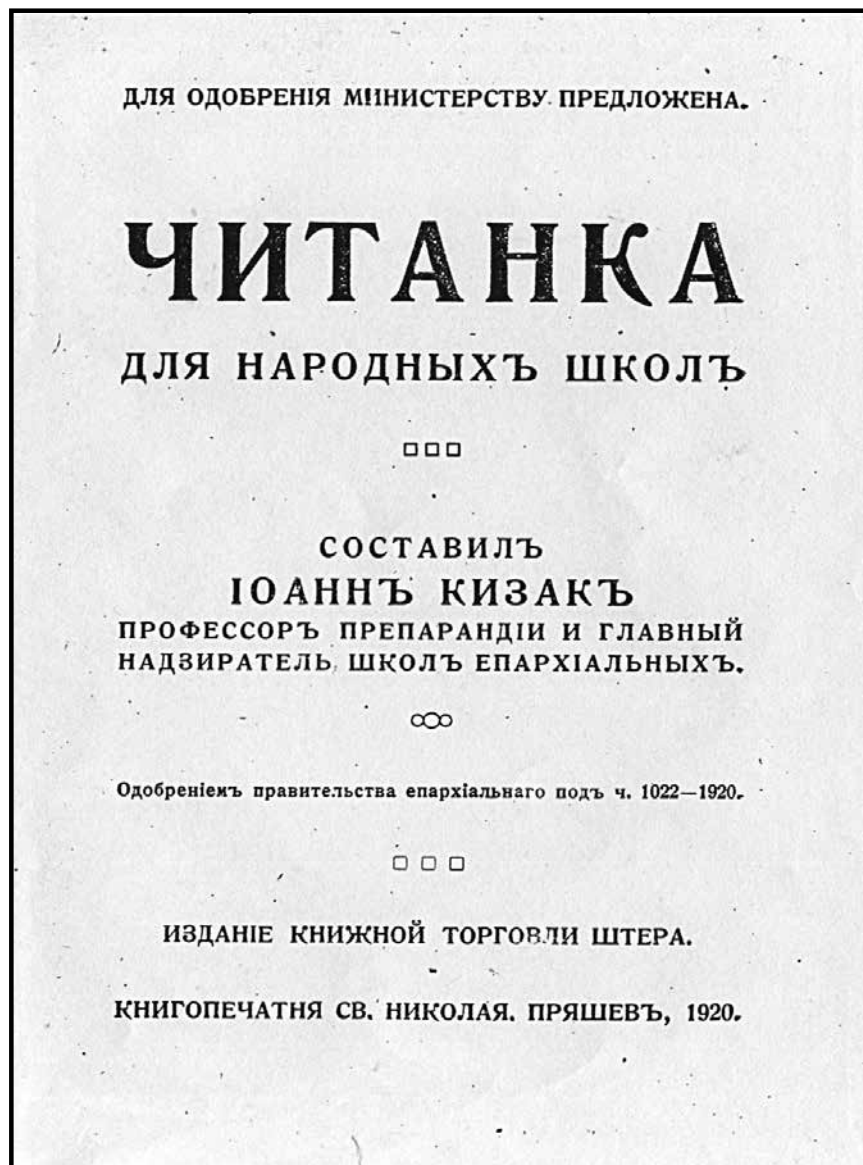

Обалка букваря Іоанна Кізака з року 1921.

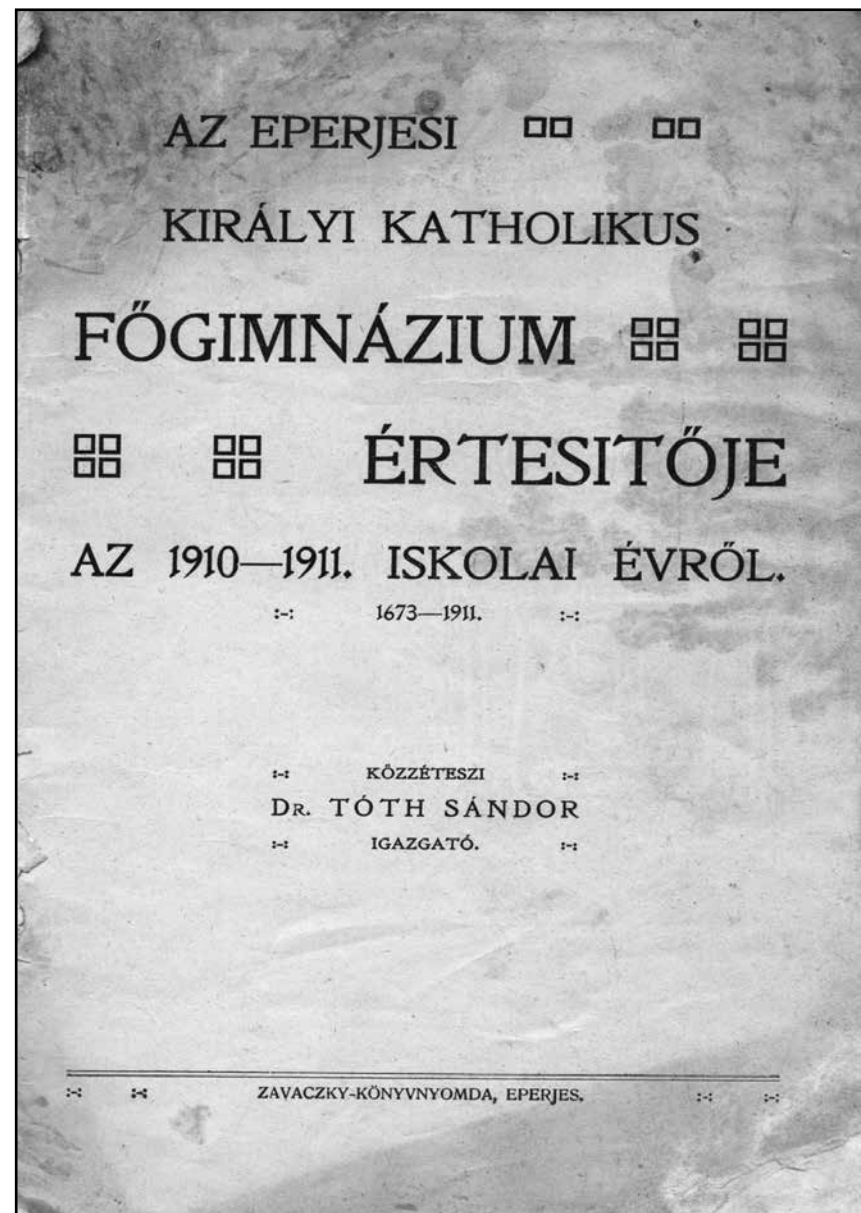
ти, а то значить і два основны цілі: перша часть через призму азбуки і фонемічного способу навчання читання азбучных і церковнославянських букв мала помічі школярами навчити ся читати знаму з домашнього кругу основну народну, т. є. русиньску, лексіку а пізніше і основны молитвы, а друга – через азбуку і народну лексіку мала послужити як мостик к переходу на російський язык. Подобно была ладжена і читанка, в котрій але, подля нас є зась веце карпаторуського языка, а то посередництвом літературных творів Духновича, Павловича, пословиць і вгоднішого выберу текстів, яки правдоподобно Кізак выберав до приправлєваных ним календарів, адресованых шырокому кругу Русинів. Обидва учебники представляют єдну з визначных етап в історії розвою русиньского языка, етапу „карпаторуську“, детерміновану тогочаснов общественно-політичнов, народно-культурнов і церковнов ситуаціов, і зато з оглядом на данный контекст треба їх авторів порозуміти і вислідки їх работы посуджовати.

Титулна сторінка букваря Іоанна Кізака з року 1921.

Титулна сторінка читанки Іоанна Кізака з року 1920.

Титулна сторінка білетеня Пряшівської кралівської католицької головної гімназії з шкільського року 1910/1911, в котрім ся уводить, же студенти ся ту могли учіти і русиньський язык.

VII., a német nyelvet a VII., VI. és III. o.-ban, a szépirást az Ia) és II. o.-ban. Szolgálati éveinek száma 6.

Szedlák Sándor, a ruthén ny. és irodalom helyettes tanára; tanította a ruthént a II. o. het. 2 ó., III—IV. o. h. 2 ó., V—VI. o. h. 1. ó. és VII—VIII. o. het. 1. ó., összesen heti 6 órában. Szolgálati ideje 6 év, 7 hó. (Az eperjesi kir. gör. szert. kath. tanítóképző r. tanára; áldozó-pap.)

Szémán István, gör. kath. rendes hittanár; eperjes-egyházmegyei áldozó-pap, egyházmegyei s.-tanfelügyelő, a gör. szert. kath. tanuló-ifjúság hit-szónoka; tanította a gör. kath. vallást az I—VIII. o.-ban, heti 16 órában. Szolgálati éveinek száma 6.

Dr. Tóth Sándor, igazgató; tanította a filozófiát a VIII. o.-ban, heti 3 órában

Török Gyula, a r.-geometria és szabadkézi rajz okl. rendes tanára; a rajzsztár óre; tanította a r.-geometriát az I—IV., a görögpótló rajzot az V—VIII. o.-ban, heti 21 órában; továbbá a szabadkézi rajzot heti 21 órában. Szolgálati éveinek száma 7.

Vujsz János, a klassz.-filológia rendes tanára, az V. osztály főnöke; tanította a latin és görög nyelvet az V. o.-ban, a görögpótló irodalmat a VI—VII. o.-ban heti 17 órában, azonkívül a francia nyelvet heti 3 órában. Szolgálati éveinek száma 10.

Wick Béla, róm. kath. rendes hittanár; kassa-egyházmegyei áldozópap és szentszéki tanácsos; a felsőgimnáziumi lat. szert. kath. tanuló-ifjúság hit-szónoka; a „Főgimn. róm. kath. tanuló-segítő egyesület“ jegyzője; tanította a vallást az I—VIII. o.-ban, heti 16 órában. Szolgálati éveinek száma 12.

Zimay Szilárd, a klassz.-filológia okl. rendes tanára; az ifjúsági könyvtár III. óre; a VI. o. főnöke; tanította a latin nyelvet a IV., VI. és a görög nyelvet a VI. o.-ban és a görögpótló irodalmat az V. o.-ban, heti 19 órában. Szolgálati éveinek száma 7.

III.

Hitszónokok:

Pályó Mihály, róm. kath. káplán, az algimnázium róm. kath. hitszónoka (29,700—1908. vkm.).

Petrik Miklós, a kir. gör. szert. róm. kath. tanítóképző h. tanára, algimn. gör. kath. hitszónoka (72861—1910. 29941—1911.vkm.); 358—1911., eperj. pp.

Hitoktatók;

Az ág. hitv. evang. vallástant: **Korbély Géza** eperjesi ág. hitv. ev. lelkész (113,490—1907.), az ev. reform. vallástant: **Gönczy Gábor**, eperjesi ev. ref. lelkész (116,274—1910.) az izraelita vallástant: a) **Neuwirth**

Сторінка ч. 17 з уведженого білетеня, де міджі учителями кралёвской католицькой гімназії ся уводить у 3. рядку мєно профєсора русиньского языка Александра Седлака (Szedlák Sándor).

II. osztály.

A tanuló neve, hitvallása, ösztöndijas vagy ismétlő-e?	Vallás	Magyar nyelv	Latin nyelv	Földrajz	Térképészeti rajz	Mennyiség	Rajzoló mérték	Szépirás	Történelem	Művészet	Ruthén	Szabadkézi rajz	Zene	Magaviselet
Bachinger István r. k.	2	3	2	2	2	3	2	2	2	2				1
Balogh János r. k., mt.	v	i	z	s	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g
Banda István r. k.	2	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3
Berényi Sándor ág. ev.	2	3	3	2	2	3	3	2	3	3				1
5 Bohárcsik Pál r. k., em.	1	1	1	1	2	2	2	2	3	3				1
Buday Miklós g. k.	2	4	3	3	3	4	3	3	3	3	2			2
Bukovics Elek r. k.	2	4	3	3	3	4	3	3	2					1
Csurilla István r. k.	k	i	m	a	r	a	d	t						
Czap Lajos g. k., em.	1	1	2	2	2	2	2	3	2		1	1		1
10 Fábrián István r. k., em.	2	3	3	2	2	3	2	3	2					1
Fetzkó József, g. k.	1	1	1	2	2	2	2	2	1		1			1
Germuska Bertalan r. k., em.	2	2	2	1	2	2	2	2	1	1				1
Gölniczky Dezső r. k.	3	3	3	3	3	4	3	2	3					1
Greif Gyula r. k.	3	3	3	3	2	3	3	3	3					1
15 Groszmann Mór izr.	1	3	3	3	2	3	2	3	3					1
Haluska József g. k., em.	1	2	2	1	2	1	2	2	1		1	1		1
Halykó Szilárd g. k.	3	3	4	4	3	4	3	4	3	3				1
Harcász Szilárd g. k., fm.	2	3	2	2	2	3	3	3	1	2	1			2
Hladorik István g. k.	2	3	4	3	2	3	3	3	3	2	1			1
20 Hreha György r. k.	2	3	3	3	2	3	3	2	1		1	1		1
Hriczó Elek g. k.	2	3	3	3	3	3	3	3	3		1	2		2
Jarek János r. k.	3	2	3	2	2	2	2	3	3					1
János Gyula r. k.	v	i	z	s	g	g	g	g	g	g	g	g	g	g
Karafianda Pál g. k.	3	3	4	3	4	4	3	4	3	2	2	3		1
25 Karpenczy Imre r. k.	2	3	3	3	3	3	3	3	3					2
Kálmán Ödön izr.	1	2	2	3	2	2	2	3	3					1
Kosztelnik József r. k.	3	3	3	2	3	3	2	2	1	1		1		2
Körtvélyessy Pál r. k. em.	1	2	2	1	1	2	2	2	1		1			1
Ladomérszky Dezső g. k.	3	3	3	3	3	3	3	2	1		2	3	2	1
30 Langsch Vilmos r. k. fm.	2	2	2	2	2	2	2	2	3					1
Levenda Kálmán g. k.	1	2	2	1	2	3	2	2	1		1			1
Lieb Emil r. k.	3	3	4	2	2	3	2	3	3	2		2		1
Maczejkó János r. k.	3	3	3	3	3	3	3	3	2					1
Maczkó Igor g. k.	2	1	1	2	2	2	3	2	1	1				1
35 Major Róbert r. k.	2	3	3	3	3	3	2	2	3					1
Mátyák Miklós g. k.	3	3	3	3	4	4	3	2	2	2	3			1
Mikstein Miklós r. k. fm.	2	2	2	3	2	2	2	2	1	2				1
Mochnay Sándor r. k.	3	3	3	3	3	3	2	3	2		1			1
Pethe László r. k. em.	1	2	2	1	2	2	3	3	1		1			1
40 Prolesztner László r. k.	3	3	4	3	3	3	3	3	1	2		2		1
Puhák György g. k. em.	1	2	1	2	2	2	2	3	1	2	1	1		1

Сторінка ч. 74 з білетеня, на котрій є часть списку штудентів 2. класы гімназії, котры были класіфікованы і з русиньского языка („Ruthén“) – в четвертій колонції справа.

ЛІТЕРАТУРА

Az Eperjesi Királyi Katholikus Főgimnázium. Értesítője az 1910 – 1911. Iskolai Évről. 1673 – 1911. Közzéteszi Dr. Tóth Sándor. Eperjes: Zavaczky-Könyvnyomda, 1911, с. 74-82.

БЕСКИД, Гавриїл. Перший председа Руського клубу – 1923 і Общества Александра Духновича при Руськім домі (ІВАН КІЗАК, 14. 8. 1856 – 19. 10. 1929). In: *Визначни про Русинів (Зборник рефератів із міжнародного наукового семінара к 110 рокам од зачатя навчання в Грекокатолицькій руській учительській семінарії і 80 років од купліня Руського дому в Пряшові)*. Зост. Г. Бескид, А. Зозуляк. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, 2005, с. 65-67.

Букварь для народныхъ школъ Епархіи Пряшевской. Составилъ Іоаннъ Ф. Кизакъ, пѣвчоучительской школы профессор. Одобрень Епархіальнымъ правительствомъ Пряшевскимъ под ч. 1281 – 1919. Пряшевъ: Книгопечатня св. Николая, 1919.

МАГОЧІЙ, Павло Роберт – ПОП, Іван. *Енциклопедія історії та культури карпатських Русинів*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 332.

МАГОЧІЙ, Павел Роберт. *Русины на Словенську. Історичний перегляд*. Пряшов: Русинська оброда, 1994, с. 29.

MAGOCSI, Paul Robert. *Rusínska jazyková otázka znova nastolená*. In: MAGOCSI, Paul Robert (ed.): *A new Slavic Language is born. The Rusyn Literary Language of Slovakia./Zrodil sa nový slovanský jazyk. Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku*. New York: Columbia University Press, 1996, с. 22.

Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання зо змінами 2007.

РИЧАЛКА, Михайло. Іван Кизак – педагог і борець за розвиток культури свого населення. In: *Голос Карпат: інформативний бюлетень Товариства - Общества ім. О. В. Духновича*, 9-10-11, 1999, с. 1-4.

РУДЛОВЧАК, Олена. З історії наших букварів. In: РУДЛОВЧАК, Олена. *Біля джерел сучасності. Розвідки, статті, нариси*. Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі – Відділ української літератури в Пряшеві, 1981, с. 257.

Читанка для народныхъ школъ. Составилъ Іоанн Кизакъ, профессор препарандіи и главный надзиратель школъ епархіальныхъ. Одобрениемъ

правительства епархіального подъ ч. 1022 – 1920. Для одобренья министерству предложена. Пряшевъ: Изданіе книжной торговли Штера. Книгопечатня св. „Николая“, 1920.

ШТЕЦЬ, Микола. Боротьба за літературну мову українців Східної Словаччини в 1919 – 1945 рр. In: *Жовтень і українська культура*. Відповідальний редактор Микола Штець. Додаток до журналу „Дукля“ за 1968 рік. Пряшів, 1968, с. 285.

ШТЕЦЬ, Микола. *Українська мова в Словаччині (Соціолінгвістичне та інтерлінгвістичне дослідження)*. Prešov: Filozofická fakulta v Prešove Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 1996, с. 55.

doc. PhDr. Anna Plišková, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Ul. 17. novembra č. 15
080 01 Prešov
anna.pliskova@unipo.sk

ИВАН КІЗАК И ПРОБЛЕМА ОЦІНЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ КАРПАТОРУСИНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ДРУГОЙ ПОЛОВИНЫ XIX – ЗАЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ: УПАДОК РУСОФІЛСТВА, СТАГНАЦІЯ «МАДЯРОНСТВА» ЦИ КРИСТАЛІЗАЦІЯ РУСИНСТВА?

Валерій ПАДЯК

Abstrakt

Obdobie kryštalizácie koncepcie karpatorusínstva sa datuje do druhej polovice XIX. storočia. Ideové hľadania buditeľskej inteligencie prebiehali v ostrých diskusiách «autochtónov» s rusofilmi, ktorí boli koncentrovaní na ruskú kultúru a jazyk. Snahy karpatských Rusínov mať svoj spisovný štandard založený na národnom jazyku a rozvíjať ho prostredníctvom rusínskojazyčnej krásnej literatúry nedosiahli badateľné výsledky. Postupom času však tieto snahy otvorili širokým ľudovým masám cestu k vede a pokroku.

Kľúčové slová

Karpatorusínska literatúra, rusofilstvo, ukrajínofilstvo, národnobuditeľská literatúra, Prešovská eparchia

По Иванові Кізакові (1856–1929) опстало творче наслідство – «Читанка» (1920) і «Букварь» (1919–1921, три видання) про народні школи Пряшівської єпархії, молитовники, популярні біблії, айбо главное – то його стихи, што їх (и другі тексти до того) автор публікував на сторонах журналів «Наше Отечество» (1916–1918) і «Церковь и школа» (1919–1923), журнала про моложаву «Русская молодежь» (1920–1921) і у двадцять календарях, котрі сам редагував и выдавав [1]. Туй яло бы назвати стихи «Піснь о отечестві», «Тоска плінника», «Русин в розкошу», «Волча правда», сатіричні оповідання «Щасливое порося», «Свідок», «Хитрый староста», «Злодійський жарт», «Давній протокол селян Коцурковських» и др. [2].

Доста часто літературознателі, кидь класифікують твори И. Кізака, кладут надголос на то, же він писав «патріотичні стихи». То значит, лі-

тературознателі делікатно обходять кертами вопрос естетичных цінностей творчества карпаторусинського писателя. Иншак повіджено: дідактичні (моралізаторські) аспекти понижуват естетичну рівність стиха, айбо (подля літературознателів) того ся гет компенсує «патріотичнов» направленостів творів поета, як то мож видіти скоро из каждого стиха И. Кізака. Приміром, из образчика, што го туй процітуєме:

Люб, дитино, свою родну країну!

Люби так, як отца, матер, родину.

Будь вірна їй аж до темного гробу,

Так в радостну, як і во смутну добу.

(«Піснь о отечестві») [3].

Політичне (иншак: дідактичне, моралізуюче) наповнення текстів – то характерістична черта карпаторусинської будительської (и не лем нашої будительської!) літератури. Иншаков будительська література и не годна была быти – на то вона будительська! То значит – література, актуалізована у свому часі, актуална лем про свою епоху, а про далші історичні часы (и генерації) інтересна уж лем скорі як факт історико-літературного процесу, ги актуална тема авадь естетична категория.

Што то значит и як на то позерати? Як тоту слабу в естетичному плані літературу днесь оцінєвати? Ци мусай ся тримати положення, же твори А. Духновича, А. Павловича, И. Сілвая, Є. Фенцика, Ю. Попрадова, Ф. Злоцького, П. Кузьмака, а до того и И. Кізака и далшых літераторів уж не суть цінні про карпаторусинів и не мусай знати тоту літературу, выучувати твори писателів? То значит літераторів, котрі близько стояли ид свому народу, знали за його проблеми и біды, силовали ся быти на помочі карпаторусинському народу и через літературу кликали го до просвіты, против асиміляції, и будили в нєму патріотичні чувства и націоналну гордість – быти русином!?

Єден из теоретиків феноменологічної естетики поляк Роман Інгарден твердив, же літературный твір выкликує в представі читателя реальный авадь выдуманий світ ци образ, и што тот світ (образ) скомпонований так, обы выкликати естетичне переживання. Иншак повіджено: кидь література не выкликує у читателя естетичне переживання, така література не годна претендовати на означення «красне писемство» [4].

Не одмітувучи естетичні цінности красного писемства, мусиме конштатовати, же гіперболізованя естетичной категории в літературі наязовало ся обществу майуспішными літературами – тыма десять-двадцять літературами из числа дві-три стовкы далшых літератур, што не были аж

так успішні в естетичному плані, айбо сповнили иншаку важну функцію – своєв екзистенційєв одушевляли національне самоосмыслєня, нарабляли основы національной ідентичности, писемного стандарта, національного ества.

Близько ид розуменю той проблеми – а то однайти золоту середину межи естетиков и політичним наповненням творів – подступила ся наука културологія. Єдна из тых проблем, котрі културологія нарабляє, рїшає ся в рамках т.н. «постколониальной» теорії. Тота теорія розпозирє културный діскурс маргінальных груп як наміреня выжити и создати позитивну ідентичность. Як пише америцький історик карпаторусинської літературы Елайн Русинко, «постколониальна» теорія розязує проблему противставєня естетики и політичного наповнення літературного текста, даючи можливість розвити альтернативні способы прочитаня и осмыслєня аналітичных стратегій. То значит, же ся одхылити од канонічных форм уж ся потовмачує не як недостаток, але скорі як элемент, што дає можливість порозуміти процєсы противєня авадь извержєня домінуєвучих сил» [5].

Набізівно, великоє заблужєня буде оцінєвати літературный процес беручи за основу лем категорію естетичности творів того ци иншакого автора. Бо и сам літературный процес є пороженєм творчости ушытких без исключения субєктів літературного двиганя – и достойных в естетичному плані, и слабых.

«Окулярі» естетики доста часто в історії были причинов шпекуляцій авадь страти національной орієнтації. Тоты самі процєсы зажыла и карпаторусинська література.

Из єдного бока, видимє, як из середины XIX столітія (а дале то ся повторило у періоді меживойня!) москвофілы на челі из А.Добрянським наязали карпаторусинській інтелігенції теорію, же «русскій» авадь «руськый» народ уж сотворив собі културу – културу Пушкіна, Гоголя, Достоевського, Чехова и Толстого – и зато неє што русинам-«руским» у Карпатах творити окремішну (од росіян-«руских») літературу и културу, а до того и літературный язык. Из тов теорієв прийшло и розуменя прєстїжа быти частков «російської-русской» културы, котра домак одвітує ушытким канонам естетики. Штоправда, прийшло и розуменя противприродности сяких декларацій, бо карпатським «репрезентантам» (велико) руськой културы нияк ся не давав російський язык. Ипно за сєсе уповів у 1871 році в кореспонденції до новинок «Новый Свѣтъ» (№29) писатель Александр Павлович. Він визнавав: «Пишем, как знаем; пусть почтенные грамматики исправляют наши ошибки... Многие

из старшей братии нашей, богатые опытами жизни, оттягиваются из литературного поприща, потому что они, не имев способности обучиться правилам русской словесности, ужасаются критики молодых писателей». [6].

Снагы, жебы пребрали собі російську културу, мож видіти у деклараціях єдного из апологетів москвофілського двиганя Петра Феєрчака. У 1868 році він загнав письмо до єдного авторітетного російського діятеля (из письма не дає ся взнати його фамилію!), а до того письма доклав и урывок из рукописі своєї статі, приправленої у печать, де пише: «Таким образом, замѣтно было и у нас некоѣ духовноѣ броженіе после [18]48-ых событій, только трудно было начало. **Нам ясно было, что мы не в состояніи сотворить литературу, а должны перенять уже готовую** (выдѣленое масным – В.П.). Но наше положеніе было неотраднѣ: недостаток и в духовных, и в материальных пособиях, а поддержки ниоткуда. Галицію волновала хохломанія, а из Россіи видеть книгу было дѣло неслыханное, а к этому окружали нас со всѣх сторон враждебные элементы» [7].

Москвофілська політична ідея признавати російську културу за свою дала за себе знати в літературній творчости будителів, главно тых, котрі ся орієнтовали на російський язык. Приміром, у комедії «Семейное празднество» (1867) ужгородського драматурга Ивана Даниловича-Коритнянського (1834-1895), што написано по російськы, москвофілські ідеї декларує главна героїня пєсы Олена – патріотка, котра ведно из своїм вітцєм и сестрами почитає А. Духновича и любит співати єго гімн «Я русин был, есмь и буду». Кидь ся сважає из молодым паном – космополітом Чумаковым, котрый гоносно позерат на своє – руське, так Олена гордо му обявляє: «**Я русская и вы здѣсь перед глазами моими оскорбляете любимое мое племя!**», а дале силує ся му доказати: «... вы мыслите, что русскіе не имѣют литературы, школ, университетов? Да, знайте, русскіе имѣют даже и славнѣе, как вами прославлены чужіе народы. **То не наше, говорят враги, но российское! Да, наше. Ибо хотя мы разлучены от сих братьев, но что русским называть можно в словесности, то все и наше, ибо и мы русскіе**» (выдѣленое масным – В.П.) [8].

Тоты русофілські ідеї обставали жыти у русинській літературі и у XX столітію. Так, у пєсі пряшівського драматурга Павла Федора (1884–1952) «Несчастливая судьба», котра написана по російськы и видана 1927 рока в Ужгороді, автор рисує образ русинської інтелігенції конця XIX столі-

тія; суть то часи упадка москвофільського двигання. Из ностальгіїв у драмі старі інтелігенти пригадують пережі часи, коли «русскій народ» мав за вождя Адолфа Добрянського. Автор-русофіль симпатизує своїм героям, котрі усе ищи ся надівут дочекати на російську владу: «Не бойтеся русские дети!... Появится ещё русское копъё в Карпатахъ, и тогда спасены будутъ наши дѣти и внуки!» [9]. Песа «Несчастливая судьба» П. Федора – се образчик русофільської літератури часу межової війни, коли російські політичні емігранти провбавали реанімувати в краї русофільство, зберавучи під свою фану містну проросійську інтелігенцію.

Мимоходом из текста комедії И. Даниловича-Коритнянського «Семейное празднество» и других жерел дає ся дознати, же на тоті часи – 1860-ті роки – карпаторусинська інтелігенція хосновала добрі розроблену термінологічну базу односно етнічних означень «русин» и «русскій». Синонімічні ряди термінів, из єдного бока «руський – угро-руський – русинський», а и з другого бока «русскій – російській» позволяли точно означити свою етнічну групу (русинів) и одділити ї од росіян. Лем же ся містні москвофіли орієнтовали на Славянські комітети в Росії, а через них на російську імперську владу [10]. Русини-москвофіли, наслідувучи Москву, и собі приставали на то, же русинська націонална самоідентифікація може зашкодити всеобщому славянському ци майглавно – восточнославянському єдинству. И кидь, наприклад, українська інтелігенція авадь словацька наробляла ідеї української (не малоросійської) авадь словацької (не чеської) націоналної самоназвы, русини ся придержовали двоякої націоналної ідентифікації: 1) «русини» (локално, про себе), 2) «русские» (про широкий славянський світ).

Штоважно, москвофільське двигання не было єдинов формов еволюції карпаторусинської націоналної ідеї. Уж на осінь 1871 рока Общество св. Василия Великого в Ужгороді, котре як важна общественна організація на Підкарпатській Руси заступляло інтереси ушитких підкарпатських русинів, розділило ся на дві «партії» – москвофілів и «автохтонів». Процес «ділення» скончив ся тым, же ідейного лідера москвофілів Адолфа Добрянського издويمили гет из посады головы Общества. То ся стало на Шостых общих зборах, на котрі 16 (28) септембра 1871 р. изыйшло ся майже сто членів Общества св. Василия Великого [11].

Роскол в Обществі св. Василия Великого указовав на два векторы державно-політичної орієнтації карпатських русинів-будителів. И кидь перші ся орієнтовали на Москву як важный політичний центр славянства, и, годно быти, в головах дакотрых из радикалів вызрівала ідея єдиной сла-

вянської держави під російськов коронов [12], то другі мали дяку обстати в рамках выпестованой через столітя угорської державности.

Полемізувучи на сторонах містной и львовської преси, противники ся силували доказати, же мавут правду, приводили аргументы тої правости и давали єдні другим характерістичні прозывки. Радикальні діятелі, то значит москвофіли самі себе означовали як «патріотів» авадь «патріотичну партію».

Вони визнавали, же мавут на Подкарпатю мало єднотомників и же русин-інтелігент на людях скорше ладен перейти на мадярський язык, ги на російський, авадь говорити по своему. Зато русинськоорієнтовану інтелігенцію москвофіли означовали як «мадяронів» авадь «опортуністів». «Мадярони», нарубы, характеризовали москвофілів як «реакціонерів», а себе тримали за «умірену партію». И кидь радикалы тримали опонентів за «убивць» свого народа, віры и народности, то «умірені» тримали москвофілів за тых, што присвоїли собі право спасати «руський народ в Угорщинѣ от грозящей мадяризации и латинизации» [13], хоть «под видомъ литературной дѣятельности панславизмъ и російщина скрываются» [14].

Не позеравучи на вто, як себе ци своїх опонентів означовали представители єдной авадь другой «партії» будителів, треба визнати, же тоты означеня не суть обьективні, ани не прояснявут сущность історичных процесів того часу. На наш позір, яло бы скорше говорити за двоякий тип патріотизма карпаторусинської інтелігенції: єдна «партія» сповідовала «русофільський» патріотизм, тогды як друга – «русинський/угрорусський/угрорутенський» патріотизм. И тота друга часть інтелігенції прянута закласти основы національного (локального) самоосмысленя, за котре днесь знаєме як за русинство.

То самое, роскол в Обществі св. Василия Великого указовав на двоякое розуменя карпаторусинськов будительськов інтелігенціїв языковой проблемы. Діскусія уж на зачатку 1870-х років на сторонах ужгородських новинок «Свѣтъ» (1867–1871), а дале и новинок, што їх наступили, – «Новый Свѣтъ» (1871 – 1872), як и на сторонах галицької преси, указовала на кардинальні одличности у тому, як рішати проблему. Нароблявучи ідеї «русскости», москвофіли ревниво позерали на «хыбашні» снагы карпатських русинів мати свій писемный стандарт на основі народной бесіды и розвивати русинськоязычне красне писемство. Вони доказовали, же за писемный стандарт треба взяти кодифікований російський язык. Їх опоненты глядали алтернативный варіант – язык, порозумитель-

ний не лем про інтелігенцію, але про кожного простого чоловіка, як то мож видіти из многих публікацій, приміром из анонімной статі «Какъ намъ писати?» у «Новому Свѣті» (ч. 2 за 1871 рік) [15]. Якый би то мав быти стандарт и на основі котрого из діалектів, як го кодифіковати – на ушыткі тоты и другі вопросы отвѣта не было. За орієнтір інтелігенція тримала язык книг Іоана Куткы (1750–1812) – культурного діятеля из пережой эпохы, майскорі – його «малый» катехизис. «Катихисісь малый» І. Куткы (перше видання – 1801 р.) був дуже популярный передовшыткым помежи простый народ, і до 1931 рока дожив ся 11 перевидань. Популярность книг І. Куткы про ушыткі соціалні станы крыє ся в языку текстів, котрый ся формує під впливом народной бесіды. Люде из низшых верств, освоївши елементарну освіту в материнськیم языку, хватали ся до читаня тых книг, затоже легко розуміти їх содержания. Стрічали ся там з текстом – некомплікованым і добрі изрозумителным, без зворотів і «темных» слов церковнославянського языка. Докінця і люде, котры не знали писати, з легкостѣв могли порозуміти текст катехизиса на слух, бо тов бісідов комуніковали в каждоденнім животі.

Миче ся у вочи, же на тот час ани москвофілы (русофілы), ани русинофілы не мали ясного видіння, ци даст ся прискіпити еден авадь другый языковий стандарт помежи карпатські русины. Єдні ся излакомили кодифікованым російськым стандардом, што мав за собов світового ровнія літературу. Другі сполігали на свою інтуїцію и логіку еволюції сусідных літератур, за котрі добрі знаєме, же из часу національного двиғаня (так называна «Ярь народів») вони наробляли ідею кодифікації свого літературного стандарда на основі народной бесіды [16]. Тоты снагы респектовав и уряд у Будапешті, котрый подля конституції декларовав право каждого народа ужывати и розвивати свій рідный язык.

Не мож говорити за даяке третє направлення національно-політично-культурного двиғаня, то значит за «мадяронство». Хотяй представителі обох направлень – и русофілского (менше), и русинофілского (вече раз),– котрі прянули на даякый способ ся поязати из мадярськов титулнов націєв, лишали ся и рускости, и русинства – и скорше ся давали асиміловати.

Русинофілы на початку 1870-х років зачали и поступно, хоть и тяжко, на конєць XIX – зачаток XX століття завершили процес русинської національной ідентичности, писемного стандарда на основі народной бесіды и літературной творчости на свому языку. Русофілство же поступно прийшло в упадок. Єден из послідных русофілів, выдавєць російськоязычного журнала «Листокъ» (1885–1903) Євгеній Фен-

чик из 1891 рока зачав выдавати «Додатокъ» до того видання – для народа и по русинськы. А из 1904 рока Фенчик плановав выдавати и самый «Листокъ» на народній бесіді, лем же смерть выдавця завадила продовжити тото діло [17]. Фактично, навернення на народну бесіду было капітулацієв русофілства.

Але так то вийшло, же реальный упадок москвофілства и триумф русинства ся припрятали помежи важні історичні событія. И было то поязане из дискримінацієв у Чехословакії русинської національности у 20-30 рр. XX століття, то значит из реанімацієв русофілства и становленьям українофілства. Політичні інтересы чехословацького уряда (здержовати претензії Німещины) доміновали над інтересами рішити карпаторусинську націоналну проблему: Чехословакії привиджалося, же признаня карпатських русинів «закарпатськыми українцями» приведе до стабільного політичного союзеня из Радянськым Союзом, бо т.н. «закарпатські українці» у Чехословакії и українці у Радянськом Союзі утворювут єдну етнічну групу, а то є важнов мотивацієв про політичне союзеня. Націонална політика Чехословакії поміняла ся лем на середину 1930-х років, коли українофілы-емігранты зачали одкрыто проводити противочехословацьку політику.

Вічна розопря українських і російських націоналістів, занесена помежи карпаторусинів емігрантами из Російської імперії, што ся розпадувала по Першій світовій війні, породила в сполоченськیم жыттю такый яв як «українофілство», причому реанімовала у краю потихы вмираюче «москвофілство». В ситуації нерозвитого чехословацького лібералізма, а главно стратегічної лінії чехословацької політики, заснованой на избліженю из Радянськым Союзом, а значит на признаню русинів «українцями», русины на своїй земли обстали під троякым ідеологічным тиском: 1) українофілів, 2) русофілів и 3) чехословацької етнонаціональной політики (до половкы 1930-ых років, дале держава признала хыбность дотогдышнєй національной політики). Подпоровані владов Чехословакії, и українофілы, и русофілы негативно позерали на розвой національной культуры, літературы и языка аборігенів – карпатських русинів.

Позиція українофілів на русинство копіровала вонкашну політику Радянського Союзу і радянської України, котрі пропаговали тезу, же вшыткі восточні славяне карпатського ареала, хоть кым бы вони самі себе ідентифіковали подля національности, суть українцями [18]. Іщі менше логічнов ся видит українофілська концепція о літературі карпатських русинів. З єдного бока, українофілы голосят, же русинська народна бе-

сіда цінна у процесі розквіта літератури. Зато бы ся література мала дале розвивати якраз на основах народної бесіди. З другого боку – українофілы были за переход русинських писателів на основы українського языка. Галицький емігрант Володимир Бірчак як єден із апологетів українофілства на Підкарпатю любив надганути, же: «...український напрям опирається на природнім праві, що народ має творити літературу в мові, якою говорить, яку розуміє. Оце природне право, щоб мова літературних творів була зрозуміла найширшим верствам народа...» [19].

У лексиконі русофілів снагы русинів вытворити собі літературний стандарт потовмачує ся як „калічення російського языка“ («калечить русский язык»). Русофілські новинки «Карпато-русский вѣстникъ» у 1923 році в єдній із редакційних статей (из 15-го априля) писали: «Имя Духновича есть понятіємъ истинной русскости, выраженіємъ русскаго патриотизма и культуры... Важно это теперь, когда поодинокі блудные сыны нашего народа искалѣчаютъ языкъ нашъ, русскій языкъ Духновича и хотѣли бы создати никому не нужный новый литературный языкъ. Однако этого не допуститъ самъ карпаторусскій народъ» [20].

Процес становлення професійного літературознавства у карпатських русинів прийшов ся на часы по Першій світовій війні. И кидь українофілы и москвофілы одтягивали ку собі інтелектуалні сили русинів, гет часто оцінення еволюції карпаторусинської літератури ишло в рамках москвофілства авадь українофілства. И єдні, и другі, хоснувучи архаїчну форму історичного етноніма карпатських русинів – «руський» - «русский», – капчали себе ид русинському духовному наслідству, обы легітимувати свої снагы владіти Карпатськов Русю. Доста пригадати факты, як ся закладали, наприклад, «Просвѣта Подкарпатськоѣ Руси» (1920) и «Руський театр Товариства «Просвѣта» (1921) – не декларувучи свою українську націоналну орієнтацію. Нарубы, «Просвѣта» зачала видавательське діятельство из перевыдання пєсы «Добродѣтель превышаетъ богатство» (1921, 2-е выдання – 1923 р.) А. Духновича, котрый, як то зазначено у спередслові, хотів «пѣднести душу простого Русина и привести его ближе до свѣтла» [21].

Москвофілы у 20-40 рр. XX століття тоже проігнорували русинські пласты культури карпатських русинів – від 1860-ых и до 1920-х років. Перескочивши через них, стали перебілшовати роль «русофілского патриотизма». Подля москвофілської теорії, російськоязычна література у 20-і роки XX століття наступила ідеї будителів і продовжила боротьбу против асиміляції и мадяризації, а тоту боротьбу ищи из середины XIX столі-

тія вели русофілы, котрі боєвали як против мадярської влады, так и против містных «мадяронів», котрі выказовали лояльність до влады мадярів.

Тот «мостик» (естафету-наступу поколінь), коли література 20-х років XX століття гибы наступила ідеї будителів другой половкы XIX століття, фактично, скривав факт упадка русофілства, його фіаско уж на конець XIX століття. Нарубы, він підносив національно-політичне двигання москвофілів ги тріумфуюче.

Наконець, така «єволюція» ігнорувала єдине успішне двигання на Підкарпатській Руси – карпаторусинське, котре, через діскусії (на сторонах новинок «Свѣтъ» и «Новый Свѣтъ») не нараз, але стало на ноги, перейшло через ограничення, поязані из австро-мадярськов угодов 1867 рока, противросійським настроєм мадярського общества, дале ся выкрісталізовало у научно-публіцистичній, поетичній, прозаїчній и драматичній творчости и на зачаток XX століття дало красні інтелектуалні и естетичні плоды. Научник Гіядор Стрипський, оцінювучи того двигання в статі «Москвофілство, українофілство и наші домашні русины», у 1913 році писав: «Як лем вони [русины] одшмарили мішаний язык [язычіє], што убивав ідеї, був мертвый, и поклали в основу своєї культуры каждому порозумительный селський язык, перед шыроков общинов народа ся отворила книга науки и путь прогреса. Днесь, по 60 роках, руснацький народ має солідну літературу, искусство, науку и вєще культурных організацій» [22].

Днесь, в період Третього русинського возрожєня (из 1989 р.), по півстолітнєму періоді заказаной русинської національности, многое у літературознавстві треба дати на своє місто. Еволюцію літературного жытя під Карпатами не мож достойно оцінити лем на основі творчости будителів-русофілів, без його карпаторусинського сегмента, котрый хронологічно обключає період из зачатку 1870-х и до 1920-х років. Сєсь період означуєме як ПЕРІОД КРИШТАЛІЗАЦІЇ русинської ідеї. Тото знатя пак даст порозуміти процєсы консолідації русинства у період меживойня, розвиваня його у часы Другой світової війны в рамках Подкарпатського общества наук, але и логічність Третього русинського возрожєня у новійшу добу.

Як знаєме, імпульс тым процесам дала остра діскусія на сторонах новинок «Свѣтъ» и «Новый Свѣтъ». Ідейні глядєня будительської інтелігенції одзеркалєвали общу тенденцію демократизації в обществі и досягнутя цивілізації про шырокі версты русинського жытельства, яке не знало ани російський язык, ани язычіє і жадало инший языковый стандарт –

карпаторусинський язык, котрый іщі требаło сформовати, максимално приближуючі го до розговорного языка народа («бесіды»).

У контексті тых діскусій у колі інтелігенції ся выкрішталізовала концепція окремішности, яка поступно стала домінуючою у научных роботах Євменія Сабова, Гядора Стрипського, Александра Бонкало, Антонія Годинки, Івана Муранія и др. Є. Сабов у 1893 році у своїй знамії «Христоматії...» [23] акцентовав увагу на окремый історичный розвиток карпатських русинів и, як прояв того розвитку, демонстрував твори «угро-русской» літератури.

Важный етап був поязаний из імням лексикографа Ласло (Василя) Чопея (1856–1934). У 1883 році він видав перший словник русинського народного языка. Быв то «Русько мадярский словарь» (Будапешт, 1883) на 20 тысяч слов, котрый дістав премію Фекейшгазі од Мадярської корольської академії наук. У тот самый час Л. Чопей написав и видав дакілко перших русинськязычных учебників про русинські школы. Были то «Руська азбука и первоначальная читанка» (1881), «Руська читанка дѣля другої класы народныхъ школъ» (1894) и др.

Поступно карпаторусинський напрям у літературі и культурі посилює ся такими особностями як то Петро Кузмяк (1816–1900), Юрій Жаткович (1855–1920), Иван Кізак (1856–1929), Емілій Кубек (1857–1940), Василь Гаджега (1864–1938), Михайло Врабель (1866–1923), Іриней Легеза (1861–1929), Антоній Годинка (1864–1946), Иван Поливка (1866–1930), Михайло Поливка (1868–1944), Михайло Мудрі (1874–1936), Гядор Стрипський (1875–1946), Сидір Білак (1889–1944), Иван Васько (1889–196?), Лука Демян (1894–1968), Гавриїл Костелник (1886–1948) и др.

Выдання русинської преси на народній бесіді обговорёвало ся ищи на зачатку 1870-х років, але перші новинки зачали виходити лем під конець XIX століття. Были то новинки:

— «Недѣля» (1898–1919) в Будапешті. Редактор Михайло Врабель. Газета виходила из підпорів урядя Угорського корольства.

— «Наука» (1897–1914; 1918–1922) в Ужгороді. Редакторы: Юлій Чучка, Василь Гаджега, Августин Волошин. Выдавало новинку Общество св. Василия Великого, а з 1903 р. его правонаступник – издательство «Унію».

— «Лемко» (1911–1913). Зачала виходити и лемко-русинська новинка у Львові, дале у Новому Сончі і Горліце. Редакторы: Григорій Гануляк, Александр Гассай, Дмитро Вислоцький (Ваньо Гунянка), Илля Гойняк и Иван Андрейко.

Вершинов періода крішталізації русинської ідеї у літературі стала творчість нараз двох писателів, што репрезентували два регіони карпаторусинського світа и мали значный вплив на далше розвивання карпаторусинської літератури. Вбоє представили читателю високоякісні твори, естетично витончені. Вбоє своє творчість завершили процес глядана русинами угро-рутенського, угро-руського, дале – карпаторусинського языкового стандарда. Одмітувачи російський язык и язычіє, у свої творчости ся исперли на народну бесіду и так вытворили літературні стандарды про свої регіоны. Были то воєводи́норусинський писатель Гавриїл Костелник и подкарпаторусинський писатель из Пряшівської Руси, котрый жив и писав у США, Емілій Кубек.

Гавриїл Костелник – зачинатель воєводи́норусинської літератури и автор граматикы воєводи́норусинського літературного языка (1923). Є він автором многих поетичных, драматичных ай прозаїчных творів, написаных на тім літературнім стандарті. Першов провбов стала поема «З мойого валала» (1904). Важный вплив на становлення воєводи́норусинської літератури мала але і трагедія «Єфтаєва дзівка» (1924).

Емілій Кубек – автор многих оповідань и першого романа в карпаторусинській літературі; він доказав, же русинський язык валушний про великі прозаїчні форми. Його тритомный роман «Marko Šoltys» (написав у США у 1915 р., напечатав там же у 1922-1923 pp.) мож означити як сагу, то значит твір, котрый повістує за россяглый період жытя літературного героя. Писательська робота привела Е. Кубека ид вопросу стандардизації літературного языка, він вытворив писемный стандарт на основі одного з маковицьких діалектів. Штоправда, тот стандарт не дало ся из Америки поширити на карпатську отцюзнину. Тото изробив уж у 1941 році Иван Гарайда – написав и видав в Ужгороді «Грамматику руського языка».

Фактично, через розумення главных тенденцій еволюції літературного двигання у карпатських русинів приходиме до потреби мати нову систему оцінення літератури «од Духновича и до Кізака», то значит од другой половини XIX и до 20-х років XX століття. В основу той системи координат має лячи не міф за боротьбу русофілів из «мадяронами», а цалком иншака концепція – крішталізації русинства.

Тым порядком творчість Ивана Кізака є важным сегментом еволюції карпаторусинської літератури, котрым ся завершає період крішталізації русинської нації. Але и зачинат ся етап розвивання окремішної карпаторусинської літератури у часы меживойня и Второй світової войны.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веце за біографію и творчість Івана Кізака позерай: РИЧАЛКА, М. Іван Кизак – педагог і борець за розвиток культури свого населення. In: *Голос Карпат*. Пряшів: 1999, № 9-11, с. 1-4; ХОМА, В. Завзятий Русин, культурний діятель і літератор (Іван Кизак, 14.12.1856 – 19.10.1929). In: *Русинський народний календарь на 2004 рік* / Зоставитель ЗОЗУЛЯК, А. Пряшів, 2003, с. 118-121; МАГОЧІЙ, П. Р. Кизак Іван. In: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*. МАГОЧІЙ, П. Р. (ред.). Ужгород, 2010, с. 332.
2. Твори І. Кізака не позберані, мала їх часть напечатана у книзі: *Поети Закарпаття: Антологія закарпатоукраїнської поезії (XVI ст. – 1945 р.)* / Упоряд. Микитась, В. – Рудловчак, О. Братіслава-Пряшів, 1965, с. 335-338.
3. Тамже, с. 335-336.
4. Позерай: ИНГАРДЕН, Р. *Исследования по эстетике* / Перевод с польского А.Ермилова и Б.Федорова, Москва, 1962, 572 с.; ИНГАРДЕН, Р. Художні цінності та естетичні цінності. In: *Філософська думка*. Київ, 2005, № 6, с. 65-87.
5. RUSINKO, E. *Straddling Borders: Literature and Identity in Subcarpathian Rus'*. Toronto-Buffalo-London, 2003, p. 15.
6. Позерай: ПАДЯК, В. Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ» (1871–1872): Анотована бібліографія матеріалів та історичний нарис. Ужгород, 2006, с. 76.
7. ФЕЕРЧАК, П. И. Письмо Петра Ивановича Феерчака Василию Ивановичу (?), от 30 янв. 1868 г. [Отрывок из статьи об Угорской Руси] / Российская государственная библиотека (Москва), Отдел рукописей, фонд 239, картон 23, ед. хр. 51, л. 1-6.
8. Цітуємо подля видання: КОРЫТНЯНСКИЙ-ДАНИЛОВИЧЪ, И. И. *Семейное празднество*. Издательская секція Общества А. Духновича въ Прешовѣ «Родное слово», Прешовъ, 1943, с. 40-41.
9. ФЕДОРЪ, П. С. *Несчастливая судьба: Народная пьеса въ 4-ехъ дѣйствіяхъ*. Изданіе Культурно-просвѣтительн. Общества имени Александра Духновича въ Ужгородѣ: Выпуск 34, Ужгородъ: Типографія Г. Миравчика, 1927, с. 13.
10. ПАДЯК, В. З історії діяльності Слов'янських комітетів поміж русинів: невідоме листування А. Кралицького з М. Раєвським 1865-1866-го років. In: *Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті*

- ті в XIX – XX ст.: Доповіді наукового семінару, присвяченого 150-річчю Слов'янського з'їзду в Празі*. Ужгород, 1999, с. 62-78.
11. ПАДЯК, В. Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ».... с. 80.
 12. ПАДЯК, В. З історії діяльності Слов'янських комітетів поміж русинів..., с. 66.
 13. ПАДЯК, В. Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ»..., с. 52.
 14. ПАДЯК, В. Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ»..., с. 53.
 15. ПАДЯК, В. Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ»..., с. 74.
 16. Веце за языкову дискусію позерай: ПАДЯК, В. Становлення журналістики Угорської Русі: газета «Новый Свѣтъ» та її сучасники. In: ПАДЯК, В. Ужгородський тижневик «Новый Свѣтъ»..., с. 3-38; главно с. 16-19.
 17. ТІХІ, Ф. *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі*. Переклад: Белей, Л. – Сюсько, М. Ужгород, 1996, с. 113-114.
 18. СКРИПНИК, М. Національне відродження в сучасних капіталістичних державах на прикладі Закарпатської України. In: *Прапор марксизму*. Харків, 1928, № 1 (2), с. 229-230.
 19. БІРЧАК, В. *Літературні стремління Підкарпатської Русі*. Ужгород, 1937, с. 156.
 20. ДУЛИЧЕНКО, А. *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV – XX вв.)*: Вступительная статья. Тексты. Комментарии. Ужгород, 2008, с. 457.
 21. Передне слово до другого видання: А. Духновичъ. *Добродѣтель превышаетъ богатство: Игра въ трехъ дѣйствіяхъ*: Друге видання. Ужгородъ: Выдавецтво Товариства «Просвѣта» въ Ужгородѣ, 1923, с. 4.
 22. SZTRIPSKY, H. *Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok*. In: *Budapesti Szemle*, 153 köt., 1913, 279-280 old.
 23. САБОВЪ, Е. *Христоматія церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ*. Унгарь, 1893. 236 с.

Mgr. Valerij Pad'ak, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Ul. 17. novembra č. 15
080 01 Prešov
e-mail: padiak.valeri@gmail.com

НЕЗНАМЫЙ СЦЕНАРИЙ РУСИНСЬКОГО БЕТЛЕГЕМА ИЗ СЕЛА СТАВНЕ НА ПОДКАРПАТСЬКІЙ РУСИ И ЁГО ОДПОВІДНИК ИЗ СЕЛА ВЕЛИКИЙ ЛИПНИК НА ПРЯШІВСЬКІЙ РУСИ

Валерій ПАДЯК

Abstrakt

V príspevku analyzujeme neznámy text originálneho scenára betlehemského pásma z dediny Stavne na bývalej Podkarpatskej Rusi. Originalitu tohto textu je možné vidieť pri porovnaní s biblickým textom O Elizabete a Zachariášovi – rodičoch Jána Krstiteľa (z Evanjelia od sv. Lukáša). Podľa mnohých znakov stavenský scenár pripomína betlehemskú hru z dedinky Veľký Lipník (okr. Stará Ľubovňa). Betlehem analyzujeme v kontexte rusínskeho ľudového ochotníckeho umenia.

Ключові слова

Betlehem, rusínske ľudové ochotnícke umenie, vertep, betlehemské divadelné pásma

Уж минуло вже двадцять років, як найшов им школську тейку помежи папіря мого прадіда Михайла Падяка (1886–1964) – вечерічного старосты (у 1920–1944 роках) великого верховинського села Ставне, што ся розлігат під горів Черемхов у долині річки Уж. Суть то шість пожовклых листів із сценарієм бетлегема, ци як то позначеноє на титулі – «Рождественной игры», котру мы туй ниже публікуєме.

Годно быти, же рукопись походит із середини 1940-х років. Чом ся тейка хранила помежи майважні документи и книги мого прадіда и што він до того мав – уже ниhto в родині не знає пояснити¹. Хіба би м зазначив, же прадідо був абсент и як селський староста мав бы ся старати за містне Общество тверезности. А як знаєме, иппен тоты общества на

Подкарпатю, што ся заміряли одтягти народ од корчмы, розпозерали інтерес моложавы до театралной забавы и спомагали селські бетлегемы як аматорські народні театры. Як то дослідив російський емігрант на Подкарпатю, театрознатель Євгеній Недзельський (1894–1961), хотяй перші бетлегемы уж ся організовали на зачатку другой половкы XIX століття, із 1890-х років бетлегемеші выступали під стріхов позволеных владов обществ тверезности (НЕДЗЬЛЬСКИЙ, с. 27).

Не знати, ци був то од самого зачатку «домашній» сценарій ставенських бетлегемешів, ци го хтось у тоты роки приніс до села, то значит записав десь на другому-третьому селі? Айбо сценарій до днесь ся уживат на селі, у 1990 році записав го у Ставному од В. Чумы ужгородський фолклорист Иван Хланта и дав до своєї книги «Закарпатський вертеп» (ЗАКАРПАТСЬКИЙ ВЕРТЕП, с. 110-115). Штоправда, текст бетлегемсько-го дійства у варіанті И. Хланты гет поукраїненый.

Так выпозірує, же записав «Рождественну игру» собі до тейкы ставенський бетлегемеш, котрый ся приготавляв до різдвяного дійства. Же був то ошколаш авадь дахто, хто не аж так добрі знав правопись, свідчат многі хыбы авадь неакуратне и несістемне написаня у тексті тых самых слів. (Може быти, же то результат переучованя по войні діти на український язык!). Помежи майглавні правописні ознакы (авадь хыбы) рукописі мож означити сякі: 1) на місті звука [ы] записовач лем пар раз хоснує літеру **Ы** (мы), заміняючи ї на літеру **И** (ми, ви, пастирь, син, красний, висохло); 2) записовач подагдє ігнорує (годно быти, же то проблема скорописі!) розділ межи йотованым и нейотованым [е], зато намісто буквы **Є** кладе букву **Е** (помогаєт, сближаєтсѧ, маєш, пресвятоє, великоє, моє, єсть, єсли; **але:** еше, поклоняєтсѧ, его, Віфлеєм, Елісавета); 3) глагол “быти” хоснує ся у формі “бути”, хоть спершу бы мало стояти “быти”, на што указує ріма: была – любила; быти – говорити; 4) у минувшій часі глаголів чоловічого рода хоснує ся пораз суфікс -л, пораз – суфікс -в (благовістил, віровал, приготавил, родилсѧ; **але:** зрозумів, народив, появивсѧ, пробудивсѧ); 5) у теперішньому часі глаголів третього лица множины закінчення -ат (-ят), -ут (-ют) вже раз ся пише без **Ь**, але подагдє – з **Ь** (співають, дают, входѧт, возвіщають, заявляють; **але:** говорѧть, співають). При печатаню того текста ставенської «Рождественной игры» поправили сьме хыбы и уніфіковали написаня слів без того, обы ся додержовати правил днешній орфографічної нормы.

Русинське народне театралне дійство, годно быти, уже із середини XIX століття підпало під вплив Западной церкви, котра шырила тради-

¹ У 1992 році написав єм книжку за еміграцію карпатських русинів до Америки и за америчський період жытя мого прадіда М. Падяка. Выйшов журнальний варіант тої книги. Позерай: В. Падяк. Америка мого прадіда. In: *Карпатський край*. – 1992. – № 11. – С. 6; № 14. – С. 6; № 18. – С. 6; № 21-22. – С. 12; № 25-26. – С. 12; № 29-30. – С. 12.

ції т.н. «вертепов» – то значить лялькових театрів на два штоки, де були бабовки (ляльки) на шпаргах, котрі водив бабкарь (бавиля), и хор, што своїм різдвяним піснопінієм знав сопроводити дійство. Вертепы наязовали християнський репертоар. На Подкарпатю народный театр поступно подмінив бабовки и бавилю. Їх місто зайняв «живый» вертеп – пастырі, ангелы, дідо, царі-королі и чорт, а дале и дієві особы бытового дійства – жид, вояк, овчарь, гусярь, гудак а т.д.² Од образчика Западной церкви у русинськیم бетлегемі опстав лем християнський дух репертоара и вертеп (макета містной церкви), котрый несли два бетлегемеші у костюмах ангелів. Русинський театр дістав назву «бетлегем» від міста Віфлеєма в Іудеї, де ся родив Ісус Христос; иншака назва того міста – Бетлегем. На івриті: Бейт-Лехем; по мадярськы: Бетлегем.

Подля того, як ся колядовало на Сятвечур, мож розрізнити чотири группы колядників. Майшіковно ишли колядовати (попід оболокы) малі сусідські діти из торбами – з єднов церковнов колядков. По тому – ошколаші из звіздами, тоты уже заходили до хыж и там співали церковні колядки. За звіздари ишли старші ошколаші (группы по 4-8 осіб) из вертепом – маленьков церковцїв. Колядники мали май богатый репертоар колядок, а у «вертепі» дало ся рухати фігурками из помочїв спеціального диска. Аж наконець за вертепом ишов селом бетлегем. Він мав богатый сценарій; бетлегемеші (старші хлопці) рядили ся у відповідні своїй ролі лахы – чорта, діда, ангелів, цигана а т.д. Вони несли из собов великий «вертеп» – звекшену макету церкви. Бетлегем не обминав ани єдну хыжу на свому пути, хоть би й жидівська – обы надходячий рік про каждого челядника и його родину быв май щедрым. Бетлегем у Карпатах – то красне різдвяно-театралне дійство из цілным сценарієм (ЧОРІ, с. 113-115).

Сценарій віфлеємського дійства придумовали собі самі бетлегемеші и їх наставники (півцеучителі, селські дякы, селські старосты) – штось черяли из літературных, біблійных и народнопоетичных жерел, штось файного припозирали у сусідів, а штось додумовали од себе. Оригінальность ставенського варіанта узнєє ся за біблійнов оповідков за Єлісавету и Захарія – родителів Іоана Крестителя. Подля Біблії, старый бездітний священослужитель Захарія, котрому ангел Господній Гавриїл у єрусалимській церкві сповістив, же скоро жона му народит сына и нарече він свого дітвака Іоаном, не повірив у благу вість. И так Господь наказав го

2 За історію бетлегемів позерай: Е. Недзільський. *Угро-русский театр*. Унгвар, 1941, с. 25-29.

німотов; аж до того часу, коли Захарія нарік свого народженого сына Іоаном. Тота біблійна історія гейбы приготовляє зрителя увіровати правду дійства и предвіщає різдво Ісуса Христа.

Сесь біблійный сюжет бетлегемеші взяли из Євангелія од св. Луки, котре ся зачинат иппен из історії за Єлісавету и Захарія и продовжає ся історієв благой вісті, посланой од Бога діві Марії, котру їй приніс архангел Гавриїл: «почнеш в утробі, породиш сына и даш йому имя Ісус». Доказом правдивости слів, што їх учула діва Марія од ангела Гавриїла, буде історія з Єлісаветов, што як старша и неплодна жона уж «почала сына в своїй старобі а є уж в шестім місяці»³.

Ставенське різдвяне дійство як и далші лемківські варіанти бетлегемів, має свій склад дієвых особ; усе то суть три пастырі, дідо, два ангелы и чорт. Функція ангелів туй скорі декоративна. Роль чорта усе драматизує дійство. Централні фігуры у бетлегемі то усе першый пастырь и дідо. Вони на собі тримають дійство. Дінамізм дійству придає и стихова форма. Текст складає ся из чотиришорів по 11-12 складів, хоть рітмічна сіметрія розміра гет часто ся не додержує.

По многих ознаках ставенський сценарій нагадує бетлегемське дійство з села Великий Липник (окрес Стара Любовня). Записала го участница фолклорно-єтнографічных експедицій на Пряшівській Русі Анна Таптич. Далє сесь великолипницький сценарій увів до своєї книжки народных звиків и традицій «А щі вам вінчує» познатый фолклорист Михайло Шмайда, котрый вєце раз керовав тыма фолклорными експедиціями на Пряшівській Русі (ШМАЙДА, с. 193-199). На с. 489 своєї книжки, што видана по українськы, він зазначив: «*Запис Ганни Таптич, Чабини. Запам'ятанє з дитинства*». Из тых коментаріїв нияк ся не дає узнати, коли и од кого записала тот сценарій Г. Таптич, з якої причини записали го не у В. Липнику, а у селі Лабірської долины – Чабинах а т.д.

Фолклорист И. Хланта завів текст великолипницького бетлегема из Шмайдовой книжки до своєї книжки «Закарпатський вертеп» (ЗАКАРПАТСЬКИЙ ВЕРТЕП, с. 128-133). Він зазначив, же сценарій Г. Таптич тямила из свого дїтства и записала го у 1969 році (ЗАКАРПАТСЬКИЙ ВЕРТЕП, с. 39). Из якого жерела И. Хланта начеряв тоту інформацію, не знати. Ищи раз тот текст из Шмайдовой книжки опубліковала Марія Горбаль из Львова як образчик різдвяных традицій на Лемківщині (РІЗДВО

3 Цітуєме подля виданя: *Тетраєвангеліє: Євангеліє од святого Матфея; Євангеліє од святого Марка; Євангеліє од святого Луки; Євангеліє од святого Йоана*. З церковнославянського языка на язык русинський переложили о. Фр. Крайняк, Й. Кудзей. – Світовий конгрес русинів, 2009. – С. 234.

НА ЛЕМКІВЩИНІ, с. 156-162).

Схожість ставенського и великолипницького варіантів бетлегемського дійства не лем у біблійній оповідці за Єлісавету и Захарія, и не лем у стиховій формі – доста часто збігають ся (вцілови ци почасти) цілі фрагменти сценарія. Мож порівнати:

ЧОРТ:

Рождественну игру мы уже докончили,
забаву пісню[в] розвеселили.
А за це діло вы нам дашто дайте,
щирю вашу жертву до мішка змітайте.
Смотріте, у діда борода посивіла-посивіла,
для того нам треба купити чорнила,
домастить чорнилом, чтоб чорна была,
чтоб его еще дівчина любила.
(с. *Ставне*).

ДІД:

Рождественну игру мы уж докінчили,
Й нашими піснями вас розвеселили.
І за того діло вы нам дашто дайте,
Щедру вашу жертву до мішка метайте.
Посмотрите, мені борода посивіла,
Треба купити чорнила,
Штобы чорна борода была...

(с. *В. Липник*).

Ние ниякой інформації за записовача ставенського сценарія. Год-но быти, же текст був записаний у середині 1940-ых років, авадь мало скорше. У тексті бетлегемського дійства нич исьме не куртали, лем опра-вили хыбы. **Тото видання є первопублікацієв.** Далє (у Додатку) подаєме сценарій бетлегемського дійства під назвов «Рождественна игра», запи-саного у селі Ставне даколишнього комітата Унг на Підкарпатській Руси (днесь – Великоберезнянський район Закарпатської області України).

Додаток

РОЖДЕСТВЕННА ИГРА

[из села Ставне]

Особы:

1. Пастырь
2. Пастырь
3. Пастырь

Дідо

1. Ангел
 2. Ангел
- Чорт

1. Пастырь: (входит в хату поклоняется всім і говорит).

Славу Спасителю хочеме отдати,
пресвятое имя Его величати.

Дозвольте рожденство Его представить,
чтоб мы могли вечер сей розвеселити.
Кто игрой, піснями Спаса прославляет,
того Всемогущий во всем [с]помогает,
прото, любый газдо, вы нам місто дайте,
Рождественну игру нашу послушайте.

(Если газда согласится игру послухати, пастырь даст знак,
чтоб 2-ый і 3-ий увійшов в хыжу).

1. Пастырь:

Любі мої братя, в круг поставайте,
і мою казочку добре послушайте,
великое чудо недавно сталося –
Захарію Ангел в церкві появився,
благовістил ему: «Твоя стара жена
за недолгий час породит тобі сына».
Он то не віровал, прото німий стался,
а на днях, як говорят, от той біды спасся,
бо Єлісавета породила сына
і тым то рождением кару отдалила.

2. Пастырь: Мы о том слышали.

3. Пастырь:

А сесе значеніє

принесе, думаю, народу спасеніє.

1. Пастырь:

О том найліпше дідо буде знати,
треба его сей час к нам прикликати.

2. Пастырь: *(кличе)* Гей, діду, ступайте!

Дідо: *(входить)*

Вы мене кличете?

Може пивом, вином гостити хочете?

А не шкодило б, ібо моє горло
від красных пісень, як кожа, высохло.
Як ніт вина, дайте паленку сожену,
колача, печінку і колбаску смажену.

1. Пастырь: Не о том є слово.

2. Пастырь:

Мы хочемо знати,
что в широком світі нового слышати.

3. Пастырь:

А ці правдою єсть весела новина,
что Єлісавета породила сына.

Дідо:

То єсть истинно правда, сына породила
і тым от Захарія кару отдалила,
а осе рожденство імієт значеніє,
ібо сближається народа спасеніє.
Сын Єлісаветы прото ся народив,
чтоб нас на пришествіє Спаса приготавил,
і то проречество истинно исполнися —
Незадолго Спас наш світу народится.
Хочете от мене єще бiльше знати?

1. Пастырь: Ніт, бо уже пізно.

2. Пастырь: Полігайме спати.

(лігають а за малу минуту слышати спів):

Дивная новина
Нині Діва Сына
Породила во Віфлеємі
Марія Єдина.

1. Пастырь:

Сон то или правда, что красно співають,

дивную новину пісню[в] заявляють.

(За дверьми повторяют:)

Породила во Віфлеємі
Марія Єдина.

1. Пастырь: *(будит других).*

Гей, братя, вставайте. Радость возвіщають,
новорожденного пісню[в] прославляють.

2. Пастырь:

Что тобі сталося? Розума не маєш,
что в глубокой ночі спати нам не даєш.

1. Пастырь: Ці не слышиш пісню?

2. Пастырь: Нічого не слышу.

1. Пастырь: С великої радості уже ледве дышу.
(за дверьми дале співають:)

Не в царской палаті
Но между бидляти
Во пустині, во яслині
Нужно всім то знати.

1. Пастырь: Ці правду я сказал!

2. Пастырь:

Се что означает?

Тряси старым дідом, най скоро встает,
най нам потолкуєт, кто красно співаєт?
Кто из глубокого сна всіх нас возбуждает?

3. Пастырь: Я уж пробудився.

1. Пастырь *(будит діда):* Гей діду, вставай[те]!

Дідо: Иди гет до біса, мені покій дайте.

2. Пастырь: Ставайте, бо радость всім нам возвіщають!

Дідо:

Что кажеш? Печену колбасу най дають,
тогда подоймуся. Но дайте мені кусок,
най нею утішу голодный жалудок —
скоро, бо лігаю.

3. Пастырь: Чудо возвіщають!

Дідо: Кто такый?

3. Пастырь: Не знаю.

Дідо: Розума не мають. *(Ангелы з вифлєсмом входят).*

Дідо: Ангелы з неба [співають]. *(Пастырі на коліна падають).*

Ангели (*співають*):

Радуйтеся пастырі, пастырі

Спаситель родился,

Которого вы ждали.

Славно днесь воплотился

Марії пресвятої

В красной Віфлеємі

Аллилуя!

Дідо: Что они співали? Бо я не зрозумів.

1. Пастырь: То, что в Віфлеємі Спаситель ся родив.

2. Пастырь:

Веди нас дідочку в город Віфлеєму,

би мы совокупно поклонились Єму.

3. Пастырь: Что будет с овцами?

Дідо:

Тут їх залишіте, а як ся вернете,

снова їх найдете,

тот сам на них теперь буде уважати,

которого ідем днесь повіствовати.

Теперь, любі братя, мене послушайте,

радостну колядку со мной заспівайте.

(*співають*):

Божый Сын днесь народился,

с выше ко нам понижился,

із Дівы нетлінни

і принепорочною воплотился.

(*вбігаєт чорт*).

Чорт:

Чтось чрезвычайно на землі сталося,

ибо в ночі пекло страшно потряслося.

Я хочу то знати, тут суть і ангели,

Царства небесного вірни служителі?

Что то означает? Они пісню співали,

котрой рожденного Спаса прославляли!

А где тот Спаситель? Мені треба знати –

не дозволю покой пекла нарушати.

1. Ангел:

Сокрушена есть, чорте, твоя сила,

ибо днесь родился Спаситель мира.

(*Молитвы*):

1. Пастырь:

Сладчайший Ісусе, мы тя долго ждали.

Мы тя туй на землі видіти желали.

Дай мені убогому счастливо пожыти

чистым сердцем, душой все тобі служити.

2. Пастырь:

Любый Спасителю, тобі ся кланяю

і всю мою надежду лише в тобі маю.

Благослови, прошу, землю, овці, ліса,

спаси християнов од напада біса.

3. Пастырь:

Прийми, Спасителю, і моє моленіє

дай в мирі пожыти, дай душам спасеніє,

дай, штоб мы могли Тебе величати,

і рожденство во вік прославляти.

Дідо:

О Божя дітино, услыши і діда,

Не допусти, чтобы мучила нас біда,

Отдали несчастья, злобу і ненависть,

дай всім християнам чистеньку совість.

Дай, щоб земля богато родила,

Своім урожаєм народ веселила.

Дай щастя, здоровля живущім в той хаті,

котрі согласились игру послухати.

Теперь, братя мої, разом поклон дайме

И тому колядку красно заспівайме.

(*співають*: «Небо і земля, небо і земля»)

Чорт:

Рождественну игру мы уже dokonчили,

забаву пісню[в] розвеселили.

А за це діло вы нам дашто дайте,

щиру вашу жертву до мішка змітайте.

Смотріте, у діда борода посивіла-посивіла,

для того нам треба купити чорнила,

домастить чорнилом, щоб чорна была,

чтоб его еще дівчина любила.

О других выдатках шкода говорити,
бо треба было ту годину быть,
прото ищи коротко всім вам заявляю,
што для товаришів всю жертву збираю.

ЛІТЕРАТУРА

Закарпатський вертеп. Хланта, И. (вшорив тексти). Ужгород: Закарпаття, 1995. 237 с.

НЕДЗЬБЛЬСКИЙ Е. *Угро-русский театр*. Унгвар, 1941.

Різдво на Лемківщині : Фольклорно-етнографічний збірник. Горбаль, М. (вшорила текст). Львів, 2004. 216 с.

ЧОРИ, Ю. *Від роду до роду : Звичаєво-обрядові традиції Закарпаття*. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2001. 172 с.

ШМАЙДА М. *А щі вам вінчую : Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини. – Том I*. Братіслава – Пряшів: Словацьке педагогічне видавництво у Братіславі; Відділ української літератури у Пряшеві, 1992. 502 с.

Mgr. Valerij Pad'ak, CSc.
Prešovská univerzita v Prešove
Ústav rusínskeho jazyka a kultúry
Ul. 17. novembra č. 15
080 01 Prešov
e-mail: padiak.valeri@gmail.com

МІДЖІАЗЫКОВА ОМОНІМІЯ В СЛАВЯНСЬКИХ ЯЗЫКАХ (РУСИНЬСКО-СЛОВАЦЬКО- УКРАЇНСЬКІ ЛЕКСИКАЛЬНІ ПАРАЛЕЛІ)

Кветослава КОПОРОВА

Abstract

The contribution deals with interlingual homonymy of the language area of Rusyn, Ukrainian and Slovak.

Following the examples of homonymy functioning simultaneously in all three compared languages, the impact of interlingual interference and possible misunderstandings in translations in the three specific Slavic languages on the border of the East and West Slavic language area is pointed out.

Key words

Homonymy in language, interlingual homonymy, interlingual interference, semantics of the word, formal structure of the word.

Русинський мовний простір ся находити на стику двох славянських ареалів – виходославянського і западославянського. Найблизший виходославянський мовний, з котрим приходить до контакту є український, найблизшим западославянським контактним мовним є словацький, часточно польський мовний. Русинський нормативний мовний був лінгвістами зачленований подля характеристикних знаків до вихідної групи славянських мовних, но має, як мовний западо- і виходославянського мовного погранича і дакотри характерні знаки западного славянського ареалу. Мовна інтерференція контактних мовних є ту слідна у вшитких мовних ровинах, хочь найвеце в лексикальній, котра є найдінамічнішою з погляду культурно-сполоченського розвитку, до ній ай найлегше проникають чужді мовні впливи.¹ В нашій аналізі ся сконцентруємо праві на лексикальну ровину і міджіязикову інтерференцію в рамках омонімії в русинсько-словацько-українським мовним контексті. Будемо ся займати міджіязиковою інтерферен-

1 Позарай: БЛЫХОВА, А. Нормативность і чужоязичны впливы. In: PLÍŠKOVÁ, A. (ed.) *Jazyková kultúra a jazyková norma v rusínskom jazyku./Языкова культура і языкова норма в русинським мовним*. Prešov: Prešovská univerzita – Ústav regionálnych a národnostných štúdií, 2007. ISBN 978-80-8068-710-6, с. 112

ціов двох найблизших языковых сусідів русинського нормативного языка, а то із западної групи славянських языків словацького,² а з вихідної групи українського списовного языка. Уведемо конкретні приклади міджіязыкових омонімів, несправне витлумачення котрих може спричинити недорозуміння в комунікації міджі носителями трьох порівнюваних славянських языків. В тих інтенціях поспробуємо знайти одну з можливих відповідей на запитання, чого Русини на Словаччині не були охотні прийняти український списовний язык за свій материнський, хоч з формального боку (з боку характеристик языковых знаків на рівні фонетичній і морфологічній рівнини, як і з боку хосновання подля традиції графічного сістему – азбуки в русинському языку) український язык є ку русинському найблизше. Якраз українсько-словацька і русинсько-українська омонімія є одним з добрих прикладів, як з погляду вживання языка Русинів в практичному животті мож ся холем часточно приближити ку висвітленню того соціолінгвістичного запитання.

Визначення термінів і методика роботи

Міджіязыкову інтерференцію лінгвістика розумить як взаємний вплив територіально і родово близьких двох або і ще языків.

Омонімія – виникає: 1. Будь в рамках того самого языка, або: 2. Коекзистенціов (формальним з'єднаннієм) домашнього і чужого перевзятого слова³. Нас буде інтересувати другий випадок – **міджіязыкова омонімія**, або (формальне з'єднання) домашнього слова і чужого слова, хоч „чужде“ слово в нашій випаді буде слово, хосноване в трьох, або мінімально двох як територіально, так і з лінгвістичного погляду близьких языках. Заміряємо ся на лексему, котра в єдиної, або скоро єдиної звуковій подобі, але не все в графічній, бо суть ту два графічні сістему – азбука (русинський і український язык) і латиніка (словацький язык) є хоснована в русинському, українському і словацьким языку і на їй тлумачення в конкретних текстах з єдного до другого (випадно третєго) языка. Вкажемо на дакотри приклади того, як русинський язык фунгує міджі двома близькими славянськими языками – українським і словацьким і яков міров на нього обидва впливають в лексикальній рівнині (в області омонімії), котра ся поважає за найменше стабільну односно проникання до языка чужих языковых впливів.

2 Аналізуємо словацьку варіанту русинського нормативного языка, зато сьме ся зосередили на языковий вплив словацького нормативного языка (хоч сусіднім западославянським языком словацько-польського погранича, заселеного ай Русинами є тиж польський язык), як штатного языка на території северовихідної Словаччині, де компактно жыють Русини як міноріта.

3 ONDRUŠ, Š.: Lexikológia a lexikografia. In: ONDRUŠ, Š. – SABOL, J.: *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, s. 226.

Міджіязыкова омонімія в перекладах. Омонімія міджі єднакыми частями речі. Міджіязыкова омонімія з погляду розлічних частей речі.

Омонімія має пряме одношіння к речі, то значить, же невгодне поужиття омоніма може заперічити двойзмыселность. Быває то главно в припадах родово близьких языків. Даколи маємо представу, же родово близький язык нам не робить ніяких проблеми з єго порозумінєм, но якраз міджіязыковы омоніми суть, так бы повісти неістов зоноу на справне порозуміння і тлумачення тексту. Розаналізуємо пару конкретних прикладів словенсько-українських і русинсько-українських омонімів і укажемо можности їх аплікації в синтаксичних конштрукціях в трьох уведжених языках.

Галуза/haluz/галузь

Словенській лексемі *haluz*⁴ одповідать українське *гілка* (Попель, с. 79), а русинське *конарь*, *галуза* (Русинська лексіка, с. 42). Но і український язык має слово *галузь* (Попель, с. 77), причім єго семантичне значіння одповідать словенському *oblast'*, і русинському *область*, напр.: *область поужытя* (Попель, с. 77). На другім боці, український язык тиж має лексему *область*, но она ся розумить як географічний термін: *Київська область*, *Перецінська область*... (Попель, с. 264). То значить, русинському языку є близша семантика лексеми *галуза*⁵ в такому значінню, як має словацький язык. Як видно, обидві лексеми мають розлічне значіння, але в єдиної (або скоро єдиної) звуковій подобі ся хоснують у виштых трьох порівнюваних языках, причім омоніми суть все лем в двох языках: русинсько-українська омонімія *галуза/галузь* і українсько-словацька омонімія *галузь/haluz*. Уведемо приклад поужиття лексеми-омоніма *галуза/haluz/галузь* в речінню у виштых трьох языках: *Під ноги ся мі заплела галуза (русинь.)*. *Pod nohy sa mi zaplietla haluz (сл.)*. *Це була єдина галузь, яка охоплювала весь його потенціал (укр.)*.

Чоловік/človek/чоловік

Кус інакшым прикладом є русинська лексема *чоловік* (одповідать словенському *človek*) і українське *чоловік* (одповідать словенському *muž*, *manžel*, *človek*, Попель, с. 479), а русинському *муж*, *газда* (Русинська лексіка, с. 133 і 49, РЯ має і лексему *манжели*, с. 125). В українському языку видиме росшырену семантику омоніма *чоловік*, што можемо демонштровати на прикладах поужиття в синтаксичній конштрукції: *це мій чоловік*

4 ПАХОМОВА-МЕДВІДЬ, С.: Словацько-українська інтерлінгвальна омонімія як комунікативна проблема. In: BABOTOVÁ, E. – KREDATUSOVÁ, J.: *Slovensko-ukrajinské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2003.

5 В дакотрих русинських діалектах (враховано тих, котри были взяті за основу кодифікації) ся стрічає з лексемою *галузь*, але збірне поменовання – *галуза*.

муж (укр.); цей **чоловік**/ця людина дуже добрий (укр.); *to je mój muž/manžel* (слов.); *ten človek je veľmi dobrý* (слов.); *то є мій муж/тазда* (русинь.); *тот чоловік є барз добрый* (русин.); Русинський язык має формальний модел лексеми **чоловік** український (враховано повноголося), але семантика даной лексеми несе знаки словацького моделу, што найліпше видно в уведжених синтаксичних конштрукціях. З уведжених прикладів дешифруємо, же лексему **чоловік/človek/чоловік** поважуємо в істих синтаксичних конштрукціях (не у вшитках) за тіпичний приклад русинсько-українських, або українсько-словацьких омонімів.

Класа/klas/колос

Прикладом русинсько-української омонімії як **чоловік** є українська лексема **клас** і словенське **klas**. Словенському **klas** відповідать українське і русинське **колос** (ай ту ся дасть дешифровати яв повноголося, як в попереднім прикладі **чоловік** тіпичний про виходну групу славянських языків), причім українське слово **клас** має в словенчині семантичне значіння *trieda* (в русиньскім языку **класа**). Русинська лексема **класа** є з боку семантики то-тожна з українськов (**клас**), а лем з формального боку прияла словенський модел (женьський род), также ту позоруємо словацько-українську омонімію. Приклади поужытя в синтагмах: *перший клас для кожної дитини найважніший* (укр.); *перша класа про каждого дїтвака найважніша* (русинь.); *každý klas sa v jeho rukách menil na zlato* (слов.). То были приклади омонімії в рамках єднакой части речі (називника).

Нашли сьме і русинсько-українську омонімію на уровни розлічних частей речі. Таким прикладом є русинська лексема – присловник часу **все** з часословом, напр. **робити**: *Дівці ся не хоче все робити, рада бы ся і позабавляла*. Ту нам є з контексту ясне, же словне сполія **все робити** відповідать словенському **vždy robiti**: *Dievčine sa nechce vždy robiti, rada by sa pozabávala*, то значить, ай в словенчині є ту сполія присловника часу із часословом. Напротів того, омонімічне сполія в українськім языку: **все робити** значить да-што цалком інакше. Є то сполія числовника **вшитко** і часослова **робити** (в перекладі до русиньского языка **вшитко робити** (*vshytko robiti na-spak*), або по словенськы *všetko robiti* (*všetko robiť naopak*). Подобным прикладом є і русинська лексема **саме** – містоназивник: *дівча было в лісі саме* (русинь.), *дівчина була одна в лісі* (укр.) і український омонім **саме** (*сáме*, Жовтобрюх, 588), што выступає у функції присловника (*праві, якраз*), напр.: *саме тепер, саме цей випадок* (Попель, с. 399), по русиньскы: *праві тепер, якраз тот припад*.... То є приклад русинсько-української омонімії (омоформы *самé* і *сáме*), причім можемо позоровати і діштінктивну функцію

акцента. Прикладом русинсько-української омонімії в рамках розлічних частей речі (в другім порівнованім языку на уровни синтагматичних сполій – предикативних конштрукцій), є і русинська лексема – часослово **не має** протів українського **немає** (предикативна конштрукція, *niet, nieto, nie je, nie sú: нема за що, niet за čo; їх там нема, niet ich tam...*, Попель, с. 250, Бунганіч, с. 266). Порівнаємо слідуючі приклади русинсько-української омонімії: *він не має ниякы грошы* (русинь.); *это тут немає* (укр.); українсько-словацькой омонімії: *это тут нема* (укр.); *Nemá žadne peniaze* (слов.).

На што сьме хотіли вказати

Міджіязыкова омонімія нам ходем часточно дасть одповідь на вопрос, чом Русины не прияли нуканий їм український язык за свій материнський. Омонімы, котры сьме увели на ілюстрацію нам, думаєме сі, дали єдну з можных одповідей. З них видно, же векша часть омонімів є русинсько-українська, респ. українсько-словацька. Далшы приклади русинсько-українських омонімів: Українська лексема **квиток** (русинське *legitimácia*, Русинська лексіка 119), причім русинський язык має лексему **квіток** (генітив множного числа од назывника *квітка*), што значить в українськім языку *квітка, цвіт*. В русинськім языку сполія **кохати ся** має таку істу семантику, як в словенчині (*kochat' sa pohľadom na niečo/кохати ся поглядом на дашто*), но в українськім языку є лексема **кохатися**, што по русиньскы значить *любити ся* (*Петро з Маланкою бажали кохатися здавна*). В тім одношіню треба высвітлити, же русинський язык має іщі єдно значіння сполія **любити ся** – слов. *ráciť sa*, напр.: *Любить ся мі тота кабелка* (русинь.) *Мені подобається ця сумочка* (укр.). В русинськім коннтексті находиме і такы сполія лексеми **любити ся**: *Темны фарбы ся мі перестают любити. Любити ся молодяттам треба, бо любов є найцінніша на світі*.

Інтересным прикладом є і русинське слово **худоба** і українське **худоба** (ку нєму словацький омонім **chudoba**). В русинськім языку **худоба** має дві семантичны значіння. На нїм можемо таксамо добрі демонштровати взаємну словенського-русинсько-українську інтерференцію. Старшій генерації є на істо близше тлумачіння того слова в значіню – *dobytok*, напр.: *Выгнали худобу на пашу*. Таке істе значіння має слово **худоба** і в українськім языку (*велика рогата худоба*, Попель, с. 471), напр.: *В селі здавна розводили рогату худобу*. Но русинський язык знать іщі єдно значіння даного слова, а то **худоба, худобина** в значіню біда, недостаток (словенське **chudoba**): *В тім краю велика худоба*. То значить, же росшырїня семантичного значіння даного слова є переполїнєм на словенський язык. На основі уведженого можемо сконштатовати, же русинський язык ужывать много слов, котры в русинськім языку

мають єднаку, або подобну формалну штруктуру слова зо словенським языком а лексічне значіння не є тотожне – то суть припады **міджіязыковых омонімів**. Тото істе тверджіння платить і в одношіню русиньского языка ку українському языку. Такый яв ся в языку называть **міджіязыкова інтерференція**.

Уведемо дакілько далшых прикладів міджіязыковой русиньско-української омонімії, котры сьме нашли в русиньских текстах і сконфронтowali із словником Русиньска лексіка: **приберати** (Русинь. лексіка, с. 253): 1. дакого, або дашто, напр.: *Приберали все новых людей*. 2. парадити (ся), напр.: *Прибрала ся, як до церкви*. Українське **прибирати** (пораїти, upratovať, Попель, с. 345); **всидіти ся** (засісти ся надовго, всісти ся: Русинь. лексіка, с. 41) і українське **всидіти, усидіти** (не витримати на єднім місці, Попель, с. 457); русиньське **закрүти** (дакого, напр. перинов, (Русинь. лексіка, с. 78) і українське **закрити** (книжку, очі, школу, кордон. Попель, с. 131); українська лексема **побити** (побити ворога, Попель, с. 314) в конштрукції *мачуха дівчинку побила* бы сьме до русинчіны перетлумачіли як: *мачоха дівча набила*, причім русиньський омонім **побити** (Русинь. лексіка, с. 212) ся хоснує в інакшім контексті (напр. *позабивати мухы*, або в контексті: *хлопи ся в корчмі побили*; українська лексема **коса́** (коса́, Жовтобрюх, 293, волося, коса на кошнія травы, Попель, с. 188) одповідать русиньським **коса́** (на кошнія травы) і **ко́са** (волося); українське споїня **на заході́** (захід сонця Попель, с. 145) має цілком інакшу семантику в русиньскім контексті, де значить – на тоалеті (напр. *Бріх го розболів, зато сидів довго на заході́*); українське **захват** (опоїня, надхнення, обсаджіня теріторії, атак, Попель, с. 144) в русиньскім контексті має звужене значіння лем на соматічны признакы, напр. *дістав жовчниковый захват*. або: *часто має захваты кашлю*; українське **зачаток** значить біолог термін – зародок (Попель, 146), причім в русиньскім контексті ся вживать напр. *зачаток рока, вишитко має свій зачаток і конець*, чому одповідать українське **початок** (од початку до кінця, *початок року, початок навчання* Попель, с. 341); українське **зачати** ся таксамо хоснує в біології (в лоні матері, Попель, с. 146) і значить по русиньскы **почати** (почати дітину, Русиньска лексіка, с. 248), причім в русиньскім фолклорі є знама ай лексема **започати**: *як ся наша любов започала...* (народна співанка). Такых припадів є намногого веще і жадали бы сі подробніше баданя.

На зачатку сьме конштатовали, же українсько-русиньська омонімія нам може дати одповідь і на вопрос, чом Русины не прияли нуканий український язык за свій материнський. З уведжених прикладів можеме збачіти, же векша часть омонімів є русиньско-українська, респ. українсько-словацька. На-

шли сьме лем єден приклад русиньско-словацької омонімії – і то лем в істім семантичнім контексті, лексеми *худоба/chudoba*. Приклад: *Выгнали на нашу вишитку худобу, яку мали* (русинь.). *Takú veľkú chudobu, že nebolo čo do úst vložiť, to ešte nezažili* (слов.). З того виходить, же хоць з українським норматівным языком мать русиньський язык много сполочных знаків передовшыткым на уровни фонологічної і морфологічної ровины, лексікална ровина, котра є важна на порозуміння конкретного тексту, респ. єго правилне тлумачіння з єдного языка до другого, веще ся приближує ку словацькому языку, респ. ку виходословацьким діалектам⁶. З презентованих русиньских і українських лексем можеме відіти, же їх формална штруктура може быти єднака, но семантична годнота цалком одлишна, або їх семантика може быти звужена лем на істу область поужытя в єднім языку, причім в другім може быти поужыване в шыршім, або ай цілком інакшім контексті. Так може доходити ід несправному порозумінню тексту при перекладах, хоць даколи ся нам видить, же дане слово – лексема є нам знаме, бо в материньскім языку маме таке саме.

ЛІТЕРАТУРА

- БУНГАНІЧ, П. П. *Словацько-український словник*. Братіслава: СПВ, 1981.
- ГОЛОВАЩУК, С. І. – РУСАНІВСЬКИЙ, В. М. (редакторы). *Орфографічний словник української мови*. Київ: Наукова думка, 1975.
- HNÁT, A. *Krátky rusínsky slovník*. Trebišov, 2003.
- ДЗЕНДЗЕЛІВСЬКИЙ, Й. О. *Українсько-західнослов'янські лексичні паралелі*. Київ: Наукова думка, 1969.
- ЖОВТОБРЮХ, М. А. (відповідний редактор). *Українська літературна вимова і наголос. Словник-довідник*. Київ: Наукова думка, 1973.
- ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J. *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: SPN, 1980.
- ONDRUŠ, Š. – SABOL, J. *Úvod do štúdia jazykov*. Bratislava: SPN, 1981, časť Lexikálna rovina, s. 211 – 241.
- ПАХОМОВА-МЕДВІДЬ, С. Словацько-українська інтерлінгвальна омо-

6 Найшырший пласт славянських слов неперевзятых прямо з праславянського языка творять сполочны слова із словами виходословенських діалектів і слова перевзяты з літературной словенчіны і приспособены русиньським фонематичным і граматичным законам. Ін: ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. Лексіка. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русиньський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання зо змінами 2007, с. 190-191.

німія як комунікативна проблема, In: Babotová, Ľ. – Kredatusová, J: *Slovensko-ukrajinskévztáhy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2003.

ПОПЕЛЬ, І. (упорядник, наукова редакція БУЧИНСЬКАЯ, М. О.). *Українсько-словацький словник*. Bratislava: SPN, 1960.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. Лексіка. In: *Najnowsze dzieje języków słowiańskich. Русинський язык*. Redaktor naukowy Paul Robert Magocsi. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut filologii Polskiej, 2004, доповнене видання зо змінами 2007, с. 190 – 199.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. *Русинський язык про 1. – 4. класу середніх шкіл із навчальним русинським языком і з навчанєм русинського языка*. Часть Лексикологія (с. 28-35). Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007. ISBN 978-80-88769-77-4.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. – КОПОРОВА, К. *Русинська лексіка на основі змін у правилах русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2007. ISBN 80-88769-9.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. *Русинський язык в зеркалі новых правил про основны і середні школы з навчанєм русинського языка*. Пряшів: Русин і Народны новинки, 2005. ISBN 80-88769-61-2.

ЯБУР, В. – ПЛІШКОВА, А. *Сучасный русинський списовный язык*. Часть Лексикологія (119-124). Пряшів: Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і културы, 2009. ISBN 978-80-555-0046-1.

VAŇKO, J. *Jazyk slovenských Rusínov*. New York, 2000, s. 57-70.

PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.

Prešovská univerzita v Prešove

Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Ul. 17. novembra č. 15

080 01 Prešov

e-mail: kkoporov@gmail.com

PRÍBEH WARHOLOVYCH CAMPBELLOVYCH POLIEVOK

Martin CUBJAK

Абстракт

В статті приближуємо філософію творчості модерного умелця Енді Варгола, котрый ся просадив а Америці, а наслідно ай во світі авангардным уменєм званым поп-арт. Великым успіхом про Русинів і Словакію є унікатный Музей модерного уменя Енді Варгола, котрый ся подарило отворити в Міджілабірцях.

Ключовы слова

Модерне уменя, поп-арт, концептуалне уменя, абстрактный експресіонізм

V mesiacoch júl a august 2009 v Múzeu moderného umenia Andyho Warhola v Medzilaborciach sa uskutočnila unikátna výstava kardinálnej série pop-artu, kompletného portfólia *Campbell's Soup*, ktoré Andy Warhol vytvoril technikou *screentprint*. Ich príbeh sa však začal pred 47 rokmi, 9. júla 1962, keď boli prvýkrát vystavené Warholove plátna Campbellových polievok, ktoré sa v dejinách 20. storočia považujú spolu s jeho ďalším dielom *Brillo Box* za jeden z najrevolučnejších počinov. Andy Warhol v nich prezentuje počiatky nového chápania umeleckého diela, keď zvyšuje predmet každodenného života, banálny a bezvýznamný predmet na výtvarnú tému, čím naoko akoby takáto reklama degradovala umelecké dielo a predurčovala ho do kultúrneho či umeleckého obchodu. Prvé revolucionárske kroky k novým interpretáciám umeleckého diela či umenia samotného v 20. storočí naštartoval vo svojom dadaizme ako aj v *ready mades* už Francúz žijúci v Amerike, Marcel Duchamp. Bol to on, ktorý etabloval už samotný autorov zámer na umelecké dielo, čím inšpiroval neskoršie hnutia napríklad *Fluxus* či *konceptuálne umenie*. V 50-tych rokoch sa situácia opäť mení, keď hudobný skladateľ John Cage uvádza do procesu umeleckej tvorby prvok náhody a včleňuje zvukové efekty (hučanie motorov, lokomotív, sirén...) do hudobnej skladby. Hranice medzi bežným životom a umením sa pomaly stierajú, na scénu prichádzajú umelci ako napríklad Robert Rauschenberg či Jasper Johns, ktorí transformujú do svojich diel motívy vytrhnuté z kontextu každodenného života a v umení sa formuje prúd, prvýkrát Lawrencom Allowayom (anglický

teoretik umenia, publicista) nazvaným ako *pop-art*. Keď Marcel Duchamp demonštroval podstatu umeleckého diela na pozadí samotného umelcovho zámeru s jeho argumentáciou o tom, že umenie bolo a vždy zostane nezadefinované, Andy Warhol posunul ready-made objekt do jeho definície každodennej reality a spotreby. Kým Duchampov pisoár sa „transformoval“ v galerijnom priestore na Fontánu, tak Warholov koncept Campbellových polievok ostal stále iba konceptom Campbellových polievok. Z Fontány sa stala esencia dadaizmu a platforma pre niektoré postmoderné prúdy, kým z *Campbell's Soup* sa stala esencia pop-artu a platforma pre aplikáciu každodennej, zdanlivo banálnej a lacnej reality do procesu umeleckej tvorby. Aj jedno, aj druhé malo svoj vlastný príbeh a svojho „guru“, ktorý to v jeho dobe vedel alternovať ako umelecký čin.

Svoje prvé plátna začal Andy Warhol vytvárať v roku 1960, keď bol inšpirovaný predovšetkým komixovými príbehmi. Už rok nato nastáva v jeho tvorbe odklon od tejto témy k zobrazovaniu predmetov každodennej spotreby, čo bolo dôsledkom Warholovho uvedomenia si, že jeho tvorba úzko korešponduje s tvorbou Roya Lichtensteina, ďalšieho vplyvného predstaviteľa pop-artu. Sám si v tejto súvislosti povedal, že ak má niečo vytvoriť, čo bude mať skutočne veľký vplyv, tak to musí byť dostatočne odlišné od prác Lichtensteina a Rosenquista, musí to byť veľmi osobné a odlišiteľné od toho, čo robí on, a čo oni. Táto jeho skrytá iritácia podobnosťou tvorby znamenala v tom čase na začiatku šesťdesiatych rokov „tichý“ boj medzi formujúcimi sa umelcami pop-artu. Samozrejme veľkú úlohu v tomto boji zohrali umeleckí obchodníci a majitelia galérií. A bol to práve Leo Castelli, jeden z najvplyvnejších obchodníkov s umením v histórii vôbec, ktorý v roku 1961 navštívil Andyho Warhola a upozornil ho, že jeho diela sú podobné komixovým obrazom Lichtensteina. Tomu Castelli usporiadal v roku 1962 samostatnú výstavu vo svojej galérii, čo pre Warhola znamenalo prísť s niečím, čo bude od Lichtensteina jasne odlišiteľné. Boli to Campbellove polievky, ikona pop-artovej tvorby najmä preto, lebo na jednej strane Warhol pri tomto diele prejavil svoj talent manipulácie s masovými médiami, na druhej strane začal s konceptom umeleckej tvorby v duchu „everyday life“. Presadiť sa s takýmto dielom na začiatku kariéry nebolo vôbec jednoduché. Najprv bol Andy Warhol odmietnutý v Bodley Gallery a škandalózne sa skončila aj ponuka spoločnej výstavy s Indianom a Rosenquistom v roku 1961, ktorá znamenala urážku všetkých troch umelcov. Príbeh Campbellových polievok mal premiéru až v druhej polovici roku 1962, keď vôbec prvýkrát Warhol samostatne vystavoval vo Ferus Gallery v Los Angeles. Zásľuhu na tejto premiére mal

vtedajší diler umenia Irving Blum, ktorý po zhliadnutí série Campbellových polievok ostal prekvapený, že ešte nikde neboli vystavené. Z historického hľadiska táto zdanlivo pokojná výstava znamenala nielen prvú Warholovu samostatnú prezentáciu, ale zároveň mala táto výstava charakter uvedenia pop-artu aj na Západnom pobreží USA. Táto prelomová výstava Campbellových polievok bola inštalovaná v jednej línii podobne ako výrobky v obchode na policiach a samozrejme, nenechala v tomto období svoju existenciu bez kontroverzných reakcií. Učenci nemohli uveriť tomu, že umelec môže redukovat' umeleckú formu na ekvivalent výletu do miestneho obchodu, na druhej strane taký Dennis Hopper neváhal a zaradil sa medzi prvých, ktorí chceli v tom čase zaplatiť za tieto plátna Campbellových polievok aj niekoľko „sto dolárov“.

Vráťme sa však k otázke, prečo si Andy Warhol vybral práve Campbellove polievky ako štartovacie centrum pre svoju umeleckú tvorbu? Ako sme už v tejto štúdií spomenuli, najskôr ho motivoval dôvod nájsť nový predmet či tému, ktorá by znamenala odpútanie sa od komixových príbehov, ako aj od rafinovanej práce Roya Lichtensteina. Menej známy je pomerne dôležitý fakt, že majiteľka newyorskej galérie Latow Gallery, Mariel Latow, raz pri súkromnom rozhovore Warholovi povedala, že by bolo zaujímavé, ak by začal maľovať niečo, čo vidíme každý deň, niečo, čo všetci uznávajú, niečo ako konzerva Campbellovej polievky. Ted Carey, ktorý bol účastníkom tejto debaty, spomína, že Warhol bol týmto návrhom úplne očarený a hneď na druhý deň išiel do supermarketu kúpiť všetky druhy polievok „Campbell“. Robert Indiana zase tvrdil, že Andyho Warhola poznal veľmi dobre a Campbellove polievky začal maľovať jednoducho preto, lebo ich rád jedol. Faktom však ostáva, že Andy Warhol mal pozitívny pohľad na bežnú, každodennú kultúru a cítil, že abstraktný expresionizmus odignoroval bežného človeka presadzovaním honosnosti modernity. Práve séria Campbellových polievok, popri jeho ďalších sériách, mu poskytla vo vhodnom čase prejaviť svoj pozitívny pohľad na modernú kultúru. Aj keď Warholove diela sú vizuálne zrozumiteľné tým, že pôsobia jasne a jednoducho, za každým jedným sa skrýva logická štruktúra jeho výpovede, často preňho s typickými znakmi kamufláže. V podstate môžeme naozaj tvrdiť, že Warhol nerobil nič zvláštne, no nebol práve tento „zvláštny“ moment hlavným imperatívom jeho úspešnosti? Misia pop-artu v réžii Andyho Warhola pokračovala v intenciách hľadania percipienta – konzumenta, ktorý by bol logickým vyústením spoločenského (verejného) života väčšiny obyvateľstva. Hľadať naozaj v jeho prípade nebolo potrebné. Stačilo iba veci a udalosti vypozerovať tou správnou komerč-

nou optikou. Stalo sa, keď Warhol zistil, že na Amerike je asi najskvelejšie to, že začala s tradíciou, kedy najbohatší konzumenti kupujú v podstate rovnaké veci ako tí najchudobnejší. Jednoducho si zapnete televíziu a pozriete si reklamy, ktoré televízia ponúka. Správnou dedukciou môžeme dôjsť k jednoduchšej interpretácii konzumnosti a masovosti, keď zistíme, že napríklad Coca-Colu pije americký prezident, Coca-Colu pije Liz Taylorová a čo je pritom „najoriginálnejšie“, Coca-Colu si môžeme dať aj my, či dokonca hocaký asociál na rohu ulice. Coca-Cola je proste Coca-Cola a za žiadne peniaze nedostaneme lepšiu než tú, ktorú pije hocaký asociál na rohu ulice. Všetky Coca-Coly sú rovnaké a všetky rovnako dobré. Liz Taylorová to vie, vie to aj americký prezident, vie to bezdomovec a dokonca to vieme i my. To isté platí aj v súvislosti s Campbellovými polievkami, a to bol pre Andyho Warhola zásadný rozdiel v porovnaní napríklad s Európou, kde pri stolovaní, prípitkoch vládla istá hierarchická postupnosť a sluha samozrejme nemohol jesť a piť to, čo jeho pán. Ideál Ameriky bol preňho taký skvelý, pretože čím je niečo rovnocennejšie, tým je to americkejšie. Rovnocennosť, umelecké dielo, predmet každodennej spotreby, masovosť, konzum, Amerika a v nej (ne) obyčajný Andy Warhol objavujúci paradoxne už všetko objavené, no s novým a úderným nádychom úspešnosti. V roku 1970 aukčný dom predal jedno dielo Campbellových polievok za 60 000 USD, čo bola v tom čase rekordná čiastka zaplatená za dielo žijúceho umelca. V jarnej dražbe roku 2006 v aukčnej spoločnosti Christie's sa toto dielo vydražilo za 11,8 mil. USD, to už však bolo takmer 20 rokov po Warholovej smrti.

Andy Warhol sa narodil 6. augusta 1928 v Pittsburghu – človek odnikiaľ, alebo ak chcete, syn rusínskych rodičov pochádzajúcich z dedinky Miková na východnom Slovensku, presadil v umení nový spôsob výpovede výtvarnej myšlienky a vďaka tomu sa stal „superstar“, „kráľom pop-artu“, kultovou figúrou umenia aj života 20. storočia. Reportér doby, portrétista spoločnosti, grafik, kresliar, fotograf, filmový tvorca, autor divadelných predstavení a autobiografických spisov, producent a manažér rockovej hudby, vydavateľ časopisu *Interview* či autor televíznych programov, ale aj vedúca osobnosť legendárnej *Factory* v srdci New Yorku. Tým všetkým bol Andy Warhol, umelec, ktorý si vyskúšal a potvrdil svoj celoživotný koncept predkladania banálnych motívov a výstredných obrazov snobskej a konzumnej spoločnosti bez toho, aby si pokazil povest' osoby jasne dominujúcej v americkej spoločnosti ako „celebrita“ kultúrnej scény. To z neho urobilo na jednej strane výstredného excentrika a intelektuálneho chytráka, na strane druhej takéto inscenovanie svojich umeleckých zámerov ho nominovalo i do polohy tajú-

plného človeka, ktorý tento svoj imidž potvrdzoval nespočetnými viacnásobnými výroky o sebe, svojom umení i živote. Skončili sa jeho náhlou smrťou 22. februára 1987.

Martin Cubjak, M.A.
President of Andy Warhol Society
Andy Warhol Street 749/26
068 01 Medzilaborce
Office: Moyzesova 36, 040 01 Košice
Slovakia
e-mail: martincubjak@yahoo.com

Názov: **Studium Carpato-Ruthenorum 2013**

Štúdie z karpatorusinistiky 5.

Zostavovateľka a zodpovedná redaktorka: PhDr. Kvetoslava Koporová, PhD.

Vedecká redaktorka: prof. PhDr. Júlia Dudášová, DrSc.

Recenzenti: doc. PhDr. Vasil' Jabur, CSc., prof. Dr. Mihály Káprály, CSc.

Vydavateľ: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeho jazyka a kultúry

Vydanie: prvé, 2013

Počet strán: 176

Tlač: GRAFOTLAČ PREŠOV, s. r. o.

Náklad: 200 ks

ISBN 978-80-555-0946-4